This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

B 1,211,539

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·

Barnabas, Housepean
Hajorduthiun Patriarkatsk

ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Ի ՅԱԿՈՎԲԱՅ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՏԵԱՌՆԵՂԲՕՐԷ

ՄԻՆՉԵՒ ՑՄԵՐՍ ԺԱՄԱՆԱԿ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ
ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԳԱՆՁԱԿԵՑՒՈՅ

Ի ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵՆԷ
ՍՐԲՈՅ ՈՒԽՏԻՆ
ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՍԷՓԱՅ ԳԱՎԱՖԵԱՆ
— 1872 —

Grad
EREN
32 G
BUHR

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑՆ՝ որ յԵրուսաղէմ աթոռակալեցին պատրիարքութեամբ, կարգադրեալ զցանկ նոցին յաջորդաբար ցմերս ժամանակ յումեքէ չգտաք լիովին․ որպէս զի զմերս ըղձանաց տենչ լցուցանել բաւէաք․ իսկ որ ինչ 'ի հատուկոտոր գրուածս՝ եւ յիշատակարանս գտանիւր, այն եւս ոչ յիսկզբանէ անտի եպիսկոպոսութեանն ցմերս ժամանակ յաջորդաբար իջանէր․ օրինակացն եւս ոչ համաձայն լինելով, այնպէս զի երկու օրինակըք չէին 'ի միջի պատմել միապէս․ նաեւս թուականք նոցին եւ ժամանակ իշխանութեանն աղաւաղեալ, ոմն զայս ոք գրելով եւ ոմն զայլ ոք, ոմանք եւս զբազմաց զանց արարեալ կամ սխալմամբ գրչաց, եւ կամ գիտութեամբ առ ատելութենէ․ քանզի որ յաթոռ իշխանութեանն բարձրանային արքն, ոչ 'ի մի եւ 'ի նոյն ազգէ էին․ վասն որոյ պատմութիւն այս ինչ ազգի զանց առնէ յիշել զանուանս պատրիարքացն յօտար ազգաց առ 'ի ցուցանելոյ թէ յազգէ իւրմէ միայն կալան զաթոռն պատրիարքունք․ այսպէս եւ այլք․ որով եւ անուանք պատրիարքացն եւ թուականք կամ ժամանակք նոցին ոչ անվրէպ գրեալ լինէին․ Եւ այս յամէ փրկչին 138 ցսկիզբն եօթներորդի դարուն․ զի մինչեւ ց138 'ի հրէից անտի հաւատացելոց էին որ յաթոռն պատրիարքութեան նստան յԵրուսաղէմ։ Իսկ անտի մինչ 'ի սկիզբն եօթներորդի դարուն 'ի հեթանոսաց հաւատացելոց նստէին յայլ եւ այլ ազգաց․ նաեւս հերետիկոսք ոմանք եւս տիրեցին երբէք երբէք յայսմ միջոցի աթոռոյն Երուսաղեմի, զորս եւս չյիշեն պատմագիրք չկամեցեալ 'ի շարս պատրիարքացն դասել զանուանս նոցա․ զայս կերպ ընթացս պատմագրացն տեսեալ մեր, կամեցաք ըստ մարթելոյն ստուգութեամբ 'ի մի կարգ ուղիղ վերածել․ զի մի յայսմ մասին յանձնեալ թուիցեմք յայլոց ազգացն։

Արդ այս դուզնաքեայ բայց դժուարաքննին աշխատութիւն, զոր յանձն առաք առ սէր լրութեան ազգիս, չարակարգեցաք

ERIN
326
BUHR

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑՆ՝ որ յԵրուսաղէմ աթոռակալեցին պատրիարքութեամբ, կարգադրեալ զցանկ նոցին յաջորդաբար ցմերս ժամանակ յումեքէ չգտաք լինիլն. որպէս զի զմերս ըղձանաց տենչ լցուցանել բաւէաք. իսկ որ ինչ 'ի հատուկոտոր գրուածս՝ եւ յիշատակարանս գտանիւր, այն եւս ոչ յիսկզբանէ անտի եպիսկոպոսութեանն ցմերս ժամանակ յաջորդաբար իջանէր. օրինակացն եւս ոչ համաձայն լինելով, այնպէս զի երկու օրինակք չէին 'ի միջի պատմել միապէս. նաեւս թուականք նոցին եւ ժամանակ իշխանութեանն՝ աղաւաղեալ, ոմն զայս ոք գրելով եւ ոմն զայլ ոք, ոմանք եւս զբաղմաց զանց արարեալ կամ սխալմամբ գրչաց, եւ կամ գիտութեամբ առ անելութենէ. քանզի որ յաթոռ իշխանութեանն բարձրանային արքն, ոչ 'ի մի եւ 'ի նոյն ազգէ էին. վասն որոյ պատմութիւն այս ինչ ազգի զանց առնէ յիշել զանուանս պատրիարքացն յօտար ազգաց առ 'ի ցուցանելոյ թէ յազգէ իւրմէ միայն կալան զաթոռն պատրիարքունք. այսպէս եւ այլք. որով եւ անուանք պատրիարքացն եւ թուականք կամ ժամանակք նոցին ոչ անվրէպ գրեալ լինէին. Եւ այս յամէ փրկչին 138 ցսկիզբն եօթներորդի դարուն. զի մինչեւ ց138 'ի հրէից անտի հաւատացելոց էին որ յաթոռն պատրիարքութեան նստան յԵրուսաղէմ։ Իսկ անտի մինչ 'ի սկիզբն եօթներորդի դարուն 'ի հեթանոսաց հաւատացելոց նստէին յայլ եւ այլ ազգաց. նաեւս հերետիկոսք ոմանք եւս տիրեցին երբէք երբէք յայսմ միջոցի աթոռոյն Երուսաղեմի, զորոս եւս չյիշեն պատմագիրք չկամեցեալ 'ի շարս պատրիարքացն դասել զանուանս նոցա. զայս կերպ ընթացս պատմագրացն տեսեալ մեր, կամեցաք ըստ մարթելոյն ստուգութեամբ 'ի մի կարգ ուղիղ վերածել. զի մի յայսմ մասին յետնեալ թուիցեմք յայլոց ազգացն։

Արդ այս դուզնաքեայ բայց դժուարաքննին աշխատութիւն, զոր յանձն առաք առ սէր լուսութեան ազգիս, շարակարգեցաք

յամսն 1858—1864 'ի պատմութեանց ազգաց ազգաց եւ 'ի հատուկոտոր յիշատակարանաց եղելոց 'ի վանս Սրբոց Յակոբեանց, եւ 'ի զանազան տապանագրաց եւ յարձանագրութեանց զորս եւ 'ի կարգի պատմութեանն ծանօթութեամբ եդաք յիւրաքանչիւր էջս 'ի ստորեւ թէ ուստի կամ յորմէ օրինակէ քաղեցաք ։ Նաեւ զժամանակն եւ զորքանութիւն անձնիւր պատրիարքացն եւս 'ի լուսանցս անդ առանձինն դաւազանաւ նշանակեցաք 'ի դիւրութիւն ըմբռնելոյ վերծանողաց ։

Արդ օրինակքն, յորոց քաղեալ չարակարգեցաք զգործս՝ էին ։

Ա. Եկեղեցական պատմութիւն Եւսեբեայ Կեսարացւոյ.

Բ. Նորին Եւսեբեայ ժամանակագրութիւն.

Գ. Մարինոսի լատին պատմագրի պատմութիւն Երուսաղեմի ։

Դ. Միխայելի Ասորւոյ գաւազանագիրքն պատրիարքաց. որոյ չորս օրինակք էին 'ի ձեռս մեր զանազան 'ի միմեանց ։

Ե. Գաւազանագիրք պատրիարքացն Երուսաղեմի յունաց, տպեալ 'ի Մոսկուա յունարէն ։

Զ. Վարք սրբոց տպեալ 'ի Վենետիկ (հտ. ժբ.) եւ յայսմաւուրն մեր ։

Է. Պատմութիւն Բիւզանդայ Փաւստոսի յերկուց ձեռագիր օրինակաց ։

Ը. Ա. յիշատակարան Սրբոյ Աթոռոյս. այս յիշատակարան երեք մասն է եւ հին. եւ գտանի 'ի Սուրբ Աթոռս 'ի գանձատան ։

Թ. Ժամանակագրութիւն Սամուէլի Երիցու. կրկին օրինակք գրչագիր ։

Ժ. Բ. յիշատակարան անուանեալ 'ի մէնջ, յորում պարունակին պատմութիւնք եւ յիշատակարանք արաբացւոց, ժողովեալ 'ի ձեռն Երուսաղեմացւոյ մերազնեայ ուրումն բարեպաշտի. եւ յիշատակարանք որ գտանին 'ի վերջաւորս գրեանց գրեանց, որ 'ի թանգարանի Սրբոյ Աթոռոյս, եւ արձանագրութիւնք եւ տապանագիրք պատրիարքաց, զորս սակս չկրկնելոյ ստէպ եւ համառօտութիւն գրուածոյս Բ. յիշատակարան անուանեմք. զի եթէ յամենայն տեղիս առանձինն առանձինն կրկնէաք զասա 'ի ծանօթութիւնսն, ստուարագոյն յոյժ լինէր արդեօք այս դուզնաքեայ գործ ։

ԺԱ. Այլ եւ այլ պատմութիւնք. յորոց երբէք երբէք ծանօթութիւնս քաղեալ պատահաբար, զնոսին եւս յանուանէ դնեմք 'ի ծանօթութիւնս ։

Դարձեալ գիտելի է, զի յերկուս գիրս բաժանի յաջորդութիւնս պատրիարքացն Երուսաղեմի. եւ առաջին գիրքն բաժանի յերկուս յօդուածս. յառաջնումն չարակարգին պատրիարքունք 'ի

Յակոբայ Տեառնեղբօրէ յՅուդա Ա. որ 'ի հրէից անտի հաւատացելոց նստան յաթոռն յամսն փրկչին 30-137 (հասարակ թուական) ։ Յերկրորդումն 'ի Մարկոսէ մինչեւ ցՍոփրոնիոս յոյնն՝ որք 'ի հեթանոսաց եկեղեցւոյն նստան յաթոռն յամսն 138—638 ։

Երկրորդ գիրքն բաժանի յերիս յօդուածս ։

Յառաջնումն չարակարգին Պատրիարքունք Հայոց՝ազգիս յԱբրահամէ Ա. մինչեւ ցՅակոբոս Բ. յամսն 638—1281 ։

յԵրկրորդումն չարակարգին 'ի Սարգսէ Ա. ցՅովհաննէս Գանձակեցի յամսն 1282—1714 ։

յԵրրորդումն չարակարգին 'ի Գրիգորէ Գ. Շղթայակրէ ցմերս ժամանակ յամսն 1715—1872 ։

Յայս վայր հաստուցեալ զյաջորդմնթիւն Պատրիարքացն Երուսաղեմի ընծայեմք ընթերցանելեաց գրասիրաց ազգիս, զներողամտութիւն նոցին վստահացեալ 'ի թերութիւնս որ 'ի սմին ։ Նաեւ յորդորեմք զմէն մի գրասէր փոյթ ունել յանձին խուզել հանել 'ի հնութեանց զպակասորդս սորին որ յառաջնումն յօդուածի երկրորդի գրոց ։ եւ անընդհատ այսուհետեւ չարունակել զհետագայսն ցորչափ կայ ազգ մեր ։ զոր ազատ զանձինս կացուցցուք յերաւացի մեղադրանաց ապագային 'ի յապայս ։ Այսպիսեաց փութաջան աշխատասիրաց, որ զպակասորդս սորին լնուլ ջանայցեն, մեք եւս ընդ լրութեան ազգիս երախտապարտութիւն յայտնեմք ։

ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
Տ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ

ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՅՕԴՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ԴԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՄՔ ՏԵԱՌՆ ՀԱՐԿ. ԹՈՒԿՆ.

1°. ՍՈՒՐԲՆ Յակոբոս Ա. առաքեալ արդարն անուանեալ, որդի Կղէովպայ եղբայր Տեառն կոչեցեալ. սա եկաց առաջին Եպիսկոպոս յԵրուսաղէմ՝ ձեռնադրեալ 'ի յԱռաքելոց զկնի գալստեան Հոգւոյն սրբոյ, որ 'ի ծննդենէն Քրիստոսի Փրկչին լինիւր յերեսուն և երեք ամին. իսկ ըստ հասարակ թուականին յերեսներորդ ամին։ 30

Ի ժամանակի իշխանութեան սորա յամին 42. գլխատեցաւ 'ի Հերովդեայ մեծն Յակոբոս առաքեալ որդին Զեբեթեայ (*). որոյ և գլուխ նորին բերեալ 'ի ձեռն հրեշտակաց յանձնեցաւ Մարիամայ Աստուածածնին, որ ընդ Յակոբայ Տեառնեղբօր թաղեցին յԵրուսաղէմ 'ի կալուածի նորին իսկ Յակոբայ Տեառնեղբօր։

Յամին 42. եկն յԵրուսաղէմ Հեղինէ դշխոյ Հայոց կինն Աբգարու մեծի արքայի (**) ընդ իւր ունելով ըն-

---

1°. Եւսեբ. պատմ. Եկեղեց. Եւսբ. ժմնկք. Մարինոսի պատմ. Նէմի. Միխայէլ ասորի. Գաւազանագիրք յունաց. Սամուելի երիցու ժմնկգր. . Վարք սրբոց.

(*) Յայսմաւուրսն մեր.

(**) Խորենացի պատմ. Հայոց. Գիրք Բ. Գլ. 35. Յովսեպոս. յաղագս սովոյն որ առ Կղոդեաւ. Թովմաս Արծր. պատմ. Արծրունեաց, էջ 52.

Խուրան զօրավար. և 'ի սովու կերակրեալ զժողովուրդ-երկրին ողորմածութեամբ, շինութիւն բազում առնէր և կանգնէր մատուռունս 'ի Ս. տեղիս (*). որպէս 'ի վերայ լուսափայլ Ս. Գերեզմանին Քրիստոսի տեառն մեր. 'ի Գողգոթայն, յայրին ծննդեան 'ի Բեթղեհեմ. նաեւս մատուռն մի կամարայարկ 'ի վերայ գերեզմանի գլխոյն Յակոբայ առաքելոյն որդւոյն Զեբեդեայ: Զմանէ տեսցես և 'ի վերջ Ա. գրոցս 'ի ծանօթութիւնն 1ʻ:

Յաւուրս սորա (51) եղեւ յԵրուսաղէմ ժողով առաքելոց վասն որ 'ի հրէից և 'ի հեթանոսաց հաւատացելոց, որպէս տեսանի 'ի գործս Առաքելոց:

Զկնի նահատակութեան Թադէոսի Առաքելոյ 'ի Հայսմին յաշակերտաց նորա Եղիշէ գայ յԵրուսաղէմ առ Յակոբոս Տեառնեղբայր, և ձեռնադրեալ յԵպիսկոպոս, դարձաւ յԱղուանս (50):

Սա այս Յակոբոս Տեառնեղբայր արդար առաքեալ կացեալ յեպիսկոպոսութեան ամս (30) նահատակի 'ի հըրէից գահավէժ արկեալ 'ի պարսպացն Երուսաղեմի յարեւելից կուսէ. և թաղի անդ յԵրուսաղէմ 'ի կայուածի իւրում 'ի լերինն Սիօնի (**) առ ընթեր մատուան, որ 'ի վերայ գլխոյ Սրբոյն Յակոբայ Զեբեդեան կանգնեցաւ 'ի Հեղինեայ դշխոյէ Հայոց:

Ի վերայ գերեզմանաց երկուց Յակոբեանց առաքելոցս շինեցաւ վանք հռչակաւոր 'ի սկզբան չորրորդի դարուն 'ի հրամանէ Տրդատայ մեծի արքային Հայոց՝ յանուն Սրբոց Յակոբեանց. և է սեպհական ազգիս Հայոց մինչեւ ցայսօր (***):

2ʻ. Սուրբն Շմաւօն կամ Սիմօն Կղէովպայ եղբայր տը- 60
դարոյն Յակոբայ, զորոյ զկնի նահատակութեանն յաջորդեաց զաթոռն եպիսկոպոսութեան:

Յեօթներորդում ամի իշխանութեան սորա (67) յետ բազում կոտորածոց առնու զԵրուսաղէմ Տիտոս կայսրն Հռովմայեցւոց 'ի հիմանց քակեալ զտաճարն:

(*) Ստորագրութիւն Եէմի. էջ 5—7. Բ. յիշատակարան:

(**) Հին յայսմաւուրք.

(***) Հնախօսութիւն Հյանի. Հ. Ղուկասու Ինճիճեան:

2ʻ. Եւսեբ. ժմնկգր: Մարինոս: Միխայել: Դւզնգիր յունաց:

Կեցեալ սորա յաթոռն եպիսկոպոսութեան ամս քառասուն և ութ (48)․ նահատակի յԵրուսաղէմ հրամանաւ Ատտիկոսի հիւպատոսին Հռովմայեցւոց, 'ի հասակի հարիւր և քսան ամաց ։

3°. Սուրբն Յուստոս Ա. եղբայր Յակովբայ և Շմաւոնի յաջորդէ զաթոռ եպիսկոպոսութեանն զկնի նահատակութեանն Շմաւոնի, և կեցեալ ամս տասն (10)․ ննջէ խաղաղութեամբ յամի 118․ և թաղի ընդ հարս իւր ։ 108

4°. Զաքէ զկնի Յուստոսի նստի յաթոռ եպիսկոպոսութեան․ իսկ որչափ ինչ ժամանակ իշխեաց, մնայ անյայտ․ եւս և ընդ սմա մետասանից եպիսկոպոսաց․ իսկ ժամանակք իշխանութեանցն մնան անյայտք․ զի զոցանէ միապէս լռեն պատմագիրք․ վասն որոյ և մեք չկարացեալ ստուգապէս տեղեկանալ և 'ի գործոյ իսկ 'ի վեր հանել, և մեք լռեցաք ։ 118

5°. Տովբիթ յաջորդէ Զաքէի, որոյ ժամանակ իշխանութեանն մնայ անյայտ առ պատմագիրս, եւս և հետագայիցն իսկ իւրոց ։

6°. Բենիամին ։

7°. Յովհաննէս Ա. զկնի Բենիամինի ։

8°. Մատաթիա զկնի Յովհաննու․ զսա ոմանք Մատթէոս գրեն, սակայն մեք զԵւսեբեայն առաւել ճշմարիտ գտեալ Մատաթիա եդաք ։

9°. Փիլիպպոս Ա. Մարինոս և գաւազանագիրն Յունաց Բենիամին անուամբ գրեն զսա, զի ոչ ինչ փոյթ է նոցա զուղիղ դասաւորութենէ անուանցն, այլ այս ինչ միայն դիտաւորութիւն նոցա, զի մինչեւ ցՅուդա զԵպիսկոպոսունս հնգետասան համարեսցին ։

10°. Սենեկայ ։

11°. Յուստոս Բ ։

12°. Ղեւի ։

13°. Եփրեմ ։

14°. Յովսէփ ։

15°. Յուդա Ա. յաջորդէ զաթոռն զկնի Յովսեփայ․

3°—8°—9°—15°. Եւսեբ. ժմնկգր. Մարինոս. Միխայէլ. Գաւազանագիր յունաց. Ա. յիշատակարան. Սամուէլ.

մին յօրինակաց մերոց չորեքտասաներորդ դնէ զնա յառաջ քան զՅովսէփ դասելով. բայց զի այլքն ամենայն հնգետասաներորդ զնա դնեն, և մեք բազմացն հետեւեցաք ։

Յաւուրս սորա եղեւ աւերումն Երուսաղեմի յԱդրիանոսէ կայսերէ Հռովմայեցւոց. ապա զկնի ամաց դարձեալ նորոգեալ ՚ի նմին իսկ Ադրիանոսէ կոչեցաւ Հեղիա ։ Ադրիանոս յետ նորոգութեանն Երուսաղեմի տարագրեալ ՚ի քաղաքէն զամենայն հրեայս, զքրիստոնեայս բնակեցուցանէր, ուստի և աստէն դադարի Եպիսկոպոսութիւնն ՚ի հաւատացելոց Հրէից, և սկսանին նստիլ յաթոռն ՚ի Քրիստոնէից եպիսկոպոսք այլեւայլ ազգաց ։

Ադրիանոս յետ աւերելոյ և վերստին շինելոյ զԵրուսաղէմ, կանգնեաց և կուռս ՚ի Սրբազան տեղիս. այս է զպատկեր Աստղկան՝ ՚ի Գողգոթայ. զպատկերն Արամազդայ՝ ՚ի վերայ սուրբ գերեզմանին Քրիստոսի. և ՚ի Բեթղեհէմ տնկեաց զանտառն Ադոնիսայ ։

Ի Զաքէէ մինչեւ ցՅուդա արք երկոտասան նստան յաթոռն Երուսաղեմի ՚ի միջոցի քսան (20) ամաց ։ Զի որպէս տեսաւն ՚ի վերայ յամին 118 նստաւ յաթոռն նա ինքն Զաքէ, և յամին 138 վերջանայ իշխանութիւն Յուդայի, այլոցն ամենեցուն ոչ սկիզբն յայտնի է և ոչ վախճան ։

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

16°. **Մ**արկոս Ա. ՚ի հեթանոսաց եկեղեցւոյն զառա- 138
ջինն նստաւ յաթոռն Եպիսկոպոսութեան Երուսաղեմի
զկնի Յուդայի : Միխայէլ ասորի և Ա. յիշատակարան մեր,
Նարկէսոս անուն ոմն դնեն յառաջ քան զսա առաջին յԵ-
կեղեցւոյն Հեթանոսաց . բայց երկուցն եւս չկարացեալ
երաշխաւորել ստուգութիւնն զԵւսեբեայն և զայլոցն հա-
ւատարմագոյն առ սոքօք համարեալ և մեք զՄարկոս
եդաք :

Առ սովաւ նուաղէր տակաւ իշխանութիւն աթոռոյն
Երուսաղեմի (*). զի ցայս վայր իբր կեդրոն միութեան
էր Երուսաղէմ հաւատացելոցն որ ՚ի Գալիլիա, ՚ի Սամա-
րիա և յամենայն հրէաստանի. իսկ յետ աւերածոյն Ե-
րուսաղեմի յԱդրիանոսէ անց իշխանութիւնն մայրաքաղա-
քացւութեան (որ յետ ժամանակաց մետրապօլտական),
՚ի Կեսարիա Պաղեստինացւոց. և յետ ժամանակաց Անտիո-
քայն. իսկ աթոռ իշխէր Երուսաղեմի մինչեւ ցժողովն
Նիկիոյ :

Վարեալ սորա զիշխանութիւնն ամս տասնեւութ
(18), վախճանի :

17°. **Կ**ասիանոս զկնի Մարկոսի իշխեալ զամս չորս, 157
մեռանի: Աստէն գիտել հարկ է, զի զսոցա երկոցունց
զթուականսն, ոչ ամենեքեան միօրինակ ունին, և ոմանք
եւս զանց արարեալ չգրեն. իսկ մեք համեմատութեամբ
զհաւանականն եդաք:

18°. **Պ**ուպղիոս յաջորդէ զաթոռն զկնի Կասիանու, ոչ 161
ուրեք երեւեցաւ թէ որչափ իշխեաց:

19°. **Մ**աքսիմոս Ա. Երբ և որչափ իշխելն անծանօթ
մնայ մեզ:

20°. **Յ**ուլիանոս Ա.

16°—17°. Եւսեբեայ ժմնկգր: Մարինոս: Գւլնգր յունաց:

(*) Տես. պատմութիւն Յոլսեփայ Գաթրճեան. հտ. Բ. էջ 220.

18°. Եւսբ. ժմնկգր: Ա. յշտկրն: Մարինոս: Գաւազանագիր
յունաց: Միխայէլ: Սամուէլ:

21°. Գայիոս կամ Գայիանոս Ա.։

186 22°. Սիմմաքոս. զմանէ տես 'ի վերջ Ա. գրոցս ծանօթութիւն 2°։

190 23°. Գայիոս Բ. զմանէ ևս տես 'ի ծանօթութիւն 2°. 'ի վերջ Ա. գրոցս։

24°. Յուլիանոս Բ. իշխէ մինչև ցամն 186։

25°. Կապիտոն կամ Կլպիտոն. վարէ զիշխանութիւն աթոռոյն դչորս (4) ամ։

26°. Մաքսիմոս Բ. սա ունի գրուած ինչ(*) ընդդէմ հերետիկոսաց և մուծեալ է յեկեղեցական մատենագրութիւնս, և յոմանց սուրբ անուամբ պատուի, բայց մեզ անծանօթ. չերևի ուրեք թէ որչափ իշխեաց։

27°. Անտոնինոս կամ Անտոն։

28°. Վաղէս զկնի Անտոնինոսի։

29°. Դողէքիանոս. սա իշխէ ցամն 199։ Յաւուրս սորա լինի ժողով 'ի բազում տեղիս վասն զատկի տօնին։

199 30°. Սուրբն Նարկեսոս կամ Նարկէսոս. զսա համարեմ թէ ամենայն օրինակք երեսներորդ 'ի Տեառնեղբօրէ, և հնգետասաներորդ 'ի Մարկոսէ ('ի սկզբնաւորութենէ յեկեղեցւոյն հեթանոսաց.) դնեն. իսկ Միխայէլ ասորի և Ա. յիշատակարան յետ յիշելոյ աստէն հնգետասաներորդ. յիշեն ևս իննևտասներորդ յամսն 216 'յառաջ .քան զԱղէքսանդրոս. և այս վասն այն, զի յետ վարելոյ սորա զիշխանութիւնն ամս երեքտասան, բամբասեալ յոմանց 'ի չարալեզուաց՝ ինքնին հրաժարեալ յաթոռոյն առանձնանայր յանապատի ամս չորս։ Ցայսմ միջոցի այլք կալան զիշխանութիւն աթոռոյն մի զկնի միւսոյն, զորոց զանուանս տեսցես 'ի ստորև։ Ապա զկնի չորից ամաց անդրէն երևեալ Նարկեսոսի, ստիպեալ 'ի թախանձանաց ժողովրդեանն վերստին նստաւ յաթոռ իշխանութեան իւրոյ զամս չորս։

Յետ վարելոյ յայս նուագ զիշխանութիւնն զամս չորս ապա 'ի կենդանութեան իւրում յանձնեաց զաթոռն

28°—30°. Նաւք. ժամկգր։ Ա. յշտկրն. Մարինոս։ Գաղնդր յուզնայ։ Միխայէլ։ Սամուէլ. Բիւզանդ։

(*) Տես. պատմ. Յովսեփայ Գամբրճեան. հտ. Բ. էջ 238.

Աղեքսանդրոսի Եպիսկոպոսին Կապադովկացւոյ, զորմէ
յիւրում տեղւոջ տեսցես, և ինքն կեցեալ այլ ևս սա֊
կաւ աւուրս փոխի յաստեացս յամի 220. ամաց հարիւր
վեշտասանից. և լինին ամք իշխանութեան սորա ընդ ա֊
մենայն ամք տասնեւեօթն (17): Մեք ոչ կրկնեսցուք յա֊
մենայն տեղիս, զորս այսպէս կրկին և երեքկին նստան
յաթոռն, յառաջնում նուագին եւեթ դնելով 'ի կարգի:

31°. Տիոս կամ Տիոն 'ի բացակայութեան Նարկեսոսի: 212

32°. Գերմանիոն կամ Գերմանիոս:

33°. Գորգորիոս՝ Ա. Միխայէլ Ասորի և Ա. յիշատակա֊
րան վանացս Գրիգորիոս անուանեն զսա, որոց և մեք հե֊
տեւեցաք. բայց Ժամանակագրութիւն Եւսեբեայ և Բիւ֊
զանդ, անուանեն Գորդիոս. իսկ Գաւազանագիրն Յու֊
նաց և Մարինոս գրեն Ղորդիոս կամ Կուխաւանոս: Այսց
երից արանցս իշխանութիւն տեւեաց ընդ ամենայն ամս
չորս, և դարձաւ Նարկեսոս որպէս 'ի վերոյ ասացաք:

34°. Սուրբն Աղեքսանդրոս. զսա նա ինքն Նարկեսոս 220
'ի ծերութեան իւրում հաստատեաց յաթոռն Եպիսկո֊
պոսութեան 'ի տեղի իւր:

Սա նախ քան զնստիլն իւր յաթոռն Երուսաղեմի, էր
Եպիսկոպոս Կապադովկիոյ. և եկն յուխտ յԵրուսաղէմ
յառաջնումն իշխանութեան Նարկեսոսի. յայնժամ Նար֊
կեսոս 'ի տեսլեան պատուիրեցաւ 'ի հրեշտակէ սիրով ըն֊
դունիլ զԱղեքսանդրոս 'ի գալն նորա. որ և յառաւօտու
պատմեաց ժողովրդեան զտեսիլն. և ամենայն ժողովուր֊
դըն Երուսաղեմի ընդ առաջ ել Աղեքսանդրոսի յընդու֊
նելութիւն 'ի գալն նորա. և արժանի մեծարանօք ըն֊
կալեալ զնա մուծին 'ի քաղաքն: Յայնժամ կամեցաւ Նար֊
կեսոս յանձնել Աղեքսանդրոսի զիշխանութիւնն, յաթոռ
Եպիսկոպոսութեանն հաստատել. բայց Աղեքսանդրոս
ոչ էառ յանձն առժամայն. այլ ժամադիր եղեւ, դնալ
յաթոռ իւր 'ի Կապադովկիա, և հրաժարեալ 'ի յաթո֊
ռոյն իւրմէ՝ և գալ յԵրուսաղէմ, որպէս և արար իսկ.

Եկն եհաս Աղեքսանդրոս յԵրուսաղէմ 'ի չորրորդում

33°—34°. Եւսեբ. ժմնկգր: Մարինոս: Միխայէլ Ասորի: Սա֊
մուէլ: Բիւզանդ: Գաւազանագիր յունաց: Ա. յիշատակարան.

ամի երկրորդի իշխանութեանն Նարկեսոսի . և 'ի նմին իսկ ամի (220) յաջորդեաց զաթոռն 'ի կենդանութեան նորա ։ Եւ նստեալ յաթոռ Եպիսկոպոսութեան յԵրուսաղէմ զամս երեսուն (30). ապա նահատակի յամին 250 . 'ի Դեկոսէ կայսերէ 'ի ծերութեան հասակի ։

251 35°. Մազաբանոս վարէ զիշխանութիւն ամս երկոտասան (12) ։

264 36°. Հիմենոս . սա յաղանդէ Սամոսատացւոյն Պօղոսի գոլով, 'ի դատապարտիլ աղանդոյն 'ի ժողովին Անտիոքայ, անկանի յաթոռոյն յետ վարելոյ զիշխանութիւնն զամս հինգ (5)։

269 37°. Դոմնաս . սա յետ Հիմենոսի կառավարէ զաթոռն ամս ինն և տասն (19). զսա ոչ յիշէ Եւսեբէոս 'ի պատմութեանն Եկեղեցական ։

288 38°. Ըզբերդա . զկնի Դոմնասի ամս տասն (10) ։

298 39°. Զաբտաս . ամս երեք (3) . զսա ոմանք Տապատաս գրեն ։

301 40°. Հերմոն . զկնի Զաբտասայ զմետասան (11) ամ ։

312 41°. Սուրբն Մակար Ա. յաջորդէ Հերմոնի . սա հրաւիրեցաւ 'ի սուրբ ժողովն Նիկիոյ և մի էր 'ի սուրբ հայրապետաց ժողովոյն ։

327 Յաւուրս սորա գտաւ սուրբ խաչափայտն Քրիստոսի Աստուծոյ յԵրուսաղէմ, 'ի ձեռն Հեղինեայ մօր Կոստանդիանոսի . 'ի գտանիլ Խաչափայտին հաւատաց Յուդա ոմն հրեայ և կոչեցաւ Կիւրեղ . որ առ յապա սովորաբար Յուդա Կիւրեղ յորջորջէր, զոր 'ի տեղւոջն տեսցես ։

Առ սովաւ աթոռն Երուսաղեմի վերստին կոչեցաւ Պատրիարքական աթոռ Պաղեստինու (*), բաժանեալ 'յիշխանութենէն Անտիոքայ, ընդ որով եմուտ յետ կործանմանն Երուսաղեմի յԱդրիանոսէ ։

37°. Ժամնկգր . Եւսեբի ։ Միխայէլ ։ Մարինոս ։ Սամուէլ ։ Բիւզանդ ։ Գաւազանագիր յունաց ։ Ա . յիշատակարան ։

38°. Միխայէլ Ասորի ։ Ա . յիշատակարան ։

39°—41°. Ժամնկգր . Եւսեբի և Ճըրջանայ ասպէն ։ Գաւազանագիր յունաց ։ Մարինոս ։ Միխայէլ ։ Սամուէլ ։ Ա . յշտկրն ։ Վարք Սրբոց ։

(*) Տիեզերական պատմ. Գաթրճեան . հտ. Ա . էջ . 422 ։

Սա՝ այս սուրբն Մակար վարեալ զիշխանութիւն աթոռոյն ամս քսան և երեք (23) վախճանի. և որպէս հաւանական թուի, յետ ժամանակաց ամփոփեցին Հայք զնշխարս սորա 'ի Վանս Սրբոց Յակովբեանց, ուր առանձին մատուռն կայ 'ի վերայ, և դերեզման Սրբոյն Մակարայ ասի մինչեւ ցայսօր։

Ի պատմութիւնս Հայոց Չամչեան (հտ. գ. էջ 422). գրի թէ Սուրբն Վրթանէս հայրապետն դրեալ և կանոնս խնդրեալ իցէ 'ի Մակարայ Պատրիարքէ Երուսաղեմի 'ի բարեզարդութիւն Եկեղեցւոյ. և նորա ժողով գումարեալ և գրեալ կանոնս ութն, առաքեալ առ Վրթանէս, որոյ եւս ընկալեալ և բարեզարդեալ իցէ զԵկեղեցիս Հայոց։ Առ այս այսչափ ինչ առաջի առնեմք բանասիրաց, զի սուրբն Մակար վախճանեցաւ յամի 335. և Վրթանէս կալաւ զաթոռն Կաթուղիկոսութեան 'ի Հայս յամի 339, ուստի և ըստ մեզ մտացածին համարելի է վերոյգրեալդ։

42°. Մաքսիմոս Գ. խոստովանող ասացեալ. յաջորդէ 335
զաթոռն Պատրիարքութեան զկնի Մակարայ, և իշխէ ամս հնգետասան յամէ 335 ց350։ Զսորա զմի աչացն հանեալ ջախջախեցին և զաջոյ սրունսն հերետիկոսք (Թերեւս արիանոսք) 15։

43°. Սուրբն Կիւրեղ երուսաղեմացի. սա մի է յեր- 350
կոտասան վարդապետաց Եկեղեցւոյ, զոր եկեղեցական մատենագիրք Հայոց հայրապետ անուամբ պատուեն միշտ։ Արար սա գիրս Կոչումն Ընծայութեան ասացեալ։ Ձեռնադրեցաւ 'ի քահանայ 'ի Մաքսիմոսէ նախորդէն իւրմէ. ապա զկնի մահուան նորա հաստատեցաւ յաթոռն պատրիարքութեան յԵրուսաղէմ։

Յերկրորդում ամի իշխանութեան սորա եղեւ լուսափայլ երեւումն սուրբ Խաչին յերկինս. զոր տեսեալ բազմաց հաւատացին 'ի Քրիստոս և մկրտեցան 'ի ձեռն սուրբ հայրապետիս արք առաւել քան զտասն հազար։

43°. Վարք Սրբոց ։ Փիլիկորու. Սամուէլի ։ Միխայէլ ։ Մարինոս ։ Գաւազանագիր յունաց ։

Յետ վարելոյ զիշխանութիւնն ամս հինգ, անկանի յաթոռոյն (355) և վտարանդի մնայ ամս եօթն. զի մախացեալ Ակակիոսի Եպիսկոպոսին Կեսարիոյ Պաղեստինացւոց, եթէ Կիւրեղ ինքնիշխանաբար վարէր զհովուապետութիւնն 'ի Պաղեստին, այս է յԵրուսաղէմ և յամենայն գաւառս նորին, չկարէր տանել այսմ Ակակիոս. մանաւանդ եւս զի արիոսական էր աղանդով, և տեսանէր զԿիւրեղ ընդդէմ իւր զինեալ: Երկրորդ՝ որպէս 'ի վերոյ գրեցաք, յառաջ քան զսուրբն Մակար Ա. 'ի Պաղեստին գահերէց էր Եպիսկոպոսն Կեսարիոյ, որ յետոյ Անտիոքայ անցեալ, ապա յաւուրս Մակարայ վերստին Եպիսկոպոսին Երուսաղէմի մնայր գահերիցութիւնն Պաղեստինու. և Ակակիոս ընդ իշխանութեամբ Կիւրղի անկեալ, ոչ եւս հանդուրժեալ տանել կարէր այսմ. և մինչ զօրացանն արիանոսք, որոց յառաջընթաց էր Ակակիոս 'ի Պաղեստին՝ արկ զնա յաթոռոյն յանիրաւի:

Բողոքեաց սուրբն Կիւրեղ առ ժողովն Սելեւկիոյ զանիրաւութենէ Ակակեանց, և ընկալաւ 'ի ժողովոյն պատուով. բայց ոչ յաջողեցաւ դառնալ յաթոռն անդրէն. զի Ակակիոս եհաս փութով 'ի Կոստանդնուպօլիս առ Կոստանդ կայսր արիոսական, և հրամանաւ նորին ունայնացոյց զժողովոյն վճիռ. և մնաց սուրբն Կիւրեղ 'ի վտարանդութեան ցմահն Յուդայ – Կիւրղի:

Զկնի նահատակութեան Յուդայ – Կիւրղի (որ տեսցի 'ի ստորեւ) որ 'ի հրամանէ Յուլիանոսի, վերստին հաստատեցաւ յաթոռն իւր, և կառավարեալ յայս նուագ այլ եւս ամս հինգ՝ անկանի վերստին: Զի թէպէտ Ակակիոս մեռեալ էր յայնժամ, բայց զի թագաւորեաց Վաղէս արիոսական, և եւս առաւել զօրացան Ակակեանք, և դրդեցին զկայսրն աքսորել զամենայն ուղղափառ հարս, ընդ որս և զսուրբն Կիւրեղ: Յայսմ վտարանդութեանն Կիւրղի նստուցին Ակակեանք զայլս ոմանս յաթոռն Երուսաղէմի, զորս տեսցես 'ի կարգին:

Ապա յորժամ յաջորդեաց Վաղեսի (379) մեծն Թէոդոս, դարձոյց զուղղափառ հարս 'ի յաքսորանացն. ընդ որս և զսուրբն Կիւրեղ. որ յետ երկուց ամաց վերստին հաստատեցաւ յաթոռն իւր հրամանաւ Ս. ժողովոյն Կոստան-

դնուպօլսի (*) որպէս և այլ սուրբ հայրապետք ։ յԱյս անգամ եւս վարեալ զիշխանութիւնն ամս եօթն վախճանի սուրբն Կիւրեղ ամաց եօթանասնից . որով և ամենայն ամք իշխանութեան սորա լինին ամք վեշտասանք (16)։ և վտարանդութեանն ժամանակ լինին ամք իննեւտասան ։

44°. Եւթիմէոս կամ Եւտիքէոս յաջորդէ զաթոռն 355
յառաջնում անկմանն Կիւրղի 'ի ձեռն Ակակիոսի . ամք իշխանութեան սորա միայն անորոշ ։

45°. Կիւրեղ-Երինոս Բ . յաջորդէ Եւթիմէոսի . անյայտ է թէ երբ և որչափ իշխեաց ։

46°. Հերակլիոս կամ Հերեններոս կալնու զաթոռոյն իշխանութիւն զկնի Կիւրղի Երինոսի . սոքա երեքին չորս ամ և եթ վարեցին չարաչար զաթոռոյն իշխանութիւն ընդ ձեռամբ Ակակեանց արիոսական աղանդով ։ Ապա յետ այսց չորից ամաց յամի 359 'ի խնդրոյ ժողովրդեան զՅուդա Կիւրեղ եղեն Ակակեանք յաթոռն պատրիարքութեան ։

Միխայէլ ասորի 'ի գաւազանագիրս իւր , յառաջ քան զսոսա դնէ զԱկակիոս նստեալ յաթոռն . բայց ոչ այնպէս . այլ միայն զի յայնոսիկ աւուրս մինչեւ ցժողովն Կոստանդնուպօլսի բռնացեալ արիոսականաց , բռնանային և 'ի վերայ Երուսաղեմի Ակակիոս և իւրքն , և ընդ

(*) Ի Տիեզերական պատմութիւն Յովսեփայ Գաթրճեան հտ . Բ. էջ 356. գրէ առ ժողովն Կոստանդնուպօլսի Պետրոս եպիսկոպոս Երուսաղեմի, եղբայր Գրիգորի Նիւսացւոյ . որ յայտնի սխալանք երեւի առեալ յաղաւաղ իմն օրինակէ . զի Խորենացին յերրորդ գիրս անդ 'ի գլ. լգ. դնէ Կիւրեղ եպիսկոպոս երուսաղեմի. եւ չյիշէ զպետրոսդ , որպէս եւ այլք ։ Նաեւս 'ի պատմութեան տիեզերական ժողովոց Հ. Պօղոսի . էջ 119. գրի Պետրոս եպիսկոպոս Սեբաստիոյ՝ եղբայր Գրիգորի Նիւսացւոյ . ուստի եւ ըստ մեզ հերքելի է իրաւամբ , որպէս եւ այդ անուն չգտանի առ օրինակս մեր , ոչ առ լատինս եւ ոչ առ յոյնս ։

44°. Զսա Մարինոս դնէ Եւթիմէոս . վարք սրբոց . հտ . Բ. Եւտիքէոս երկոքին եւս առանց ժամանակագրութեան ։

45°. Մարինոս ։ Գաւազանագիր յունաց ։ Միխայէլ զսա Ակակիոս գրէ ։

46°. Գաւազանագիր յունաց ։ Վարք սրբոց . հտ . Բ. էջ 407.

ձեռամբ իւրեանց կարգէին զպատրիարքունս Երուսաղեմի։

359 47'. *Յուդա Կիւրեղ Գ. զկնի Հերակլիոսի յաջորդեաց զաթոռն 'ի խնդրոյ ժողովրդեանն 'ի չորրորդում ամի վտարանդութեանն Կիւրղի Երուսաղեմացւոյ* (359)։

Սա առ գիւտիւ Խաչին յաւուրս Հեղինեայ հաւատայ 'ի Քրիստոս. և մկրտեալ ձեռնադրեցաւ 'ի Ս. Մակարայ յԵպիսկոպոս 'ի մի գաւառացն Երուսաղեմի (327). *և ապա 'ի ծերութեան հասակի բարձրացաւ յայս պատիւ պատրիարքութեան. և կառավարեալ զամս երիս* (3) *և եթ, նահատակի 'ի Յուլիանոսէ հանդերձ մարբն իւրով* (362)։ *Յետ մահուն սորա Կիւրեղ Երուսաղեմացի ընկալաւ զիշխանութիւնն։*

367 48°. *Աւետրեան. Սա կալաւ զաթոռն յերկրորդում անկմանն Կիւրղի Երուսաղեմացւոյ առ Վաղեսիւ կայսերբ. անյայտ է թէ որչափ ինչ ժամանակ տեւեաց իշխանութիւն իւր։*

49°. *Դամասոս զկնի Աւետրեանու. սորա և նախորդին իւրում ամք իշխանութեանն հաշուին երկոտասան ամ* (12)։

387 50'. *Սուրբն Յովհաննէս Բ. որ առ Հայս Յովհան Հայրապետ վերաձայնի. սա վարեաց զիշխանութիւն աթոռոյն զամս երեսուն* (30) *ամենայն սրբութեամբ վարուց. զորմանէ տեսցեն բանասէրք 'ի վարս սրբոց, 'ի ճառ ընտիրս։*

417 51°. *Պրայիլոս կամ ըստ ոմանց Պրաւիլոս. յաջորդէ զաթոռն զկնի մահուան Յովհաննու հայրապետի 'ի նմին իսկ ամի. և վարեալ զիշխանութիւնն ամս եօթն* (7), *վախճանի։*

Յաւուրս (420) *սորա Սուրբն Մեսրոպ հայրապետն մեր* (*Թարգմանիչն*) *գայ յԵրուսաղէմ* (*) *յերկրպագութիւն*

47°. Մարինոս։ Գաւազանագիրք յունաց։ Միխայէլ։ Ա. յիշատակարան։ Վարք սրբոց։

48°—49°. Միխայէլ։ Ա. յիշատակարան վանաց։

50°. Ա. յիշատակարան։ Մարինոս։ Գաւազանագիրք յունաց։ Միխայէլ։ Վարք սրբոց։

51°. Ա. յշտկրն։ Մարինոս։ Գաւազանագիրք յունաց։ Միխայէլ։

(*) Մովսէս Կաղանկայտուացի. հտ. Ա. էջ. 180. տիպ Փարիզ.

անօրինական Ս. տեղեացն Քրիստոսի. անորոշ թողու- պատմիչն թէ յորում ամի եկն, բայց հաւանական երեւի լինիլ, յորժամ առաքեցաւ 'ի Սրբոյն Սահակայ առ փոքրն Թէոդոս. և կատարեալ զուխտ երկրպագութեան, դառ- նայ 'ի Հայս և 'ի յԱղուանս։

52°. Ձիովինալիոս կալեալ զաթոռն զամս չորս (4)։ 424

53°. Յուբնաղ. կալաւ զաթոռն պատրիարքութեան Ե- 428
րուսաղեմի. սա գնաց 'ի կրկին ժողովս Եփեսոսի, և յե- տոյ 'ի ժողովն Քաղկեդոնի։ Յորժամ դարձաւ 'ի ժողովոյն Քաղկեդոնի յաթոռն իւր, յետ սակաւու անկաւ յաթո- ռոյն զի ընկալեալ էր զժողովն Քաղկեդոնի։ Այս յամի 455 հրամանաւ Մարկիանոսի կայսեր վերստին հաստա- տեցաւ յաթոռն իւր. և վարեաց զիշխանութիւնն այլ եւս երկու ամ. որով իշխանութիւն սորա լինի ընդ ամենայն քսան և եօթն (27) ամ։

54°. Թէոդորոս Ա. կալաւ զիշխանութիւն աթոռոյն 453
երկու ամ յանկմանն Յուբնաղայ. և 'ի հաստատելն Յուբնա- ղայ վերստին, անկանի յաթոռոյն։

55°. Անաստաս, զկնի մահուան Յուբնաղայ ընտրի յա- 458
թոռն պատրիարքութեան, և կացեալ 'ի նմին ամս երիս, (3) վախճանի։ Զսա Մարինոս Աթանաս անուամբ կո- չէ, բայց մեք բազմաց հետեւեցաք։

56°. Մարտիրոս Ա. նստի յաթոռն ամս եօթնեւտասն 461
(17)։ Զսա Մարթինոս անուանէ Մարինոս։

57°. Սելուստիոս կամ Սալուստիոս իշխէ ամս եօթն (7)։ 478

58°. Եղիա Ա. վարէ զիշխանութիւն աթոռոյն ամս 485
եօթնեւտասն (17)։ Յաւուրս սորա տարածանի խռո- վութիւն 'ի Քրիստոնեայս յԵրուսաղէմ և յամենայն տե- ղիս 'ի պատճառս Քաղկեդոնի ժողովոյն։

52°—56°. Մարինոս։ Գաւազանագիրք յունաց։ Միխայէլ։ Ա. յիշատակարան։

54°—55°. Միխայէլ եւ Ա. յիշատակարան [illegible] [illegible] անուամբ յիշատակեն զսոսա. եւ զթիւ ժամանակաց սոցա չփոխ- եալ ընդ Յուբնաղայն, զերեսուն ամ դնեն զիշխանութիւն նորա. յորոց [illegible] երկուք մեք [illegible]։

57°. Մարինոս։ Միխայէլ։ Գաւազանագիրք յունաց։ Ա. յի- շատակարան։

502 59՝. Յովհաննէս Գ. (*) կառավարեաց զաթոռն զմետասան (11) ամ. զսա դաշամբ (**) հաստատէ յաթոռն պատրիարքութեան Անաստաս կայսրն Յունաց, զի մի ընկալցի զժողովն Քաղկեդոնի, ընդ որ ոչ էր հաճեցեալ ինքն Կայսրն, որպէս և նախորդն իւր Զենոն կայսր, որ քսան և երկու ամաւ յետոյ քան զժողովն նստաւ յաթոռն կայսերական։

513 60°. Պետրոս Ա. որ՛ յիշի երբեմն Յուստոս, կամ Պետրոս - Յուստոս, որպէս լաւինք անուանեն սովորաբար. վարեաց զիշխանութիւն աթոռոյն զեօթն (7) ամ։

520 61°. Մակար Բ. կամ Մակարիոս (***) կալնու զաթոռոյն իշխանութիւն զքսան և վեց (26) ամ։

Յաւուրս սորա Գրիգոր Եպիսկոպոսն Արծրունեաց ('ի Հայոց) 'ի բազմադիմի նեղութենէն զոր նեղէր 'ի Յունաց յԵրուսաղէմ, դրէ թուղթ (***) առ Նախարարս Հայոց 'ի Հայաստան, եթէ ստիպեն Յոյնք զՀայս փոխել զտօն Ծննդեանն 'ի դեկտեմբերի 25, և զՏեառնընդառաջին 'ի փետրուարի 2։

Ընդ այս ժողովեալ Հայոց գումարս դրամոց եօթն կենդինար, որ հաւասարի եօթնհարիւր հազար դահեկանաց, առաքեն առ Յուստինոս կայսրն 'ի Կոստանդնուպօլիս, խնդրելով գրել յԵրուսաղէմ չնեղել զՀայս ընդ որս և զԱղուանս։ Եւ կայսերն գրեալ առ այս Մակար

(*) Ոմանք յօրինակաց մերոց 49°. դնեն զսա. որոյ պատճառն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ զի չյիշեն զոմանս 'ի պատճառս արիոտականութեան։

61°. Մարինոս։ Միխայէլ։ Գուզնդիր յունաց։ Ա. յչտկրն։

(*) Կարգ սրբոց 'ի ծանօթութիւնսն։

(**) Զամանէ գրէ Միխայէլ ասորի եթէ բազում նեղութիւնս կրեալ իցէ վասն ուղղափառաց. ուստի երեւի 'ի պատճառս նեղութեանցն ընկալեալ ապա զժողովն Քաղկեդոնի զկնի մահուն Անաստասայ կայսեր, զորմէ անտեղեակ է Միխայէլ.

(***) Ի ստորագրութիւնն Երուսաղեմի էջ 64. գրի 'ի թղթի յայսմիկ սուրբն Մակար, զառաջինն ակնարկելով. բայց յայտնի սխալ է այս. զի սուրբն Մակար յաւուրս կոստանդիանոսի էր առ գիւտիւ Խաչին։

ըստ խնդրանաց Հայոց, սակայն ինչ դիւր լինէր նոցա ։

Դարձեալ յաւուրս սորա (530). գրի առ Մովսիսիւ Կաղանկայտուացւոյ (*), թէ պատրիարքունք Յունաց որ յԵրուսաղէմ, արգելուին զեպիսկոպոսունս Հայոց 'ի ձեռնադրելոյ ։

62°. Եւստաթէոս կամ Եւստաքէոս վարէ զիշխանու- 546
թիւն աթոռոյն ամս երկու (2) ։ Յաւուրս սորա անպակաս էր վէճն Յունաց ընդ Հայոց 'ի պատճառս կրօնի ։

63°. Յովհաննէս Դ. առ սա առաքեաց Ելեսպովամ 548
արքայ (**) Եթէովպացւոց այն է Հապէշից զթագ գլխոյն իւրոյ կախել 'ի վերայ գերեզմանին Քրիստոսի, 'ի շնորհակալութիւն յաղթութեանն զոր տարաւ 'ի վերայ Դովնասայ Հրէի առ Յուստինոսիւ կայսերաւ ։

Յաւուրս սորա լինի երկրորդ ժողովն Կոստանդնուպօլսոյ (***) յաղագս տարաձայնութեանցն որ վասն ժողովոյն Քաղկեդոնի ։

Վարեալ սորա զիշխանութիւնն զքսան և եօթն (27) ամ, ապա վախճանի ։

64°. Ամովս . զկնի Յովհաննու նստի յաթոռն զամս 575
տասն և ինն (19)։

(*) Պատմ. Մովս. Կաղան. տպեալ 'ի Փարիզ. էջ 424։

62°. Գաւազանագիրք յունաց ։ Մարինոս ։ Միխայէլ ։ Ա. յշտկրն ։

63°—65°. Մարինոս ։ Միխայէլ ։ Ա. յիշատակարան ։ Գաւազանագիրք յունաց ։ Վարք սրբոց հտ. Բ. 'ի ծանօթութիւնս էջ 426։

(**) Ցայսմաւուրս. յաղագս պատերազմին Դովնասայ Հրէի յԵթովպիա ։

(***) Ի ժողովի աստ յիշի առ Տաթեւացւոյն ('ի գիրս հարցմանց) Եւտիքէս անուն ումն Պատրիարք Երուսաղեմի առ Յուստինիանոսիւ 'ի հինգերորդ ժողովն տիեզերական. այս Եւտիքէս ոչ յիշի եւ ոչ առ միում յօրինակաց մերոց ։ Եւ գիտելի է զի զոր ասէ Տաթեւացին Յուստինոս, զԹրակացին ակնարկէ. եւ հինգերորդն ժողով եղեւ առ Յուստինիանոսիւ Լիւրիկեցւով քսան եւ եօթն ամաւ յետոյ քան զԹրակացին. եւ զի զժամանակն ոչ դնէ որոշակի, ոչ ստուգի ճշմարտիւ ։ Եւ կարծի հաւանականապէս թէ եպիսկոպոս ումն փոխանորդաբար գնացեալ իցէ 'ի ժողովն 'ի կողմանէ Յովհաննու ։

594 65°. Սահակ Ա, վարէ զիշխանութիւն աթոռոյն ամս ութն (8)։ Զսա Մարինոս Նուսքիոս] անուանէ և ասէ 'ի Լատինաց լինել, սակայն առ այլ պատմագիրս ոչ ոք տեսանի յայսմ ժամանակի յԵրուսաղէմ 'ի Լատինաց և ոչ առաջնորդ անուամբ, թող թէ պատրիարք. վասն որոյ կարծելի է թէ գուցէ այլ ոք վարդապետ իցէ 'ի վանօրայս այսու անուամբ։

602 66°. Զաքարիա Ա. յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան։

Յերկոտասաներորդում ամի իշխանութեան սորա (614) առեալ Պարսից զԵրուսաղէմ բազում կոտորածովք, գերեցին ոգիս իբրեւ հարիւր հազար, ընդ որս և զխաչափայտն Քրիստոսի և զԶաքարիա պատրիարքն իսկ, որ մնացին 'ի գերութեան զչորեքտասան ամ։

Ի գերութեանն Զաքարիա Մոդեստոս ոմն երէց (*) կառավարէ զաթոռն փոխանորդութեամբ կամ տեղապահութեամբ. 'ի գաւազանագիրն յունաց դասի և սա ընդ պատրիարքունս, զոր զանց առնեն այլք ամենայն որպէս և մեք, զի ոչ եթէ պատրիարք եկաց սա, այլ տեղապահ միայն 'ի գերութեանն Զաքարիայ։ Նաեւս արտաքին ժամանակագիրք եւս զսա երիցապետ անուանեն (**)։

Գտանի գիր մի (***) գրեալ 'ի սմին իսկ Մոդեստոսէ 'ի Հայս առ Կոմիտաս կաթուղիկոս, յորում պատմին անցքըն Երուսաղեմի գերի վարքին Հայրապետին, կոտորածն մեծ, և աւերումն վանորէից։ Առ որ գրէ կաթուղիկոսն պատասխանի մխիթարական 'ի սփոփանս վշտացելոցն, խրախուսելով 'ի սէր առ միմեանս (զՅոյնս և զՀայս), վարիլ եղբայրաբար։

Այս 'ի դարձուցանելն Հերակլեայ զխաչափայտն 'ի Պարսից (629), վերադառնայ և Զաքարիա յաթոռն իւր.

66°. Մարինոս. Միխայէլ. Ա. յիշատակարան։

(*) Պատմութիւն Սեբէոսի Բագրատունեաց եպիսկ. էջ 131–139.

(**) Տարեգրութիւն Սմբատայ տպեալ 'ի Փարիզ. էջ. 116. Թովմա Արծրունի. էջ. 98։

(***) Պատմութիւն Սեբէոսի Եպիսկոպոսի Բագրատունեաց....

յորում ամի իսկ ՚ի վերայ հասեալ մահու վախճանի, կացեալ պատրիարքութեամբ ընդ ամենայն ամս քսան և եօթն (27)։

67՝. Սոփրոնիոս. յաջորդէ զաթոռն ամս ինն (9)։ 629

Յաւուրս սորա յամին 635 կամ 637 Խալիֆայն Հագարացւոց Էօմէր Խատտապ Աբու-Հաֆսն անուանեալ առնու զԵրուսաղէմ և շինէ ՚ի տեղւոջ տաճարին Սողոմոնի մզկիթ յաղօթատեղի ազգին իւրոյ։

Այս Սոփրոնիոս վերջին է պատրիարքացն որ յեկեղեցւոյն հեթանոսաց նստէին խառն յամենայն ազգաց քրիստոնէից ընդհանուր իշխանութեամբ, զի ՚ի 138 թըւականէ մինչ ՚ի 637 թուականն ՚ի հեթանոսաց եկեղեցւոյն նստան պատրիարքունք արք յիսուն և երկու (՚ի բաց առեալ զանյայտսն). զմիջոց 499 ամաց։ Ապա այնուհետեւ բաժանեցաւ պատրիարքութիւնն Երուսաղեմի յիւրաքանչիւր ազգս ՚ի Հայս. ՚ի Յոյնս, որ և յետ ժամանակաց ՚ի Լատինս, զորոց թողլով մեր զայլոցն պատմութիւն ինքեանց երկարիրել, սկսանիմք այսուհետեւ միայն զպատրիարքունս ազգիս Հայոց նշանակել ՚ի յերկրորդ գիրս։

67°. Գաւազանագիրք յունաց. Մարինոս. Ա. յիշատակարան.

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ԿԱՐԵՒՈՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐՈՑ

ՅԱՂԱԳՍ ՀԵՂԻՆԵԱՑ ԿՆՈՋՆ ԱԲԳԱՐՈՒ

ԴՇԽՈՅԻՆ ՀԱՅՈՑ

Ծանօթութիւն 1°. Որպէս համառօտիւ 'ի կարգի պատմութեանն գրեցաք, աստէն եւս փոքու ծանօթութիւնս տալ արժան համարիմք զՀեղինեայ դշխոյէն Հայոց։

Աստուածասէր դշխոյս Հայոց Հեղինէ կինն Աբգարու մեծի, եկն յԵրուսաղէմ յամի 42. 'ի ժամանակս սովուն՝ որ առ Կղօդեաւ. և բացեալ զգանձս իւր առատաձեռն ողորմութեամբ կերակրէր զժողովուրդն Երուսաղեմի առ հասարակ, որպէս ժամանակակիցքն աւանդեն մեզ ստուգապէս պատմութիւնք։ Նա՝ որպէս և ըստորագրութիւնն Երուսաղեմի հանեալ զպէսպէս գործըս նորա՝ որ յԵրուսաղէմ, 'ի հին յիշատակարանէ թարգմանելոյ 'ի Քաղդէացւոց դնէ մի ըստ միոջէ, որ հաւաստին է աներկբայապէս։ Աստէն և մեք որոշեսցուք զգործս նորա, զոր վերջինք 'ի պատմագրաց յանհմտութենէ ժամանակագրութեանցն այլոց եդուն։

Արդ բազումք 'ի վերջնոց պատմագրաց զսկզբնաւորութիւն շինութեանցն 'ի սուրբ տեղիս յԵրուսաղէմ, ընծայեն Հեղինեայ մօր Կոստանդիանոսի մեծի. զորմէ եթէ փոքու 'ի քննութիւն մտցեն միտք, դիւրագոյնս տեսցեն զանստուգութիւնն։ — Քննեսցուք։

Հեղինէ մայրն Կոստանդիանոսի եկն յԵրուսաղէմ յամի 320 կամ 327. եթէ ցայն վայր ո՛չ էր շինեալ սուրբ տեղեացն կամ գոնէ նշան ինչ չէր 'ի միջի, ո՞րպէս կարելի եղեւ գտանել նմա և ճանաչել զտեղիսն տէրունականս, որ 'ի Նախանձուէ Հրէիցն ծածկեալք լինէին արդեօք, որպէս խաչափայտն էր։

Նախքան զՀեղինէ մայրն Կոստանդիանոսի, բազումք
են պատմութիւնք, որ լինելոյ շինութեանց 'ի սուրբ տե-
ղիս վկայեն. որպէս Հենրիկոս Գանիսիոս աբբայ պատմիչն
սուրբ երկրին. և Պարոնիոս Նոյրին քննիչ, և այլք. որ գը-
րեն շինեալ զսուրբ տեղիս յառաջագոյն քան զԱդրիանոս
կայսր։ Արդ Ադրիանոս էառ զԵրուսաղէմ յամի 124 կամ
136. յորում ժամանակի շինեալ իսկ էին սրբազան տեղիք
անօրինութեան Փրկչին. ապա վիպարդ լիցի զսկիզբն շի-
նութեան սուրբ տեղեաց ընծայել Հեղինեայ մօրն Կոս-
տանդիանոսի, որ չէր և ո՛չ յաւուրս Ադրիանոսի. և ո՛չ
իսկ հայր նորա հաւն Կոստանդիանոսի էր ծնեալ յաշ-
խարհ. այսպէս ահա ճշմարտի սկիզբն շինութեան սուրբ
տեղեացն յառաջ քան զԿոստանդիանոս և զմայր նորա լի-
նել. և այն 'ի ձեռն Հեղինեայ դշխոյին Հայոց կնոջն Աբ-
գարու մեծի արքայի։

Նաևս գիտել արժան է, զի Մարինոս Լատին կրօ-
նաւոր պատմիչ Երուսաղէմի ոչ կամի ընդունիլ զշինու-
թիւնս սուրբ տեղեացն նախ քան զՀեղինէ մայրն կայսեր
լինել. զի 'ի պատմելն զգրեալսն Հենրիկոսի աբբայի, ան-
հաւան ցուցանէ զինքն, և Հեղինեայ տայ զսկիզբն շի-
նութեան սուրբ տեղեաց. յորմէ ապա և այլոց առեալ
այնպէս ծանուցին աշխարհի, ո՛չ առաջի ուղիղ քննասի-
րաց։ Այս իսկ է 'ի միջի, զի այս բան Մարինոսի հակա-
սի բանիցն, որ ասէ 'ի գիրս իւր, եթէ Ադրիանոս կոր-
ծանեալ զԵրուսաղէմ, 'ի սուրբ տեղիս կանգնեաց զպատ-
կերս կռոց, որպէս ցուցաք 'ի տեղւոջն. յայսմ բանի ակն
յանդիման երևի եթէ էին 'ի վերայ սուրբ տեղեաց
մատուռնք, տաճարք աղօթատեղիք և* կամ այլ շինու-
թիւն, յորս կանգնեաց Ադրիանոս զարձանս դից։

Եւ արդ շինութիւն և տաճար կամ մատուռն 'ի սըր-
բազան տեղիս Հեղինէ դշխոյն Հայոց կանգնեաց յա-
ւուրս Յակոբայ Տեառնեղբօր զառաջինն յամին Փրկչին
42-50. և շինութիւնք իւր են. 'ի վերայ սրբոյ Գերեզ-
մանի Փրկչին. 'ի վերայ Գողգոթային 'ի տեղւոջն Խաչե-
լութեան. 'ի լերինն Ձիթենեաց. 'ի տեղւոջն Համբարձ-
ման. 'ի Բեթղեհէմ 'ի տեղւոջն Ծննդեան Քրիստո-
սի. և 'ի լերինն Սիօնի, 'ի վերայ ուր Թաղիցաւն գլուխ

Յակոբայ Զեբեդեայ սրբազան առաքելոյն։ Եւ ապա յամին 49-50 մեռանի սրբութեամբ վարուց յԵրուսաղէմ և թաղի առ դրան քաղաքին որ 'ի հիւսիսակողմն, և 'ի բարբառ հասարակաց որ կոչի դուռն Դամասկոսի։

Իսկ Հեղինէ մայրն Կոստանդիանոսի եկն յԵրուսաղէմ, 'ի չորրորդ դարուն առ պատրիարքութեամբն սրբոյն Մակարայ Ա. յորոյ 'ի ձեռն գտաւ սուրբ խաչափայտն առաջնորդութեամբ Յուդայի ուրումն Հրէի, որ յետոյ եկաց պատրիարք Երուսաղեմի Յուդա Կիւրեղ անուամբ, որպէս և 'ի կարգին տեսաւ։ Նաև 'ի ձեռն սորա շինեցաւ տաճարն սրբոյ Յարութեան հրամանաւ Կոստանդիանոսի և Տրդատայ մեծի արքայից, և 'ի տաճարին առաւ նաև մասունն Գողգոթայի. և Գերեզմանն Կոստանդիանոսի, և Գողգոթայն Տրդատայ բաժին համարիւր. զմանէ բազումք 'ի պատմագրաց վկայեն. որպէս և Տաթևացին և Վարդան պատմիչ և Կիրակոս. իսկ եթէ պատմութիւնք այլոց ազգացն չպատմեն զայսոսիկ, հաւաստեաւ առ նախանձու է այն. որպէս և յաւուրս մեր իսկ այս ազգ զանեղիս սեփականս այլոց գրաւեալ, զուն գործէ ծանուցանել աշխարհի եթէ ոչ ինչ իրաւունք են նորա 'ի տեղւոջն, այլ յանիրաւի մուտ գործեալ 'ի յապայս. և յետ սակաւ ժամանակաց, մինչ սկսանի տակաւ մոռացումն և պակասին 'ի կենաց Ծերք ժամանակին, այնուհետև բոլորովին կարծեցուցանեն թէ իւրեանց հին սեպհականութիւնք են. որպէս զամենայն սեպհականութիւնս Վրաց որ 'ի սուրբ տեղեաց, գրաւեալ են Յոյնք. և ասեն ոչ լինել երբէք Վրաց սեպհականութիւն 'ի սուրբ տեղիս յԵրուսաղէմ։

ՑԱՂԱԳՍ ՍԻՄԱՔՈՍԻ ԵՒ ԳԱՅԻՈՍԻ Բ.

Ծանօթութիւն 2°. Արժան է գիտել զի Զենոբ Գլակ 'ի պատմութեան իւրում անդ Տարօնոյ, գրէ վասն այսր Սիմաքոսի և յաջորդի նորին Գայիոսի Բ. (էջ 32-35) առեալ իբր 'ի Նամակէ Բեկտորի ուրումն գրեալ առ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր. ծանուցանելով 'ի թղթի անդ թէ յաւուրսն յայնոսիկ յեգիպտոսէ յԵրուսաղէմ գայր Բեկտոր ընդ Գայիոսի. և յայնոսիկ աւուրս իսկ հասեալ 'ի վերայ մահուն Սիմաքոսի պատրիարքին Երուսաղեմի, զԳայիոս 'ի տեղի Սիմաքոսի հաստատեալ իցէ 'ի Պատրիարք Երուսաղեմի։

Թէպէտ այս ստոյգ է, զի Գայիոս յաջորդեաց զՍիմաքոս, բայց ոչ յաւուրս Լուսաւորչին մերոյ. զի նա յաջորդէ Սիմաքոսի 'ի վախճան երկրորդի դարուն հաւանականաբար յամի 170-180. իսկ Լուսաւորիչն մեր յայտնի 'ի սկզբան անդ չորրորդի դարուն յամի 302. . ուստի և ոչ կարէ Բեկտոր յայնմ ժամանակի այնպէս գրել առ Լուսաւորիչն մեր։

ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՑՕԴՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ԴԱՐ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ԱՄՔ ՏԵԱՌՆ

68՝. Աբրահամ Ա. սա առաջին (*) է առանձինն պատրիարքաց Հայոց յԵրուսաղէմ։ Նստի յաթոռն Երուսաղեմի յերկրորդում ամի առման Երուսաղեմի յԷօմէրայ Խատտապէ ։ 637

Ցաւուրս սորա եղեւ մեծ ոչ սակաւ 'ի վերայ աթոռոյն պատրիարքութեան . քանզի 'ի մեռանիլ Սոփրոնիոսի յոյնի ժամ պատեհ գտեալ Հայոց եդին իւրեանց առանձինն պատրիարք զսոյն այս Աբրահամ հրամանաւն Էօմէրայ յեցեալ 'ի վաղեմի իրաւունս իւրեանց. զի որպէս յիշեցաք 'ի վերոյ քանիցս զկնի հնգետասանիցն Եպիսկո-

---

68°. Երկրորդ յիշատակարանն. որպէս 'ի յառաջաբանի անդ ասացաք թէ այս Բ. յիշատակարան քաղկանայ 'ի հատուկոտոր գրուածոց ժողովեալ, ահա եւ զմանէ վկայեն կրկին հրովարտակքն որոց զմին յԷօմէրայ եւ զմիւսն յԱլիայ առեալ են յնա ժամանակաց ։

(*) Ի միում անծանօթ թղթի գրի թէ յառնուլն Էօմէրայ զԵրուսաղէմ, ընդ առաջ գնացեալ նորա երկուց պատրիարքացն (որպէս թէ Հայոց եւ Յունաց) եւ դաշինս եդեալ, առեալ են զքաղաքն 'ի նմա. յորմէ կարծիս առին ոմանք եւ յաւուրս վերայիշեալ Զաքարիայ եւ Սոփրոնիոսի Յոյն պատրիարքացն լինել եւ միւս եւս պատրիարք Հայոց յառաջ քան զայս Աբրահամ. 'ի սա-

. պոսաց որ 'ի Հրէից հաւատացելոց նստան, այնուհետեւ խառն յամենայն քրիստոնէից ազգաց լինէր Եպիսկոպոսն. ապա զկնի ժամանակաց յաղագս ժողովոյն Քաղկեդոնի եղեւ վէճ Յունաց ընդ Հայս, և զի Երուսաղէմ ընդ իշխանութեամբ կայսերութեան նոցա էր, հարստահարեալ լինէին Հայք անդէն. և բռնացեալ 'ի վերայ իրաւանց Հայոց յազգէ իւրեանց կացուցանէին զՊատրիարքն զոր և կամէին ։

Եւ իբրեւ յայնոսիկ աւուրս ըստ վաղեմնի սովորու-

ցանէ առեալ եւ մի այն պատմագիր Վանայս յայսմ ժամանակի յաւուրս մեր զնէ զսկիզբն պատրիարքութեան Հայոց յաւուրց անտի Ա. Ամիրապետին Հագարացւոց Մուհամմէտի 'ի 622 թուականէ փրկչին. յորմէ եւս առեալ զնեն 'ի վերջ օրացուցին տպելոյ յԵրուսաղէմ։

Առ այս գիտելի է, զի պատրիարքդ անուն, բառ Յունաց գոլով ոչ այլ ինչ առաւնսա նշանակէ յեկեղեցւոջ Հայոց յԵրուսաղէմ, եթէ ոչ Արքեպիսկոպոս որք հրովարտակաւ քաղաքական իշխանութեան աղուոյն անկախացեալ յայլոց ամենայն իշխանութեանց։ Եւ յաւուրս Մուհամմետայ (622) քաղաքական իշխանութիւնն Երուսաղեմի 'ի ձեռս կայսերացն Յունաց գոլով, կայսերութիւնն միայն Արքեպիսկոպոսին կամ պատրիարքին Յունաց տայր զայն պատրիարքական հրովարտակ. որք եւ զուն գործէին ապատել զՀայս յԵրուսաղեմէ. պատմութիւնք ժամանակին բացարձակապէս ցուցանեն մեզ առաւ ընթերցասիրին, եթէ անկարելին էր Հայոց ունել զպատրիարք յԵրուսաղէմ յաւուրս կայսերացն Յունաց։ Նա՝ եւ եթէ էր պատրիարք Հայոց յայնոսիկ աւուրս, 'ի գերութեանն Զաքարիայ պատրիարքի 'ի Պարս, ոչ 'ի Մոդեստոսէ յայնէ առնոյր զառաջնորդութիւն աւերմանցն եւ նեղութեանց եւ առ Մոդեստոս գրէր զնոյն պատասխանի մխիթարական Կաթողիկոսն Հայոց Կոմիտաս, այլ առ Պատրիարքն Հայոց գրէր արդեօք։ Ուրեմն անհիմն է առումն ոմանց սկզբնաւորութիւն պատրիարքութեան Հայոց յԵրուսաղէմ 'ի 622 թուականէ փրկչին լինել. այլ յայնժամ եպիսկոպոսունք միայն էին Հայոց, որոց ոչ տուացեալ զհրովարտակ անկախութեան 'ի պետութենէ ժամանակին, ո՛չ պատրիարք յորջորջէին։ Մեք այսպէս զտաք զատայքն, եւ այսպէս գրեցաք, զի ոչինչ փառք են պատրիարքութեան Հայոց, եթէ առասցուք էր յայնժամ, յորժամ չէր, աւանդ զճշմարիտն յարգեսցուք։

թեանն իրաւամբ կացուցին Հայք պատրիարք յաթոռն, ոչ կարացեալ Յունաց տանիլ այսմ, և առ 'ի չհնազանդելոյ Հայ պատրիարքին, խնդրէին 'ի յԷօմէրայ Խատտապէ առանձինն պատրիարք կացուցանել իւրեանց, զոր ոչ ետ թոյլ նոցա, ուստի և զքսան և ինն ամ ոչ էր պատրիարք յունաց յԵրուսաղէմ. մինչեւ 'ի փոփոխիլ իշխանութենէ ամիրապետացն Հագարացւոց, զի և յաջորդք Էօմէրայ եւս զլացան Յունաց զառանձինն պատրիարքութիւն շընորհել։ Այս այսպէս գրի 'ի պատմութեան (*) ինչ յԱրաբացի լեզուէ թարգմանեալ 'ի մեզ։

Ապա այնուհետեւ 'ի փոփոխիլ Ամիրապետացն յԵրուսաղիմէ կացուցին Յոյնք իւրեանց առանձինն պատրիարք, և բաժանեցաւ պատրիարքութիւնն Երուսաղեմի յերկուս, Հայոց և Յունաց. ուստի և մեր իսկ թողեալ զյաջորդութիւն պատրիարքացն Յունաց, զմերն և եթ շարունակեմք, հանդերձ պատմութեամբ երեւելի անցից և դիպաց որ յաւուրս նոցա։

Այս Աբրահամ զկնի մահուան Էօմէրայ Խատտապայ, ընդ յաջորդին իւրում Գրիգորի ստացեալ է զայլ եւս մի հրովարտակ յԱլեայ Ամիրապետէ 'ի 20 ամին Հիճրէթին, այն է 'ի 641, յորում յիշին անուանք սոցա Աբրահամ Եպիսկոպոս և Իսայ, որ է Գրիգոր. որ զկնի նստաւ յաթոռն պատրիարքութեան, որպէս տեսցի 'ի ստորեւ։

Եւ հրովարտակքն տուեալ պատրիարքաց մերոց 'ի պետութեանց ժամանակին. ցուցանեն և հրամայեն զանկախութիւն նորին յայլոց պատրիարքաց, և զիրաւունս պաշտպանութեան միաբանական ուխտին սրբոց Յակոբեանց և ամենայն կալուածոց և ստացուածոց նորա. և Կրօնաւորացն Ասորւոց. Ղպտւոց և Հապէշից (Եթէովպացի խափշիկք) որք որպէս տեսանի յարքունի հրովարտակաց, յաւուրց անտի Էօմէրայ Ամիրապետի և այսր ընդ հովանաւորութեամբ պատրիարքութեան Հայոց գըտանին յԵրուսաղէմ. Նաեւ նշանակին յայսմիկ 'ի հրո-

---

(*) Պատմութիւն թարգմանեալ յԱրաբացւոց յաւուրս Կիրակոս պատրիարքի (1847) եւ տպեալ 'ի Տպագրութիւն Երուսաղեմի. էջ 14.

վարտակս և վասն Սուրբ տեղեաց, թէ ո՛յք ոմանք վերաբերին Հայոց առանձինն և ո՛յք ոմանք հաւասարաբար ընդ Յունաց և կամ ընդ Լատինաց։ Եւս և նշանակին 'ի սոսա հրաման կոչնակ հարկանելոյ յեկեղեցիս։ Այսպիսի հրովարտակ տուեալ են ամենայն պատրիարքաց. և մանաւոր հրովարտակք 'ի պատճառս մանաւոր դիպաց 'ի ժամանակս ժամանակս նորոգեալք են 'ի պետութեանց. որպէս և առ Սարգսիւ Գ. պատրիարքաւ նորոգեցաւ 'ի Տէրութենէն Օսմանեանց։

Երկու հրովարտակք եւս են 'ի Սուրբ Յակոբ, զորս 'ի Մուհամմէտէ Առաջին Ամիրապետէ Հագարացւոց ըստացեալ են Հայք. զմին՝ յառաջին ամին Հիճրէթին (622) և զմիւսն 'ի 4 ամի Հիճրէթին (626), յառաջ քան զառումն Երուսաղեմի յԷօմէրայ. ստացող հրովարտակացս ոչ է յայտ բացորոշակի, այլ հաւանականաբար սոյն այս Աբրահամ կարծի լինել. որ թերեւս եպիսկոպոս Հայոց էր յԵրուսաղէմ յաւուրսն յայնոսիկ, և սմա տուաւ զառաջինն հրովարտակ պատրիարքական 'ի յԷօմէրայ Ամիրապետէ։

Զսա յիշէ եւս այլ պատմիչ արաբացի Շէյխ Իւլ Համպալի ասացեալ, որ 'ի ճանապարհորդութեան Շէյխի ուրումն Մէքքէցւոյ գրէ այսպէս. «Եկեալ Շէյխին 'ի Յոպպէ, և իջեւանեալ 'ի վանս Հայոց յաւուրս պատրիարքի նոցա Աբրահամու. զի վանքն Յոպպէու ընդ իշխանութեամբ նորին Աբրահամու էր»։

Կեցեալ սորա յաթոռ իշխանութեանն ամս երեսուն և երկու (32) վախճանի։ Թողլով իւր յաջորդ զԳրիգոր Եպիսկոպոս Եդեսացի։

C69 69°. Գրիգոր Ա. Եզեկիէլեան եդեսացի. յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան զկնի մահուն Աբրահամու. սա ինքն է Իսայն նշանակեալ 'ի հրովարտակին Ալեայ ամիրապետի. զի Իսայդ անուն կրկնակի Թարգմանի, այն է Գրիգոր Յարութիւն. զոր յիշատակարանք ստուգեն Գրիգոր լինել։ Կեցեալ սորա յիշխանութեան ամս քսան և եօթն (27). վախճանի։

69° Բ. յիշատակարան 'ի հատուկտոր գրուածոց։

70'. Գէորգ. յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան 696
զկնի մահուն Գրիգորի, և վարեալ զիշխանութիւն ամս երկոտասան (12), վախճանի:

71°. Մկրտիչ Ա. զկնի մահուն Գէորգայ յաջորդէ զա- 708
թոռն ամս քսան և երկու (22):

Յաւուրս սորա տատանեցայր 'ի քրիստոնեայս մեծն վասն ժողովոյն Քաղկեդոնի, մանաւանդ յԵրուսաղէմ 'ի Հայս և Յոյնս. վասն որոյ և յաջորդացն սմանց ոչ միշտ պատրիարք գրի անուն. այլ երբեմն առաջնորդ, երբեմն Եպիսկոպոս Երուսաղէմի, և երբեմն Առաջնորդ վարդապետ. զայս ընթացք մինչ վեշտասաներորդ դարն ևս երևի վասն որոյ չէ երկմտելի, թէ չէին պատրիարք:

72°. Յովհաննէս (*) Ե. յաւուրս յայսոսիկ նստի յա- 730
թոռ պատրիարքութեան. յետ ննջման Մկրտչի, և կալեալ յիշխանութեան զամս քսան և ութ (28), վախճանի:

Մարինոս Լատին պատմիչ Երուսաղէմի գրէ վասն այր Յովհաննու, այրեալ 'ի տուրս Յարութեան տաճարի յԱրաբացւոց անտի. իսկ մերս յիշատակարանք զլանան այսմ. թէպէտ նա յայլ միտս խօսի, իբր զի այս Յովհաննէս իցէ պատրիարք Լատինաց. բայց յայտ է զի յառաջ քան զառումն Երուսաղէմի 'ի խաչակիր զօրաց, որ յամի 1099. չէր ոք պատրիարք կամ առաջնորդ անուամբ 'ի Լատինաց անտի յԵրուսաղէմ, իսկ զկնի առման խաչակրաց, յորժամ ընդ իշխանութեամբ նոցա էր Երուսաղէմ, 'ի հարկէ առանց առաջնորդի չմնային, որպէս գրէ Տանվիլ. 'ի տեղեկագրութեանն Երուսաղէմի, յանունըն Գօտիֆրեդի ասէ՝ զԵրուսաղէմ եղաւ առաջնորդ, Տայիպէր Պեղացի. որպէս երևի 'ի բանիցն, չգոյր յառաջ քան զայն ոք պատրիարք կամ առաջնորդ յազգէ անտի Լատինաց որպէս 'ի վեր անդր յիշեցաք 'ի տեղւոջն, 'ի գրուածս ինչ առաջնորդ կամ եպիսկոպոս ոք որ յԵրուսաղէմ իցէ լեալ՝ պատրիարք անուն եդեալ յիւրեանս

71° Բ. յիշատակարան 'ի հաստատուն գրուածոց:

(*) Երկրորդ յիշատակարան. Մարինոս՝ զի յօրինակացն մերոց որ անդր 'ի վեր նշանակեցաք, զանուանս սոսա անուանին յիշեալք:

սեպհականէ իւրաքանչիւր ոք. որպէս լատին պատմիչն ասացեալ է, նոյնպէս առնէ և յոյնն։

758 73°. Ստեփաննոս (*) յաջորդեալ Յովհաննու զկնի վախճանի նորա իշխէ աթոռոյն պատրիարքութեան ամս վեշտասան (16)։ Յաւուրս սորա զօրացեալ էր պատկերամարտութիւնն որ և յոմանց, որպէս երեւի 'ի յունաց անտի. բաղում վիշտս կրեաց սա վասն չանարգելոյն զպատկերս սրբոց, որպէս և հրամայեալ էր կայսրն յունաց Կոստանդին Կոպրոնիմոս, խորտակել և բառնալ իսպառ յեկեղեցեաց. Թէպէտ Երուսաղէմ ընդ իշխանութեամբ ամիրապետաց էր յայնժամ. սակայն և արտաքացիք կամէին զբարձումն պատկերաց սրբոցն յեկեղեցեաց։

774 74°. Եղիա (**) Բ. նստի յաթոռ պատրիարքութեան յաւուրս սուլթան Ըլմանսուրայ. 'ի ժամանակս իշխանութեան սորա. նահատակի Բագոս, և թաղի հանդէպ սուրբ Փրկչայ վանուցն մերոց յարեւմտից կուսէ։

Սա կեցեալ զամս քսան և երեք (23), կամ սուղ ինչ պակաս վախճանի. զկնի սորա մինչեւ ցԱբրահամ. Բ. ութսուն և ութ ամ պարապ միջոց մնայ. բայց զիշխանաւորաց որք յայսմ միջոցիս չունիմք տեղեկութիւն ինչ, որոյ վասն զանց արարեալ զնոքօք զյետագայիցն ասացաք, եօթանասուն և հինգ դնելով զթիւ քանորդացն։

885 75°. Աբրահամ Բ. (***), վերոյիշեալ թուոյն իշխէ աթոռոյն պատրիարքութեան, յաւուր թագաւորութեանն Աշոտոյ մեծի Բագրատունւոյ, յերրորդ նորոգութեանն Հայոց թագաւորութեան և կառավարեալ զամս քսան և չորս (24) վախճանի. իսկ յայսմ միջոցի եւս մնան եօթանասուն և երկու ամք. որոց իշխանաւորքն ծանօթ չեն մեզ, ուստի և զսոցանէ զանց արարեալ յաւելաք առել զյետագայիցն շարունակելով կարգաւ զթիւ քանորդացն։

Յամի 972՝ և թուոյն Հայոց՝ ՆԻԱ. 421. Յովհաննէս Զմշկիկ կայսրն յունաց հայկազն, որեւ Կիւռժան՝ դայ 'ի

(*) Բ. յիշատակարանն։

(**) Բ. յիշատակարանն եւ 'ի վարս Բագոսի, որ Յայսմաւուրս։

(***) Բ. յիշատակարանն։ Ի Թագաւորութեանն Աշոտոյ, ոչ մեք յաւելաք, այլ այնպէս էր յօրինակին։

կողմն յԵրուսաղէմ, զօրօք բազմօք՝ ընդ որս և զօրս Հա-
յոց տուեալ յօգնութիւն Աշոտոյ՝ Գ. ողորմածէ արքայէն
Հայոց՝ և եդեալ հարկս ՚ի վերայ՝ դառնայ բազում աւա-
րօք. զոր առեալ ասէ ՚ի Նամակին իւր որ առ Աշոտ մեր
Թագաւոր զԱրքայ, զՏրապլուս, զՃէպէլն որ է լեառն
Լիբանանու և Նազարէթ որ առ ծովուն Տիբերեայ, զի
զգերեզմանն Քրիստոսի ազատել կամէաք ասէ՝ բայց եկ-
եալ յԵրուսաղէմէ և ՚ի Ռէմլէէ բազում աղաչանօք հար-
կատու մեզ եղեն ՚ի Նամակին որ առ Աշոտ ՚ի տարեգիրս
Սմբատայ սպարապետի երես 34. տպեալն ՚ի Փարիզ
՚ի Կարապետ վարդապետէ Շահնազարեանց ՚ի շարս Հայ
պատմագրաց։ Կարապետ վարդապետ ՚ի ծանօթութիւնս
9-10-11 անհաւան ցուցանէ զինքն պատմութեանս Աշոտ
Դ. Գագիկեան, իմանալով որ արդարեւ յետոյ է քան զժա-
մանակս Կիւռժանայ՝ սակայն հեղինակս Աշոտ երրորդ ո-
ղորմածն ակնարկէ յոր ՚ի 18 ամի Թագաւորութեանն Նորա
Զմշկիկ առնու կայսրութիւնն յունաց՝ և երրորդ ամի
կայսրութեանն իւր, լինի այս պատերազմն ձեռնտուու-
թեամբ Աշոտոյ Գ. արքային Հայոց։ Թէպէտ պատմիչն
յետ եւ յառաջ պատմէ զանցս և խառնի զժամանակս
Թագաւորացն։ Ցայսմ միջոցի Թէպէտ ՚ի շարս պատրիար-
քացն՝ ըստ մերս պատմութեան չգտանի պատրիարք՝ սա-
կայն զայս անց որ վերաբերի Երուսաղեմի չկամեցաք ՚ի
բաց Թողուլ՝ որոյ աղագաւ եդաք ՚ի ծանօթութեան ՚ի
գիտութիւն բանասիրաց. և ՚ի դիւրութիւն ապագայից։

76՞. Գրիգոր (*). Բ. առ վերայ գրեալ Թուականաւ. 981
Նստի յաթոռն պատրիարքութեան զամս քսան և հինգ (25)։
Սա (**) խնդրեաց յամիրապետէն Ելքայմայ զի մի նեղես-
ցեն այլք զազգն իւր. և որոյ խնդրանօքն իսկ. ետ հր-
րովարտակ ամիրապետն. և հրամայեաց Հայոց չճանաչել
զայլ դատաւոր բաց ՚ի պատրիարքէն իւրեանց։ Զայսպի-
սիս բազում անգամ ընկալեալ են պատրիարքունք աթո-
ռոյս Երուսաղեմի հրովարտակս. ոչ յամիրապետաց եւեթ
այլ և ՚ի Թագաւորացն Օսմանցւոց, յետ ժամանակաց։

(*) Բ. յիշատակարանն։ Ժողովածու։

(**) Մարինոս լատին. գլ. Ը։

1006 77. Արսէն (*) կացեալ յաջորդ Գրիգորի ամս երեսուն և երկու (32), կառավարեաց զաթոռն պատրիարքութեան։

Յաւուրս (**) սորա Մակար և Սիմէօն հայ ճգնաւորք նշանաւորք յայլ և այլ ժամանակս եկին յԵրուսաղէմ երկիրպագանել անօրինական սուրբ տեղեացն Քրիստոսի, և անտի անցեալ յԻտալիայ մեկնեցան, և որոց այս Արսէն ետ գիր յանձնարարական առ առաջնորդն Իտալիոյ, բայց յաջորդք Արսէնի անյայտ են մեզ որք վարեալ են զիշխանութիւնն, ամս յիսուն և երկու, այն է մինչեւ 1090։

1090 78. Սիմէօն (***). յաջորդէ Աթոռոյն վերոյիշեալ թըւոյն. յաւուրս իշխանութեան սորա, այն է յամի 1099 առնուն խաչակիրք զօրքն լատինաց զԵրուսաղէմ (****). ձեռնտուութեամբ թագաւորացն հայոց. 'ի ձեռն Կոտոֆրէ դքսին կամ Կոտիֆրետոսի որ զկնի եղեւ թագաւոր Երուսաղեմի. յաւուրս յայսոսիկ դնի և առաջնորդ 'ի կողմանէ պապին Տայիպերթ Պիզացի. 'ի Սիոն անդր. այն է վերնատունն յորում զՊասեքն եկեր տէրն աշակերտօքն հանդերձ. եւս և յիջանել Հոգւոյն սրբոյ անդ էին ժողովեալ առաքեալքն. տեղիս այս քանիցս անգամ անկեալ է 'ի ձեռս արաբացւոց և քրիստոնէից փոփոխակի, բայց դարձեալ այժմ 'ի ձեռս արաբացւոց է. և այս վասն գերեզմանացն Դաւթի և Սողոմոնի զորս Մուհամմէտականք եւս յարգեն։

Յաւուրս յայսոսիկ (*****) Գրիգոր վկայասէր հայրապետն մեր եկն յԵրուսաղէմ. և այս գալուստ հայրապետին երկրորդ թիւն կազմէր, զի միանգամ եւս եկեալ էր 'ի հազար եօթանասուն և վեց (1076) թուին. 'ի ժամանակս յայսոսիկ խառնակութիւն լինէր Զատկի, որ ասի Մռազատիկ,

---

(*) Բ. յիշատակարանն։

(**) Պատմութիւն Հայոց Չամչեան. հա. Բ. երես 859—865։

(***) Բ. յիշատակարանն մեր, եւ Մարինոս պատմիչ լատինաց։

(****) Հեթում պատմիչ Թաթարաց։ Պատմութիւն Չամչեան. առումն Երուսաղեմի 'ի լատինաց։

(*****) Պատմութիւն Հայոց Չամչեան հա. Գ. էջ 20։

և վէճ էր յունաց ընդ հայս. զորմանէ ունիս տեսանել 'ի վերջին երկրորդ գրոյս, առաջին յօդ. 'ի ծանօթութիւնն։ Սա կեցեալ ամս ինն և տասն (19) վախճանի։

79°. Մովսէս (*) Բ. զկնի Սիմէօնի յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան։ Այսու ժամանակաւ հաւանական է, թէ յԵրուսաղէմ երեք պատրիարք գոյր, այսինքն 'ի Հայոց, 'ի Յունաց, և 'ի Լատինաց. զի գերագահական իշխանութիւնն 'ի ձեռս Լատինաց էր, քանզի Պաղտինն թագաւորէր, ուստի և կարէին կարգել պատրիարք իւրեանց, անկախ յայլոց իշխանութեանց. և որոց պատրիարքութիւնն Երուսաղեմի աստի 'ի համար դնի սկիզբն լինելոյ. թէ և այս պատրիարքութիւն նոցա ոչ կարաց կալ հաստատուն, զի ոչ յետ բազում ժամանակաց առաւ Երուսաղէմ 'ի ձեռաց Լատինաց։ 1109

Այս Մովսէս կառավարեաց զաթոռն քսան և չորս (24) ամ, ապա յանձնեալ զիշխանութիւն պատրիարքութեանն եղբօր իւրոյ Եսայեայ յետ միոյ ամի վախճանեցաւ։

80°. Եսայի (**) Ա. եղբայր Մովսիսի երկրորդի նստի յաթոռն պատրիարքութեան 'ի կենդանութեան եղբօր իւրում։ 1133

Յաւուրս սորա յամի (1141) գայ Գրիգոր (***) Կաթողիկոս եղբայր Շնորհալւոյն յԵրուսաղէմ և լինի անդ ժողով. Հայոց և Լատինացւոց վասն ծիսից ինչ. և համոզեալ 'ի միմեանց, խոստացան խաղաղութիւն պահել ընդ միմեանս. և դարձաւ Գրիգորիս 'ի Կիլիկիա։ Եւ՞ աստէն գիտելի է զի Միքայէլ Հ. Չամչեան՝ այս ժողով 'ի Սիոն լեալ ասէ, իսկ Մարինոս Լատին պատմիչ Երուսաղէմի. գրէ՝ զՍիօն. Ֆրանչիսկոս Ասսիզացի գնացեալ յԵրուսաղէմ, յամի 1219 և առեալ զայն, արար տեղի կրօնաւորաց. և գուցէ յառնուլն Սալահատտինայ զԵրուսաղէմ այն տեղի եւս անկեալ 'էր Արաբացւոց. քանզի 'ի վերոյիշեալ թուոյն (1219) յԵրուսաղէմ Սալահատտին սուլթանն իշխէր։

(*) Բ. յիշատակարանն մեր։

(**) Բ. յիշատակարանն մեր։

(***) Պատմութիւն Հայոց Չամչեան. հտ. Գ. էջ. 53։

Եւ սա Եսայի կառավարեալ զաթոռն ինն և տասն ամ, վախճանի։

1152 81°. Սահակ Բ. զկնի յաջորդէ Եսայեայ առաջնոյ զաթոռն։

Սա երկիցս գնաց 'ի ժողովն Կիլիկիոյ, որ վասն միաբանութեան Հայոց ընդ Յունաց, ըստ խնդրանաց նախ Ներսիսի Շնորհալւոյ, և ապա Գրիգորիսի յաջորդի նորուն, և զկնի ժողովոյն դարձ առնէ յաթոռն իւր։

Յաւուրս սորա (1169) մայրն Հեթմոյ և Ներսէսի Լամբրոնացւոյ շահանդուխտ գայ յԵրուսաղէմ, և դառնայ յերկիր իւր։

Եւ սա կառավարեալ զամս քսան և ութն (28) կնքեաց զկեանս իւր։

1180 82°. Աբրահամ Գ. Երուսաղէմացի զկնի նախնական Սահակայ՝ նստի յաթոռ պատրիարքութեան։ Սորա գերեզմանն քանի մի ամօք յառաջ գտաւ 'ի բակ անդր մեծի եկեղեցւոյն սրբոց Յակոբեանց. որ յայտնի կայ այժմ, արեւմտեան կողմէ նոյն եկեղեցւոյ բակին։

Յաւուրս սորա Սալահատտին սուլթանն Եգիպտոսի, էառ զԵրուսաղէմ (1187) 'ի Լատինաց անտի, և 'ի մտանելն իւրում 'ի քաղաքն ընդ դուռն որ անուանի Դամասկոսի, տեսեալ 'ի բացուստ զգմբեթն Ս. Յակոբայ վանուց կանգնի յաղօթս, կարծելով թէ եւս զմզկիթն Էօմէրայ, և յորժամ ազդեցին նմա եթէ այն եկեղեցին Հայոց է. փակել հրամայեաց. անլուր ամենեքին բազմապատիկ թախանձանացն Հայոց. և քակեալ մնայ եկեղեցին սրբոց Յակոբեանց զեօթն ամ. յայսմ միջոցի պատարագէին Հայք 'ի գաւթի եկեղեցւոյն ուր երկու սեղանք պատարագամատոյցք էին, և են ցարդ։ Յետ եօթն ամաց ապա բացեալ զեկեղեցին յանձնէ 'ի ձեռս Հայոց նշանս տեսեալ, զոմանէ կարէ իւրաքանչիւրոք տեղեկանալ 'ի պատմութեան Երուսաղէմի Հաննէ վարդապետի (*)։

Ի ժամանակս յայսոսիկ (1181) Ռուբէն Բ. իշխան Կի-

81°—82°. Բ. յիշատակարանն մեր.

(*) Ի ծան. Հաննէ. երես 89.

ւեկիոյ՝ գայ բազում ծախուք յԵրուսաղէմ, և առնու 'ի
Քերէկ (*) գեղջէ դղուստր իշխանի տեղւոյն՝ իւր 'ի կը-
նութիւն ։

Եւ այս Աբրահամ վարեալ զիշխանութիւնն ամս մե-
տասան (11) մեռաւ ։

83°. Մինաս (**) Ա. զկնի Աբրահամու յաջորդէ զա- 1191
թոռն. սա գտաւ 'ի Կիլիկիայ (***) յաւուր օծման Լե-
ւոնի Ռուբինեանց թագաւորին Հայոց (1198). 'ի ժամա-
նակս սորա կրկին դիպաւ խոտորումն զատկի. և եղե-
աղմուկ ոչ սակաւ յԵրուսաղէմ Յունաց ընդ Հայս ։

Եւ սորա կեցեալ յիշխանութեանն պատրիարքու-
թեան չորեքտասան (14) ամ վախճանի ։

84°. Աբրահամ (****) Դ. սա կառավարեալ զաթոռն 1205
պատրիարքութեան զամս երեքտասան (13), 'ի կենդա-
նութեան իւրում տայ զիշխանութիւն պատրիարքութեա-
նըն Առաքելի (1218) յիրս ինչ շինութեան, և 'ի հրովար-
տակս պետութեան անուանք երկոցունցն 'ի միասին յի-
շատակին, որպէս 'ի նորոգման Վանուցն Բեթղեհէմի և
շինութեան դրան մեծի եկեղեցւոյն ծննդեանն Քրիս-
տոսի երկոցունցս սոցա անուանք յիշին անդ ։ Յաւուրս
սորա յամի (1216) Սարգիս (*****) եպիսկոպոս Սիւնեաց
գայ յԵրուսաղէմ երեք ընկերօք, նահատակի մերձ առ
գերեզմանաւն Քրիստոսի յարաբացւոց անտի ։

85°. Առաքել (******). սա 'ի կենդանութեան նախոր- 1218
դին իւրոյ Աբրահամու, նստաւ յաթոռն պատրիարքու-
թեան, և կառավարեաց զամս երկոտասան ։ Ի ժամա-
նակս սոցա, այսինքն, Աբրահամու և Առաքելի, եղեւ
վերոյիշեալ նորոգութիւնն Բեթղեհէմի 'ի ձեռն Հեթմոյ
առաջնոյ թագաւորին մերոյ, յամի (1227)։

(*) Ի տարեգիրս Սմբատայ տպեալ 'ի Փարիզ. էջ 103. Այս գիւղ մերձ է Մեռեալ ծովուն եւ յԵրուսաղեմէ հեռի է 36 ժամ.

(**) Բ. յիշատակարանն ։ — (***) Ի տարեգիրս Սմբատայ երես 110. — (****) Բ. յիշատակարանն ։

(*****) Պատմութիւն Ստեփաննոսի Օրբելեան. հտ. Բ. էջ 108.

(******) Բ. յիշատակարանն ։

1230 86°. Յովհաննէս (*). Զ. Կարնեցի, յաջորդէ զկնի առաքելի զաթոռն պատրիարքութեան և յետ կառավարելոյ զամս ութն (8) վախճանի, յամի (1238) և թաղի առ եղբօր իւրում Վարդանայ եպիսկոպոսի 'ի գաւիթ մեծի եկեղեցւոյն սրբոց Յակոբեանց որ և յետ ժամանակաց 'ի նորոգել արտաքին գաւթին եկեղեցւոյն գերեզմանն որոյ դիպաւ լինել 'ի ներքոյ ձախակողմեան սեան գաւթի. իսկ արձանագիր դամբարանացն երեւի այժմ յարեւմուտն կոյս սեանն։

1238 87°. Կարապետ Երուսաղէմացի յաջորդէ Յովհաննու. և յաւուրց անտի Յովհաննու մինչ ցվախճան իւր բազում նեղութիւնս կրեալ ցուցանի 'ի յիշատակարանի. Սա չորից գնացեալ յԵգիպտոս առնուլ հրովարտակ վասն ապահովի շրջելոյ հայոց 'ի սրբազան վայրս և վասն նորոգութեան ինչ տեղեաց. որ և նորոգեալ 'ի հիմանէ զվանս սուրբ Փրկչայ որ մերձ 'ի Սիոն, և զեկեղեցին գերեզմանի Աստուածածնայ 'ի Գեթսեմանի բազում աշխատութեամբ զի զգերեզման ևեթ երեւէր ասէ իսկ յեկեղեցին լցեալ աւազով 'ի հեղեղէ անտի, և դրունք ինչ էին մերձ գերեզմանին սուրբ Աստուածածնայ որ 'ի ռամկաց դրունք դժոխոց անուանէին ասէ. զայնս քակեալ և ծեփեալ է որպէս երեւի 'ի վաղու ժամանակաց 'ի վիմէ փորեալ գերեզմանք են լեալ, որ ցարդ 'ի ձորն այն տեղիս տեղիս երեւի այնպիսի փորուածք։ Սա կեցեալ 'ի պատրիարքութեան զամս տասնեւվեց (16) վախճանի։

1254 88°. Յակոբոս կամ Յակոբ Բ. (**) յետ ննջման Յովհաննու, նստի յաթոռն պատրիարքութեան, զսա յիշէ Մարինոս պատմիչ Երուսաղէմի ընդ Ռուպէրթոսի Լատին առաջնորդին Երուսաղէմի, աքսորեալ յարաբացւոց անտի յԵրուսաղէմէ։

Այս Յակոբոս կառավարեաց զաթոռն պատրիարքութեան ամս քսան և եօթն (27). և հանգեաւ յամի (1281) որոյ յաջորդէ Սարգիս որպէս տեսցես յիւրում տեղւոջ, 'ի յօդուածի Բ. գրոցս։ Արդ յայսմ առաջին յօդուա-

---

(*)—(**) Բ. յիշատակարանն։

ծի երկրորդ գրոցս, քան եւ եթ գտանի, սկսեալ (637) *Թուականէ փրկչին, մինչ* (1281) *Թուականն. որ է միջոց* (644) *ամաց. զի յայսմ յօդուածի երից միջահատի յաջորդութիւն պատրիարքացն և Սսայ պարապ միջոց զամս* 212. *զոր չկարացեալ մեր ստուգել, այլում ժամանակի կամ այլում ազգասէր բանասիրի Թողաք զաշխատանս որպէս և միջոցն քաջայայտ է 'ի վերոյգրելոցն: Աստէն վախճան տուեալ առաջին յօդուածոյս մատիցուք յերկրորդն:*

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ (*)

1281 89°. Սարգիս Ա. (**) յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան զկնի Յակոբայ. 'ի հասարակ օրինակս սա առաջին պատրիարք գրի, յազգէս Հայոց յԵրուսաղէմ. որպէս տեսանի. յառաջին յիշատակարանի սուրբ վանուցս, և 'ի Պատմութեանն Հայոց Չամչեան հայր Միքայէլի հատոր Գ. 'ի ժամանակագրութիւն ։

Արդ այս սխալումն յերկուց պատճառաց եղեւ լինել. նախ՝ 'ի պատճառս հինգերորդ ժողովոյն Սսոյ (1307) զի յայն ժողով հրամանաւ Լեւոնի արքայի ընկալեալ եղեւ զկանոն Անաւարզեցւոյն Գրիգորի, յորս ութն կանոնք էին նորս. որք են ջուր 'ի կիր արկանել 'ի սուրբ խորհուրդն և 'ի վերջն սուրբ աստուածին քրիստոսդ բառս յաւելուլ և վասն տօնի ծննդեան եւայլն. իսկ զկնի Լեւոնի Օշին արքայ խստագոյնս հրաման տայր ընդ Կոստանդին Կաթուղիկոսի (1309) եպիսկոպոսաց և վարդապետաց և ընդհանուր եկեղեցւոյն Հայաստանեայց. զի զկանոն ժողովոյն 'ի գործ դնիցի. սակայն ոչ ոք ընկալաւ յեպիսկոպոսաց և վարդապետաց բաց 'ի նոցանէ որք 'ի կաթուղիկոսարանին էին. նոյն հրաման Օշնի ընդ Կաթուղիկոսին՝, հասանէր և յԵրուսաղէմ առ Սարգիս պատրի-

---

(*) Թեեւ ոչինչ բաժանումն յօդուածոյս հարկ էր աստէն. զի միապէս որպէս յառաջին չարունակի եւ աստ եւ անդր յաջորդութիւնն պատրիարքացն. բայց այս մի ինչ էր 'ի միջի. զի առաջին յիշատակարան վանուցս, որ 'ի գանձարանն սրբոյ Աթոռոյս այս վայր ոչինչ նշանակ եւս մեզ. եւ աստի սկսանի չարունակել մինչ յաւուրս մեր. այս առաջին յիշատակարան, բազմօք տարբերի 'ի գրուածոցն Չամչեան հայր Միքայէլի, եւ մեք զսա նախադաս ունիմք առ նովաւ. նա՝ երկրորդ յիշատակարանն եւս մեր յորում գտանին եւ տապանագիրք, բազմօք տարբերին երբեմն յայլոց օրինակաց. յայսպիսի պարագայս զսա ունիմք նախապատիւ ։

(**) Առաջին եւ երկրորդ յիշատակարանք ընդ որս դասի Պատմութիւն Հայոց Հ. Միքայելի Չամչեան ։

ԱՄՔ ՏԵԱՌՆ

տրք, և տեսեալ սորա թէ չկարէ միայնակ զդէմ ունել հրամանի Թագաւորին և Կաթուղիկոսին, թէպէտ և հրովարտակաւ Ամիրապետաց էր պատրիարքութիւնն, սակայն և այնպէս 'ի հոգևորս կային կախեալ 'ի հրամանէ Թագաւորին և Կաթուղիկոսին Հայոց, իսկ վասն այսր պատճառի որ 'ի վերոյ, իսպառ մերժեալ միանգամ նոր հրովարտակ էառ յԱմիրայէն Եգիպտոսի անկախ մնալոյ միշտ 'ի հրամանէ Կաթուղիկոսին ընդ որ և Թագաւորին Հայոց. ահա այս է պատճառ հրովարտակին և ոչ թէ 'ի նորոյ հաստատեաց պատրիարքութիւնն. երկրորդ պատճառ որպէս հաւանական երևի այն օրինակք Ջամչեան հայր Միքայէլի յօրինակաց արքունի հրովարտակացն է ժողովեալ, որք յաւուրս պետութեան Օսմանցւոց տուեալ են 'ի ժամանակս ժամանակս. և կամ հին հրովարտակքն են նորոգեալ. բայց սակայն յառմանէ Երուսաղէմի յՕմէր խատտապէ մինչ յառումն այս նոր հրովարտակին 'ի Սարգսէ 'ի միջոցի (674) ամաց որ յաղգէս կացին պատրիարքունք (1311) հրամանաւ Ամիրապետաց զնոյն իշխանութիւն ունէին որ եթէ այս օրինակք կամ արձանագրութիւնք 'ի ձեռս հասեալ էին այնպիսի առն իմաստնոյ լաւագոյն քան զայս մեր գործ թողոյր արդեօք:

Արդ որպէս հաւաստեաւ տեսաք ոչ 'ի Սարգսէ, այլ յԱբրահամէ առաջնոյ այսինքն, յամէ (637) սկսանի պատրիարքութիւնն Հայոց յԵրուսաղէմ:

Յաւուրս սորա Լևոն երրորդ արքայն Հայոց եկեալ յԵրուսաղէմ ետ շինել զպարիսպն հրեշտակապետի վանուց (*) յամի (1286): Նա և պատահեցաւ Ծռազատիկ յաւուրս իշխանութեան սորա (1292) որ և ժայթքեաց աղմուկս ոչ սակաւ, նա մանաւանդ յԵրուսաղէմ, ուր Յոյնք հարստահարեալ զՀայս, զԱսորիս, զԽպտիս և զՀաբէշս. անհնարին վնասս հասուցանէին նոցա. քանզի այսոքիկ ազգք Ասորիք, Խպտիք և Հաբէշք, հպատակ գոլով ազգիս Հայոց անդ յԵրուսաղէմ, ոչ սակաւ նեղութիւնս կրէին 'ի յունաց անտի յայսպիսի դիպուածս:

(*) Համնէ Պատմութիւն Երուսաղեմի. երես 270: Պատմութիւն Հայոց Ջամչեան. հատոր Գ. էջ 269:

Իսկ յամի (1302)․ Հեթում Բ․ (*) թագաւոր Հայոց ընդ զօրացն Թաթարաց յաղթեալ Սուլթանին գայ յԵրուսաղէմ․ և կեցեալ ամիսս ինչ, բազում խնամօք հովուէր զքրիստոնեայս․ այս Հեթում շինեաց բաց յայլոց շինութեանց մի պատարագամատոյց խորան (**) կից որմոյն գերեզմանին սրբոյ Աստուածածնայ 'ի տաճարի անդ 'ի ձորն Գեթսեմանի ։

Կեցեալ այս Սարգիս յիշխանութեանն զամս երեսուն և երկու (32), վախճանի յԵրուսաղէմ ։

1313 89՝․ Աստուածատուր Ա․ (***) յաջորդէ Սարգսի․ վարեալ զիշխանութիւնն զամս չորս (4)․ Զամչեան հայր Միքայէլ ութն ամ դնէ․ սակայն տապանաքարն Դաւթի, որ կայ 'ի միջի՝ չներէ այն թիւ զի Դաւիթ ինքն վախճանեալ է 'ի թուին հայոց ՉՀ․ (1321) և զեկեալսն որ զկնի Դաւթի չ՚յիշելով հայր Միքայէլ, զմիջոցիս երկարութիւնն միայն նկատելով սմա ութն ամ գրեալ է․ սակայն երկոքին յիշատակարանքն զմեր եդեալ թիւն գրեն ։

1317 90°․ Դաւիթ Ա․ (****) զկնի Աստուածատրոյ իշխէ աթոռոյն պատրիարքութեան զամս չորս (4)․ գերեզման սորա 'ի գաւիթ մեծի եկեղեցւոյն սրբոց Յակոբեանց էր նախ, բայց յետ ժամանակաց յորժամ այն տեղի կառուցաւ գաւիթ զդամբանաքարն եդեալ են առ ընթեր որմոյն յաջակողմեան սեան գաւթի եկեղեցւոյն հարաւային կողմանէ ։

2321 91°․ Պօղոս Ա․ (*****) զկնի մահուան Դաւթի յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան զամս տասն (10)։ Զսա և զկնի սորա եկեալ զերիս արս ոչ յիշէ հայր Միքայէլ․ քանզի զկնի Դաւթի զԳրիգորն դնէ և այն այլով թուականաւ․ սակայն աւելի հաւանական երեւեցաւ մեզ չըթողուլ զերկոսին յիշատակարանսն Աթոռոյս, և հայիլ մի եւեթ օրինակի, որ 'ի հեռաւստ գրեալ, թերեւս 'ի պակասութենէ ծանօթութեանցն ։

(*) Հեթում պատմիչ Թաթարաց․ էջ 48 ։ Մարինոս լատին պատմիչ գլ․ Ը։ — (**) Հաննէի պատմութիւն․ էջ 233 ։
(***) — (****) — (*****) Ա․ եւ Բ․ յիշատակարանք ։

92°. Վարդան (*) Արեւելցի զկնի Պօղոսի կառավարէ 1331
զաթոռն զամս տասն (10)։

93'. Յովհաննէս (**) Է. յաջորդէ յետ Վարդանայ 1341
զաթոռն. և իշխեալ զերկոտասան (12) ամս, վախճանի։

94'. Բարսեղ (***) որ և Վասիլ եւս գրի, նստի յետ 1353
Յովհաննու եօթներորդի յաթոռն պատրիարքութեան, զամս հինգ (5)։ Ի ժամանակս սոցա քաղաքական ինչ անցք ոչ պատմին, այլ զանուանս իւրեանց եւեթ. ոմն այս ինչ աղօթագիր է օրինակեալ, միւսն ճաշոցն յիշատակ տուեալ, իսկ միւս ոմն գովասանութիւնս գրեալ 'ի վերայ պատրիարքին յայնմ ժամանակի և կամ 'ի վերայ այն ինչ անուն տեսչին. զորս աւելորդ վարկաք մի ըստ միոջէ դնել առաջի։

95°. Գրիգոր Գ. (****) զկնի Վասլի կամ Բարսղի զեօ- 1358
թըն ամ առանձին կառավարեալ զաթոռն, ապա առնու իւր օգնական զՄկրտիչ եպիսկոպոս և մի ամ եւս ընդ Մկրտչի իշխեալ աթոռոյն հրաժարի ամենեւին, յանձն արարեալ զիշխանութիւնն Մկրտչի 'ի կենդանութեան իւրում, որոյ իշխանութիւն սորա ընդ ամենայն լինի ութն (8) ամ. որ և յետ հրաժարմանն յիշխանութենէ կեցեալ զաւուրս ինչ վախճանի։

96'. Մկրտիչ Ա. (*****) 'ի կենդանութեանն Գրիգորի 1366
ընկալաւ զիշխանութիւն աթոռոյն. սա որպէս 'ի վերայ գրեցաք միով ամաւ յառաջ քան զիշխանութիւնն իւր թէպէտ ընդ Գրիգորի վարէր զիշխանութիւն պատրիարքութեանն, սակայն այն ամ հաշուի ընդ իշխանութեանն Գրիգորի նախորդին իւրոյ։

Սա իշխեալ աթոռոյն զամս հնգետասան (15), վախճանի. սոցա թուականն հայր Միքայէլ յառաջ դնէ քանի մի ամօք. սակս՝ յառաջ քան զսոսա երիս արան չյիշելոյն։ Յառաջնում ամի իշխանութեան սորա՝ յԵրուսաղէմ, եկեալ ուխտաւորքն արգելուն 'ի վանս երեք ամ և երբեմն 'ի բանտ դնէին 'ի նոցանէ Արաբացիք և դրունս սրբոյ Յարութեան որմով փակեալ ոչ ումեք 'ի քրիստոնէ-

(*)—(**)—(***)—(****)—(*****) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք։

եց տային Թոյլ մնանել անդ, զի Գաղղիացիք առեալ զԱղէքսանդրիա 'ի Տաճկաց անտի գրեալ էին զումանս յազգէ նոցա. որոյ աղագաւ և նոքա յԵրուսաղէմ բազում անցս նեղութեանց և տառապանաց անցուցին ընդ քրիստոնեայս և զմիաբանութիւն վանօրէից. և զմիաբանութիւնս մեր հանդերձ պատրիարքաւ երկիցս տարան 'ի Գազա, և ապա զկնի բազում չարչարանաց երկու աբեղայք Գրիգոր և Կիրակոս վասն Քրիստոսի նահատակեցան յԱրաբացւոց անտի։

Յաւուրս սորա յամի (1377) Վարդան եպիսկոպոսոմն, եկեալ յԵրուսաղէմ յանապատէ՝ մեռանի զկնի տասն և երկու ամաց։ Այս Վարդան եպիսկոպոս գրեալ է ձեռամբ իւրով զկրկին Ճաշոց գիրքս. և եդեալ զմին յիշատակ 'ի Գողգոթա (*) և զմիւսն յիշատակ 'ի վանս սուրբ Փրկչայ (որ է ազգիս մերոյ)։

1381 97°. Յովհաննէս Ը. (**) Լեհացի զկնի Մկրտչի յաջորդէ զաթոռն։

Յաւուրս սորա, յամի (1382) Լեւոն վեցերորդ (***) Լուսինեան արքայ Հայոց զկնի ազատութեան 'ի գերութենէ անտի եկն յԵրուսաղէմ հանդերձ մարեմաւ Թագուհեաւ, և դստերբն իւրով Բեննայիւ, Մարիամ ընդ դստերն մնացեալ յԵրուսաղէմ քսան և երեք ամ վախճանի, յամի (1405) և զկնի աւուրց ինչ Բեննայ դուստր նորին եւս. և Թաղին երկոքեանք առաջի գաւթի մեծի եկեղեցւոյն սրբոց Յակոբեանց որպէս հաւանական երեւի, առաջի արտաքին սեան նոյն գաւթի որ 'ի կողմն հարաւոյ 'ի բակի անդ. զի աւանդութեամբ առեալ, լուսարար եկեղեցւոյն՝ ասէր յառաջ քան զգալուստն Ադրիանուպօլսեցի Պօղոս պատրիարքին Պօլսոյ. առ Գաբրիէլ պատրիարքաւ էր 'ի վերայ նոյն սեան արտաքին կուռ մշտավառ լապտեր 'ի հին ժամանակաց աւանդեալ վասն մեծի իշխանաւորի ուրումն, սակայն զտոյգն չգի-

---

(*) Այսպիսի յիշատակարանք։

(**) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք։ Բազումք են՝ որք վկայեն 'ի հնումն, տաճարն Գողգոթայի ազգիս Հայոց լեալ սեփհական։

(***) Պատմութիւն Հայոց Չամչեան. հտ. Գ. էջ 363—364։

ունին, որոյ աղագաւ խնդիր էաք գտանել թէ արդեօք 'ի յիշատակարանի է գրեալ, սակայն 'ի դերեւ ել այս յոյս մեր. այլ այս աւանդութիւն տայ մեզ նշոյլ ինչ հաւանական՝ թէ գուցէ հաստատեալ իցէն յաւուրց անտի մահուան Թագաւորազանցն զայն մշտավառ լապտեր. որ և իսպառ բարձաւ նշոյլն եւս յամի իբր (1830)։

Այս Յովհաննէս Լեհացի վարեալ զիշխանութիւնն զամս չորս (4) վախճանի։

98°. Գրիգոր (*) Դ. Եգիպտացի իշխէ Աթոռոյն պատ- 1385
րիարքութեան զկնի Յովհաննու ութերորդի։

Յաւուրս սորա եղեւ դարձեալ դիպիլ Ծառազատկի. զոր չ'յիշէ հայր Միքայէլ Չամչեան, զի զկնի Յովհաննու՝ զԵսայի. Բն. դասէ. բայց երկոքին յիշատակարանք մեր գրեն զսա, զերկիրն իսկ յիշելով.

Սա վարեալ զիշխանութիւն զամս հինգ (5). մեկնի յաստեացս, և փոխի յանանց կեանս։

99°. Եսայի Բ. (**) յաջորդէ զաթոռն պատրիարքու- 1390
թեան յետ մահուանն Գրիգորի. կեցեալ սորա զամս ե-
րիս յիշխանութեան, և 'ի կենդանութեան իւրում յանձ-
նեալ կառավարութիւնն եղբօր իւրում Սարգսի, վախճանի։

100°. Սարգիս Բ. (***). յաջորդէ Եսայեայ եղբօր իւ- 1393
րում 'ի կենդանութեանն, որպէս ասացաք։

Այս Սարգիս յառաջ քան զլինելն պատրիարք, գնացեալ է 'ի Քէաֆէ Նուիրակութեան, և բերեալ է ընդ իւր մի ճաշոց ձեռագիր որ մնայ մինչեւ ցարդ։

Սա կառավարեալ զամս քսան և չորս (24) վերջ տայ աւուրց կենաց իւրոց։

101°. Պօղոս Բ. (****) յԱյրարատայ. նստի յաթոռն 1417
պատրիարքութեան յետ մահուանն Սարգսի և վարեալ
զիշխանութիւնն ամս երկուս (2) ընտրի Կաթուղիկոս ամե-
նայն հայոց 'ի Սիս յաթոռ Լուսաւորչին, որ առ այնու-
ժամանակաւ 'ի Սիս փոխադրեալ էր։

(*) — (**) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք։

(***) — (****) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք, ընդ որս նաեւ Պատմութիւն Չամչեան։

Հայր Միքայէլ Չամչեան դնէ վեց ամ զորս զիշխանութիւնն յԵրուսաղէմ. բայց յայտնապէս գրի 'ի յիշատակարանին այլ եւս հինգ օրինակ զկնի երկուց ամաց իշխանութեան, ընտրել և օծանել Կաթուղիկոս :

1419 102°. Մարտիրոս (*) Գ. Եգիպտացի յաջորդեաց Պօղոսի. և կառավարեաց զաթոռն զմետասան (11) ամ, առանձին զամս ինն ընդ Եսայեայ յաջորդին իւրոյ, զի ծերացեալ գոլով 'ի կենդանութեան իւրում մետասաներորդ ամի իշխանութեանն յանձնէ զիշխանութիւնն Եսայեայ :

Այս Մարտիրոս մինչ ցվախճան իւր ցամն (1439) թէպէտ հրաժարեալ 'ի պատրիարքութենէ, սակայն 'ի գործս ինչ արքունական և կամ ընդ ազգացն իւրոց վճարէր. որպէս և վասն Գողգոթային յորժամ վիրք բռնութեամբ առին յազգէս մերմէ յաւուրս Եսայեայ, սա երկիցս և երիցս գնացեալ յԵգիպտոս առ Մէլիք Էշրէֆ Սուլթան բողոք բառնայր 'ի ծերութեան իւրում և հրամայէր Սուլթանն երթալ 'ի միջի սուրբ Յարութեան տաճարի անդ որոշել տեղի եկեղեցւոյ ազգին իւրոյ, քանզի անհնար է առէ սուլթանն՝ զԳողգոթայն ձեզ դարձուցանել, և նորա եկեալ յԵրուսաղէմ, ընդ Եսայեայ ընտրեն վերնատուն մի 'ի տաճարի սրբոյ Յարութեան յանդիման Գողգոթայի որ ապօթատեղի էր Թագաւորացն քրիստոնէից յառաջին. և եդեալ զանուն երկրորդ Գողգոթայ, կանգնեն անդէն երկուս սեղանս պատարագամատոյց զայնմանէ տեսցես լիովին 'ի Հաննէի պատմութեան և ստորագրութեան Երուսաղէմի, էջ. 68—90 :

1430 103°. Եսայի (**) Գ. 'ի կենդանութեան Մարտիրոսի եկաց յաթոռն պատրիարքութեան զամս մետասան (11) :

Յաւուրս սորա (1431) վիրք կաշառեալ զՍուլթանն Եգիպտոսի յինքեանս հորդորեցին զսուրբ Գողգոթայն 'ի Հայոց, որոյ 'ի պատճառս երկիցս և երիցս գնաց Մարտիրոս պատրիարք յԵգիպտոս. և յինններորդում ամի իշ-

---

(*) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք, ընդ որս եւ է Պատմութիւն Չամչեան : — (**) Ա. եւ Բ. յիշատակարանքն մեր :

խանութեան Եսայեայ վախճանեցաւ (1439) լցեալ աւուրբք բազմօք ։ Նաեւ պարտ է գիտել զի Հայր Միքայել Չամչեան քսան և մէկ ամ գրէ զիշխանութիւն Եսայեայ երրորդի․ իսկ զի քսան և մի ամ ընդ Մարտիրոսի Նախորդին իւրոյ լցէ իշխեալ, և երկու ամ առանձին․ գուցէ հայեցեալ 'ի թուականն Հաննէ պատմչի որ վասն Գողգոթայի գնալն յԵգիպտոս որ 'ի (1439) թուոյն, տակայն վերոյիշեալ թուոյն վախճանեալ է․ ուստի չմնայ Եսայեայ քսան և երեք ամ վարել զիշխանութիւնն, մանաւանդ զկնի Եսայեայ դնէ զԱբրահամ զանց արարեալ զՑովհաննէս Թ․ զոր յիշեն երկոքին յիշատակարանքն զկնի Եսայեայ, և հաւանական երեւի այս, որոյ վասն և մեք եդաք առանց հակառակութեան, այսպէս զի Մարտիրոս և Եսայի իւրաքանչիւրն մետասան ամ և եթ իշխեալ են աթոռոյն պատրիարքութեան ։

104°. Ցովհաննէս Թ․ (*) Նստի յաթոռն պատրիարքու- 1441
թեան զկնի Եսայեայ և կառավարեալ զամս չորս (4) վախճանի․ սա որպէս ասացաք յօրինակին Չամչեանի ոչ գոյ ։

105'. Աբրահամ Ե․ (**) իշխեալ աթոռոյն զամս ութն 1445
առանձին, ապա զՄեսրովպ եպիսկոպոս իւր օգնական առնէ․ և ընդ որոյ կառավարեալ ամ մի (9) եւս վախճանի։

Այս Աբրահամ էառ առանձին հրովարտակ 'ի Մէլիք Չահէր Ապումուհամէտ Սայիտէ յամի (1450) և տաճկաց (854) յորում հրամայէր մի ումեք իշխել յազգէն Հայոց, 'ի Վանուցն սրբոց Յակոբեանց առնուլ ինչ, և տուրք որ 'ի Նախորդաց Յապուշխէյրէ հաստատեալ էր բարձցի անէ․ որ և Նզովիւք փակեալ հրամայեաց 'ի վերայ դրան Վանուցն գրել յարձանի, որ մինչ ցարդ գրեալ կայ, մի 'ի վերայ արտաքոյ դրան մեծի Վանուց և միւսն և 'ի ներքոյ ։

Յաւուրս սորա Օսմանցիք առին զԿոստանդինուպօլիս (1454) ուստի և բարձաւ իսպառ կայսրութիւնն Յունաց։

106'. Մեսրովպ եպիսկոպոսն յառաջասացեալ 'ի նոյն 1454
պատիւ պատրիարքութեան հրաւիրի յետ Աբրահամու,

(*) — (**) Ա․ եւ Բ․ յիշատակարանքն մեր ։

և զեօթն (7) ամ կառավարեալ զաթոռն՝ բայց 'ի մի ամէ որ վարեաց զիշխանութիւն ընդ Աբրահամու, վախճանի։ Սա չիք յօրինակին Չամչեան։

Ի ժամանակս յայսոսիկ երեւի սովորութիւն լինել լեալ առ պատրիարքունս. յիշխանութիւն իւրեանց զմի ոմն յեպիսկոպոսաց անտի աթոռակից առնել ինքեանց. այս պարսաւելի սովորութիւն յայտնապէս տեսանի 'ի յիշատակարանս ուր 'ի կենդանութեան միոյն միւսոյն եւս 'յիշի անուն. որպէս այս աթոռակից լեալ էր Աբրահամու, ինքն եւս աթոռակից իւր արար զՊետրոս որպէս 'ի ստորեւ տեսցի։

1461 107°. Պետրոս Բ. (*) սա աթոռակից էր Մեսրովպայ 'ի կենդանութեան նորա, զոր ասացաք 'ի վերոյ. և զկնի մահու նորա կալաւ զաթոռն պատրիարքութեան։

Յառաջնում ամի իշխանութեան սորա եղեւ սկիզբն պատրիարքութեան ազգիս Հայոց 'ի Կոստանդնուպօլիս. 'ի Յովակիմ եպիսկոպոսէ Պրուսայու։

Այս Պետրոս վարեալ զիշխանութիւն պատրիարքութեանն զամս հնգետասան (15) վախճանի։

1476 108°. Մկրտիչ Բ. (**) յաջորդէ Պետրոսի և կառավարեալ զաթոռն զամս երիս (3) զրաւի 'ի կենաց։

Պարտ է գիտել, զի Չամչեան Հայր Միքայէլ զայսոսիկ զերիս անձինս, Մեսրովպ, Պետրոս և Մկրտիչ չյիշէ 'յօրինակին. քանզի զկնի Աբրահամու դասէ զՅովհաննէս. որոյ աղագաւ և Աբրահամու տայ զքսան և վեց ամաց զիշխանութիւնն. իսկ որպէս ասացաք այլուր. սաս եւս են նախապատիւ յիշատակարանք վանուցս առ այնու օրինակաւ։

1479 109°. Յովհաննէս Ժ. (***) Թաւիլ ասացեալ, որ ըստ արաբացւոց երկայնահասակ յորջորջի, նստի յաթոռն պատրիարքութեան զերկոտասան (12) ամ։

1491 110°. Մարտիրոս Դ. (****) Պրուսացի զկնի Յովհաննու յաջորդէ զաթոռն զամս տասն (10)։

1501 111°. Պետրոս Գ. (*****) յաջորդէ զկնի Մարտիրոսի

(*)—(**)—(***)—(****)—(*****) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք մեր։

զաւթոռն, և կառավարեալ զամս վեց (6) վախճանի։ Եւ սա չէ գրեալ Չամչեան յօրինակին։

112՝. Սարգիս Գ. (*) զկնի Պետրոսի նստի յաթոռն 1507
պատրիարքութեան։

Առ սովաւ Եավուզ Սուլթան Սէլիմ արքայն օսմանցւոց էառ զԵրուսաղէմ (1517) յԵգիպտացւոց անտի. որոյ քննեալ զհրովարտակս մեր որ յԱմիրապետաց և 'ի Սուլթանաց Եգիպտացւոց ցայն վայր տուեալ էին պատրիարքացն մերոց վասն վանօրէից և տնօրինական տեղւաց Քրիստոսի Տեառն մերոյ, առ 'ի վաւերացուցանելոյ զսեպհականութիւնս ազգացն. սա եւս նոր հրովարտակ տայր ըստ օրինակի առաջնոյ, ուստի և առաջին հրովարտակն 'ի պետութենէ Օսմանեան տուեալ գտանեմք 'ի ձեռն Սուլթան Սէլիմայ կայսեր Առաջնոյ. և ապա 'ի ժամանակս իւրաքանչիւր թագաւորացն նորոգեալ լինէին։ Իսկ յետ չորից ամաց (1521) որդի վերոյիշեալ Սէլիմայ, Գանունի Սուլթան Սիւլէյման պարսպեաց զԵրուսաղէմ, շուրջանակի պարսպաւ։

Այս Սարգիս կառավարեաց զաթոռն զամս վեշտասան (16)։ Եւ զսա չէ յիշեալ Հայր Միքայէլ։

113°. Աստուածատուր Բ. (**) Մերանցի, զկնի Սար- 1523
գսի երրորդի նստի յաթոռն պատրիարքութեան. նախ ինն և տասն ամ, ապա առնու Փիլիպպոս զիշխանութիւն պատրիարքութեանն. իսկ յետ մահուանն Փիլիպպոսի վերստին ընդունի զիշխանութիւն աթոռոյն այս նուազ երկու ամ. աթոռակից իւր առնելով յայս վերջին իշխանութեան. զԱնդրէաս Եպիսկոպոս եղբօրորդի իւր. և ամենայն ամս իշխանութեան սորա հաշուեն քսան և մի (21)։

114՝. Փիլիպպոս Բ. (***) առնու զիշխանութիւն աթո- 1542
ռոյն պատրիարքութեան իննեւտասաներորդ ամի իշխանութեան նախորդին իւրոյ Աստուածատրոյ և կառավարեալ զամս քսան (20) վախճանի, նախ քան զԱստուածատուր և վերստին գնի յաթոռն ծերունին Աստուածատուր աթոռակից իւր, ունելով զեղբօրորդին իւր զԱնդրէաս եպիսկոպոս. որպէս 'ի վեր անդր ասացաք։

(*)—(**)—(***) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք մեր։

1564 115°. Անդրէաս (*) եղբօրորդի վերոյիշեալ Աստուածատրոյ Մերտնցւոյ. սա, որ Պարոն տէր եւս անուանի նախ քան զայս թիւ երկու ամաւ յառաջ աթոռակից եղեալ հօրեղբօր իւրում և ապա զկնի մահուան նորա (1564) նստաւ յաթոռն պատրիարքութեան։ Այս Անդրէաս բազում կալուածս գնեաց աթոռոյն, որպիսի է առաջի Վանուց մեծ պարտեզն յարեւմտեան. և այլ եւս տեղիս 'ի կից Վանուցն Սրբոց Յակոբեանց։

Կեցեալ սորա 'ի պատրիարքութեան և բարւոքապէս կառավարեալ զաթոռն զամս քսան և ինն (29) վախճանի։

1593 116°. Դաւիթ Բ. (**) սա էր եղբօրորդի վերոյիշեալ Անդրէասի որ զկնի նորա ընտրեցաւ 'ի պատրիարք։ Զսա 'յամի 1576 Անդրէաս հօրեղբայր իւր ետ ձեռնադրել Եպիսկոպոս։ Կեցեալ սորա 'ի պատրիարքութեան զամս քսան (20), վախճանի։

Յաւուրս սորա կարի ճնշէր ընդ պարտուք Սուրբ Աթոռն, բայց ոչ յիշէ և ոչ մի յիշատակարան թէ յինչ պատճառս է լեալ պարտիքն և կամ 'ի ժամանակս որոյ սկըսաւ ընդ պարտուք ճնշիլ աթոռն. կարծիք ինչ երեւի թէ 'ի ժամանակս Աստուածատրոյ և Փիլիպպոսի է սկըսեալ (1542) 'ի պատճառս վիճին, որ անդէն ակնարկի սակս աթոռակալութեան. բայց այսր կարծեաց հաւանականութիւն տկարանայ առ այն, զի զկնի նոցա Անդրէաս պատրիարք կալուածս գնէր 'ի պէտս աթոռոյն. եթէ ընդ պարտուք էր մտեալ աթոռն, ոչ արդեօք 'ի գընել կալուածոց խորհէր. որ և իցէ պատճառաւ, կամ Անդրէաս պարտուք զկալուածսն գնեալ իցէ, կամ Դաւթի յանհմուտ ընթացիցն, և կամ 'ի բռնութենէ և 'ի կեղեքելոյ արաբացւոցն է լեալ։ Ի ժամանակս յաջորդին սորա Գրիգորի պարոն տեառն տեսանի պարտուց դիզումն։

1613 117°. Գրիգոր (***) Ե. Պարոն տէր Մարգարեան Գանձակեցի, զկնի Դաւթի յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան։ Սա յաւուրս վերոյգրեալ Դաւթի եկեալ յԵրուսաղէմ (1595) յերիտասարդական հասակի առաքի 'ի սուրբ

(*) — (**) — (***) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք։

Յարութիւն 'ի սպասաւորութեանն առ դրան սրբոյ գերեզմանին Քրիստոսի. յետ ժամանակաց, տեսեալ Դաւթի պատրիարքի թէ յաջողակ է 'ի գործս, ձեռնադրէ զնա 'ի վարդապետ (1601) և հոգաբարձութիւն վանուցն 'ի ձեռս սորա յանձն առնէ, և 'ի (1616) ամի տայ ձեռնադրել եպիսկոպոս, որ և զկնի Դաւթի նստի Յաթոռն պատրիարքութեան:

Ապա այնուհետեւ ձեռն արկանէ 'ի վճարումն պարտուցն. 'ի սէր ընդ ազգացն էր փոյթ թէպէտ, սակայն եկն եհաս Ծռազատիկն, որ քանիցս պատահեալ էր յառաջն 'ի սմին ժամանակի եւս նոյն եղեւ, զի յայսպիսի ժամանակի ընդ Յոյնս վէճ մեծ լինէր և պիտոյանար բազում դրամոց սակս այնր պարտն 'ի վերայ պարտուց յաւելոյր. և սա ոչ եթէ միայն յիւրումն եղեալ ժամանակի պարտսն, այլ և յառաջնոցն որոյ վասն բազում սպասս վանուցն 'ի գրաւի էին առ այլազգիս՝ հոգացաւ: Այս Գրիգոր 'ի վճարել զծանրագին պարտս աթոռոյն եգիտ իւր ձեռնտու 'ի վաճառականացն արեւելցի Հայս. և ամենայն հնարութեամբ կառավարեալ զաթոռն և զբարեպաշտս 'ի ժողովրդենէ 'ի ձեռնտուութեան յորդորեալ տակաւ առ տակաւ վճարեաց զպարտսն ողորմութեամբ նոցին իսկ բարեպաշտից. և ապա զբազում տեղիս գնեաց 'ի կալուածս սուրբ աթոռոյն. Նաեւ զբազում շինութիւնս արար յաթոռոյն, զորոց ունիս տեսանել 'ի պատմութեան Հաննէ վարդապետի և 'ի ստորագրութիւնն Երուսաղէմի. բայց թուական ժամանակին սորա որ անդ՝ սխալ է եդեալ:

Սա գնեաց զայլ եւս վայրս ընդարձակս արտաքոյ սուրբ Փրկչայ վանուցն մերոց և զայն առնէ այնուհետեւ զհասարակաց գերեզմանատունն, որ մինչեւ ցայն վայր էր 'յայնկոյս ձորոյն գեհոնի 'ի հարաւոյ կողմանէ Երուսաղէմի. և զայս վասն այնր է արարեալ, զի 'ի պատճառս հեռաւորութեան տեղւոյն, բազում դժուարութիւն լինէր ժողովրդեան:

Զայս եւս գիտել արժան է. զոր՝ զԳրիգոր պարոն տէր գրէ Մողացի Զամչեան Հայր Միքայէլ, առնելով 'յանուանէ գեղջն, որ յաշխարհի անդ. և է արդարեւ

գիւղ մի Գանձակ անուն 'ի մօտս, սակայն այս Գրիգոր ոչ 'ի գեղջէ այլ 'ի Գանձակ քաղաքէ է որ այժմ ռամկական բարբառով կէնճէ յորջորջի, որ է յաշխարհին Սիւնեաց, որպէս և երեւի 'ի յիշատակարանս տասն և կամ աւելի եւս. որք գրեն վասն սորա լինել 'ի վերին աշխարհէն գանձասարու 'ի Գանձակ քաղաքէ, և վասն անուանն Պարոն տէր ինձ այնպէս թուի թէ յազնուական ցեղէ լինելն ակնարկէ :

Եկաց սա 'ի պատրիարքութեան զամս երեսուն և երկու (32) և ամենայն բարութեամբ կառավարեալ զաթոռն 'ի դառնութեան ժամանակին, երբեմն իսկ 'ի բանտ մտեալ և տագնապեալ 'ի բռնութենէ արաբացւոցն, վախճանի 'ի ծերութեան հասակի, գրեթէ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց 'ի սուրբ Աթոռն որբոց Յակոբեանց աշխատեալ և թաղի 'ի Վանս սուրբ Փրկչայ 'ի գաւթին առ որմով, աստ և անդր ամենայն պատրիարքունք անդ 'ի վանս թաղեալ են և թաղին մինչեւ ցայսօր :

Զսա եւս պարտ համարիմք ասել, զի այս Գրիգոր Պարոն տէր միշտ յիշատակի 'ի պատարագի յԵրուսաղէմ 'ի մէջ գոհութիւն և փառաբանութիւն մատուցանեմքին, սոյնպէս և զմիւս Գրիգոր շղթայակիր հայրապետըն, զոր ունիմք յիշել յիւրում տեղւոջ :

Գիտելի է և սա, զի դասանի յեղերս յաւետարանի միում յիշատակ գրեալ յանուն Գրիգորի Պարոնտեառն յամի (1649)ի, յորում չորս ամօք յառաջ վախճանեալ իսկ էր, ուստի այս յիշատակ երեւի լեալ 'ի ձեռն յաջորդին Աստուածատրոյ որդեգրին իւրոյ :

1645 118°. Աստուածատուր Գ. (*) Տարոնեցի ձեռնասուն աշակերտն Գրիգորի Պարոնտեառն յաջորդէ զաթոռն պատրիարքութեան յետ վախճանելոյ նորա, ըստ կտակին զոր արարեալ էր :

Սա երկիւղա անկանի յաթոռոյն և վերահաստատի. յառաջնում նուագի վարեաց զիշխանութիւնն զիննետասն ամ, իսկ յերկրորդումն զամ մի և եթ, յերրոր-

(*) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք :

դաւմն զերկու (22) ամս ։ Ի միջոցի յայսմ երիցս անկմանն այլք կալան զաթոռն որպէս տեսցի 'ի ստորեւ ։ Գիտելի է աստէն զի առաջին յիշատակարանն մեր գրէ զկնի Պարոնտեառն զԴաւիթ զնախորդն նորին. սակայն երկրորդ յիշատակարանն, որ 'ի մի քանի յիշատակարանաց է ժողովեալ, նաեւ ժամանակագրութիւնն Չամչեան հայր Միքայէլի զԴաւիթ դասեն յառաջ քան զԳրիգոր. ուր պատմի եւ մահն Դաւթի ։

Առ սովաւ, այն է յամի (1651) Տէր Փիլիպպոս կաթուղիկոսն Էջմիածնի, եւ Ներսէս կաթուղիկոսն Սսոյ գան յԵրուսաղէմ եւ լինի ժողով վասն բարեկարգութեանց, Ներսէս կաթուղիկոսն երթայ 'ի Սիս. իսկ Փիլիպպոս կաթուղիկոսն յետ սալայատակելոյ զյատակ եկեղեցւոյն Սրբոց Յակոբեանցն դառնայ 'ի Կոստանդնուպօլիս (*) ։

Իսկ Աստուածատուր պատրիարքն յետ կառավարելոյ զաթոռն զերկուս (2) ամս եւս վախճանի յամի (1670) ։

119°. Եղիազար Անդէացի (**) նստի յաթոռն յառաջնում անկմանն Աստուածատրոյ եւ վարեալ զիշխանութիւնն ամ մի անկանի յաթոռոյ եւ վերստին վերանորոգի յիշխանութեան Աստուածատուր պատրիարքն (1665). բայց ոչ յետ բազում ժամանակաց իջեալ յաթոռոյն, Աստուածատուր Եղիազար նստի (1666) պատրիարք եւ Կաթուղիկոս անուամբ միանգամայն եւ վարեալ զիշխանութիւնն զմի ամ եւեթ դարձեալ անկանի հնարիւք Մարտիրոսի եպիսկոպոսի աշակերտին Աստուածատրոյ եւ Մարտիրոս ինքն յաջորդէ զաթոռն, եւ քանզի միաբանք Սուրբ Յակոբայ չէին հաճ ընդ Մարտիրոս, զկնի միոյ ամի իջուցեալ զնա յաթոռոյն եդին անդրէն զԱստուածատուր եւ յայսմ յերկրորդում նուագին կառավարեալ զաթոռն ամս երկու դադարի յապրելոյ (1670). երկրորդ անգամ եւս կոչի Եղիազար 'ի Պատրիարքութեան եւ իշխէ զամս երկոտասան, այսինքն մինչ ցմահն Յակոբայ Կաթուղիկոսի Էջմիածնի եւ ապա հրաւիրեալ յաթոռն Էջմիածնի անդնստի ընդհանուր Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց. զորս 1664

(*) Չամչեան պատմ. Հայոց. (**) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք ։

իշխանութիւն ընդ ամենայն հաշուէն չորեքտասան (14) ամ յառաջ և յետոյ․ սա նախ քան զՊատրիարքութեան իշխանութիւն Թիւսն փոխանորդ լեալ էր զեօթն ամ յԵրուսաղէմ և Կոստանդնուպօլիս, յորում ժամանակի շինեաց 'ի Ռէմլէ վանք մի և եկեղեցի յանուն Սրբոյն Գէորգայ, և յԵրուսաղէմ կից տաճարին Սրբոց Յակոբեանց եկեղեցի մի, որոյ անուն կոչեցաւ Էջմիածին ։

Իսկ յաւուրս Պատրիարքութեան իւրում շինեաց յԵրուսաղէմ 'ի Վանսն զԹաղն արեղայից անուանեալ 'ի Բնակութիւն միաբանից և 'ի Ս. Յարութեան տաճարի զբաժինն ազգին Հայոց կարգադրեալ յարդարեաց, և զկեցութիւնս միաբանութեան որ անդ կանոնաւորելով․ և ոչ սակաւ նեղութիւն և տառապանս կրեաց վասն Վանուցն Սրբոց Յակոբեանց 'ի դրունս դատաւորաց դեգերելով մինչև 'ի բանտ իսկ մտեալ զամանէ կարես տեսանել լիովին 'ի պատմութեան Հայոց Չամչեան հատ. Գ. էջ 665-719։

1667 120°. Մարտիրոս Ե. (*) Կաֆացի կալաւ զիշխանութիւն աթոռոյն յերկրորդում անկմանն Եղիազարու և կառավարէ զամ մի, ապա զկնի երթալոյ Եղիազարու յԷջմիածին (1682) վերստին նստի յաթոռն գրեթէ ամ մի, և ամենայն ամ զիշխանութեանն երկու (2) ամեն լինել․ բաց 'ի փոխանորդութենէ յաւուրց անտի Աստուածատրոյ և Եղիազարու զորցանէ երկար խօսի Հայր Միքայէլ․ հատոր Գ. որ կամի կարէ տեսանել։

1684 121°. Յովհաննէս Ժա. (**) Կոստանդնուպօլսեցի զկնի մահուան Մարտիրոսի էառ զիշխանութիւն պատրիարքութեանն Երուսաղէմի 'ի ձեռն ոմանց աշխարհականաց, որք յառաջին ամի իշխանութեան սորա տեղակալ անուամբ իշխանակից էին ընդ սմա ապա զկնի միոյ ամի ինքնիշխան եկաց զամս եօթն (7) իսկ յետ եօթն ամացն իշխանութեան սորա, Մինաս Համթեցի որ փոխանորդ էր սորա՝ 'ի Կոստանդնուպօլիս առեալ զիշխանութիւն պատրիարքութեանն անդ եկն յԵրուսաղէմ և կորզեալ 'ի ձեռաց Յովհաննու զսա առնէ իւր աթոռակից և զկնի երից ամաց աթոռակալութեանս վախճանի։

(*) — (**) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք մեր։

Ջամչեան Հայր Միքայէլ զՅովհաննու ասէ չորս ամ իշխեալ, սակայն երկոքին յիշատակարանք վկայեն զեօթն ամ իշխելն ։ Որպէս և ՚ի տապանագրի խորում թիւ ննջմանն է այս թիւ (1694). Թէպէտ գտանի այլ եւս յիշատակարան որ զթիւ ննջման սորա զայս գրէ (1697), սակայն տապանագրին աւելի հաւանական է քան յիշատակարանին, և երկրորդ յիշատակարանն մեր ՚ի տապանաքարէն առեալ գրէ (1694) թիւ ննջմանն ։

122°. Մինաս Բ. (*) Համթեցի. սա որպէս ՚ի վեր անդրր ասացաք փոխանորդ գոլով ՚ի Կոստանդնուպօլիս յաւուրս վերոյիշեալ Յովհաննու առնու զիշխանութիւն Պատրիարքութեանն յեօթներորդում ամի իշխանութեան նորա և եկեալ յԵրուսաղէմ, նստի յաթոռն և զՅովհաննէս առնէ իւր աթոռակից զամս երիս, իսկ յետ ննջմանն Յովհաննու, լինի աթոռակից սմին Մինասայ Գալուստ վարդապետ ոմն Կայծակն կոչեցեալ, և ապա յանկանել սորա յաթոռոյն յամի (1701) Աւետիք առնու զիշխանութիւն աթոռոյն, և սորա գնացեալ ՚ի Կոստանդնուպօլիս յետ երկուց ամաց դարձեալ առնու զիշխանութիւնն. և յայսմ նուագի աթոռակից իւր առնէ զԳրիգոր Պծակն կոչեցեալ որ երբեմն լեալ էր Կաթուղիկոս Սսոյ, և Մինասայ զամ մի եւս ընդ Գրիգորի կառավարեալ վախճանի (1703) յամին. ամենայն ամ իշխանութեան սորա գրեն մետասան (11) ամ կամ պակաս ամիս ինչ ։ 1691

Զկնի վախճանի սորա Մինասայ մինչ ց(1715) յորում զերկոտասան ամ միջոց մնայ և ամիս ինչ, պարտ է գիտել, թէ տեղապահօք կառավարեցին 'պատրիարքունք Կոստանդնուպօլսոյ զորոց անուանս տեսցես ՚ի ստորեւ առանց ընդ թուով պատրիարքացն արկանելոյ ։

Աւետիք վարդապետ երթեալ ՚ի Կ. Պօլիս (1701) առնու ընդ պատրիարքութեանն Բիւզանդիոյ և զպատրիարքութիւնն Երուսաղէմի, և իջուցեալ զՄինաս յաթոռոյն առաքէ ՚ի տեղի իւր փոխանորդ զաշխարհական ոմն և ինքն նստի

(*) Առաջին եւ երկրորդ յիշատակարանք, ընդ որս դասի Պատմութիւն Հայոց Հ. Միքայէլի Ջամչեան ։

'ի Կոստանդնուպօլիս Պատրիարքք. և յետ երկուց ամաց անկանի սա յիշխանութենէն և առնու զիշխանութիւնն վերստին Մինաս, իսկ զկնի մահուանն Մինասայ (1703) անդրէն նստի աւետիք. յայս նուագ մի ամ և եթ իշխեալ այլք առնուն զիշխանութիւնն. և ամենայն ամ իշխանութեան սորա գրեն զամս երիս (3) կամ սուղ ինչ պակաս:

Յաւուրց անտի առաջնոյ սոյն աւետիքի կամ լաւ ևս է ասել յաւուրցն Աստուածատրոյ և Եղիազարու սկսեալ էր կռիւն 'ի մէջ եպիսկոպոսաց վասն Աթոռոյն Երուսաղէմի և մի զմիով ելանէին կորզել 'ի միմեանց զիշխանութիւն Պատրիարքութեանն, մանաւանդ Յաւուրս յայսոսիկ առաւել ևս ճարակիւր հրդեհն փառամոլութեան. իսկ վասն աթոռոյն Երուսաղէմի չունէր չափ յայսմ միջոցի. զի որպէս 'ի վերոյ ասացաք, նոքա՝ որք զՊատրիարքութիւն երկուց աթոռոցն 'ի միասին ընդունէին, ինքեանք 'ի Կոստանդնուպօլիս նստէին, և առաքէին զմի ոմն աշխարհական յԵրուսաղէմ փոխանորդ իւրեանց Պատրիարքական իշխանութեամբ. և փոխանորդքն եկեալ յԵրուսաղէմ Պապա անուամբ նստէին 'ի Վանս սրբոց Յակոբեանց, ընտանեօք և հանդերձ պարագայիւք և չմնայր չարիս ինչ, զոր ոչ գործէին. զարդիւնս ուխտաւորաց 'ի Կոստանդնուպօլիս առեալ թղթով իւիք առաքէին յԵրուսաղէմ զվճարողսն Պատրիարքունք կոչեցեալքն որ անդ 'ի Կ. Պօլիս. իսկ նոցին փոխանորդք որ յԵրուսաղէմ զկալուածս, և զՍուրբ զսպասս եկեղեցւոյն Սրբոց Յակոբեանց 'ի գրաւի եդեալ դրամս առնէին և ծախէին ըստ կամս անձանց իւրեանց. և միաբանք անկարող գոլով առնել ինչ բազում անգամ հաց ևս ոչ գտանէին յուտել, քանզի փոխանորդքն զսեղանատունն փակեալ տային պահել. ահա այսպիսեօք զամս երկոտասան, այսպիսի օրինակօք կայր խորթնացեալ աթոռն Երուսաղէմի 'ի բարեզարդութենէ իւրմէ. իսկ թէ ոյք ոմանք էին ընդունողքըն զՊատրիարքութիւնն իշխանութիւն ասասցուք 'ի ներքոյ զանուանս և զթուականս:

Մատթէոս Կեսարացի (1705) Սարի կոչեցեալ որ քան զայս թիւ Կաթուղիկոս էր լեալ Սսոյ, և յանկանել ա-

ւետիքի յաթոռոյն Կոստանդնուպօլսոյ՝ այս Մատթէոս ձեռամբ և միջնորդութեամբ դեսպանին Գաղղիոյ ընկալաւ զիշխանութիւն Պատրիարքութեանն և կառավարեաց զամիսս երկու (2) ։

Մարտիրոս վարդապետ (1705) անձն Քիւլհանճի ասացեալ, վարեաց զիշխանութիւնն զամիսս չորս (4) ։

Միքայէլ Խարբերդցի (1706) իշխէ զամիսս ութն (8) ։

Սահակ Ապուչեխցի (1707) ընկալեալ զիշխանութիւն աթոռոյն ընդ Պատրիարքութեանն Կոստանդնուպօլսոյ և կառավարեալ զամիսս ութն անկանի յիշխանութենէն 'ի ձեռն Յովհաննէս վարդապետի Զմիւռնացւոյ, սակայն յետ ամի միոյ այսինքն (1709) ընկալեալ վերստին զիշխանութիւնն կառավարէ զամս վեց եւս, որով լինի ամենայն ամք իշխանութեան սորա եօթն (7) կամ սուղ ինչ պակաս (1714) ։

Յովհաննէս Զմիւռնիացի (1708) մի ամ և եթ իշխեաց զկնի առաջին (1) անկմանն Սահակայ ։

Յովհաննէս Գանձակեցի (1717) կոչեցեալ 'ի ձեռաց Սահակայ զՊատրիարքութեանն զիշխանութիւն ինքն կառավարէ զամս երկու (2) կամ պակաս ամիսս ինչ ։ Ահա այսոքիկ եօթնեքին արքս փոխանորդիւք կառավարեցին զաթոռն Երուսաղէմի որք ըստ ընթացից իւրեանց ունին ընդունիլ վարձս կամ պատիժս յԱստուծոյ. զորցանէ լիովին կարեն տեսանել կամեցողքն 'ի պատմութեան Հայոց Չամչեան Հայր Միքայէլի. հատ Գ. էջ. 734-737 ։

Արդ աստէն վախճան տուեալ մեր երկրորդի յօդուածոյս, երկրորդ գրոցս, դասեմք զկնի զերրորդ յօդուած մի եւս մինչեւ ցմերս ժամանակ ։

Վերայգրեալ յեօթն արանցն զամանց անուանք 'ի յիշատակարանան Սրբոյ աթոռոյս չգտանին. 'ի պատմութեան Հայոց Չամչեան Հ. Միքայէլի միայն գտանի. իսկ միջոցն իշխանութեան բացայայտ են 'ի յիշատակարանան, եւ 'ի պատմութեան Հաննէ վարդապետի, այն է Յովհաննէս եպիսկոպոս փոխանորդն Շղթայակրին Գրիգորի ։

ՅՕԴՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ (*)

1715 123°. Գրիգոր Զ. (**) շղթայակիր կոչեցեալ է 'ի գաւառէ անտի Բաղիշու 'ի չիրուան գեղջէ. սա կոչեցաւ 'ի Պատրիարքութիւն Երուսաղէմի յառաջնորդութենէ անտի Սրբոյ Կարապետի վանուցն որ 'ի Տարօն զկնի երկոտասան ամաց մահուանն Մինասայ համթեցւոյ. և յետ երկուց ամաց ընտրութեանն գայ 'ի Կոստանդինուպոլիս 'ի ժամանակս իշխանութեան Յովհաննու գանձակեցւոյ, զի որպէս ասացաք 'ի վերոյ, իշխէր և աթոռոյն Երուսաղէմի ինքն նստելով յաթոռն Կոստանդինուպոլսոյ։

Այս Գրիգոր շղթայակիր իբրեւ եկն 'ի Կոստանդինուպոլիս ձեռն էարկ վճարել զպարտս աթոռոյն ընդ Յովհաննու Պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ Պաղիշեցւոյ որ մինչ ցութն հարիւր քսակս հասեալ էր, որոյ աղագաւ եդեալ զանուր փոքրիկ երկաթի 'ի պարանոց իւր, ուխտեալ չհանել մինչեւ վճարեսցէ զպարտս աթոռոյն, որ և արար իսկ. և վասն այսր պարտուց յամեաց 'ի Կոստանդնուպոլիս զամս չորս և հաւաքեալ առատ տուրս յօրհնեալ ազգէս գործակցութեամբ Յովհաննու Պատրիարքին, ոչ միայն զառաջին պարտսն հատոյց, այլ և սակս Ծռազատկի լեալ պարտիսն՝ որ այնու ժամանակաւ տեղի եւ վասն վիճից որ ընդ Յոյնս որպէս և բազում անգամ պատահէր, վճարեաց. եւս և յետ վճարելոյ զբազմադէզ պարտսն գնեաց նաեւ բազում կալուածս այսինքն սկսեալ 'ի Բերիայէ մինչ ցԵգիպտոս, և զայս 'ի դարձին իւրում 'ի Կոստանդնուպոլսոյ յԵրուսաղէմ արար, և զամենայն զսպասս աթոռոյն ուր էին 'ի

(*) Բաժանումն յօդուածոյս հարկ համարեցաւ աստէն, զի յերկոտասան ամաց հետէ 'ի ձեռն փառամոլաց ոմանց եւ անհանդարտից 'ի մեծամեծ տառապանս տուայտէր վանքն սրբոց Յակոբեանց մեծամեծ տուժիւք եւ վնասիւք. աստէն սկսանի զանանէ զխաղաղութիւն, որ նորոգութիւն իմն համարի վանուցս, որոյ վասն յարմար դատեցաք բաժանումն առնել նորոյ յօդուածոյս։

(**) Ա. եւԲ. յիշատակարանքն, ընդ այլոց։

գրաւի դարձոյց յաթոռն, ողջատելով միանգամայն և զՅովհաննէս Պատրիարք յերաշխաւորութենէ պարտուցն որ յԵրուսաղէմ 'ի Պապայից տեղի գտեալ. քանզի յառաջ քան զՊատրիարքութիւն այսր Գրիգորի Առաքեալ էր 'ի Կոստանդնուպոլսոյ՝ յաղագս այս Յովհաննէս Կոլոտ առ 'ի հոգալ զորպէսն և երաշխաւորել:

Յետ կարգադրելոյ զայսոսիկ բազում շինութիւնս ետ առնել, նաև յաւուրս յայսոսիկ 'ի տաճարի անդ Սուրբ Յարութեան Լատինք և Յոյնք իւրաքանչիւրն նորոգութիւն առնէին յիւրեանց բաժնի. ուստի սա ևս ետ նորոգել զտեղիսն որ 'ի բաժնի մեր 'ի տաճարի անդ Սուրբ Յարութեան: Եւ այսպիսեօք կեցեալ բազում բարեկարգութեամբ յաթոռն Պատրիարքութեան զամս երեսուն և չորս (34), *փոխի յանանց կեանս:*

Զայսոսիկ և զայլ պէս պէս աշխատութիւնս սորա՝ տեսեալ յաջորդաց սորին տնօրինեցին, զի անուն այս Գրիգորի վեցերորդի յիշատակեսցի 'ի պատարագի 'ի ժամ գոհութեան ընդ միւս Գրիգորի Պարոնտեառն որպէս և ասի մինչեւ ցարդ 'ի գոհութեան «աղաչեսցուք և խնդրեսցուք և վասն հոգւոցն հանգուցելոց եւս առաւել վասն հանգուցեալ հայրապետաց սրբոյ աթոռոյս տեառն Գրիգորի Պարոնտեառն և Գրիգորի հայրապետին, որ է Գրիգոր շղթայակիրն:

Գիտել արժան է. զի այս թիւ (1715) *որով նշանակեցաք զԳրիգոր շղթայակիրն ցուցանէ զընտրութիւնն և ոչ զնստիլն յաթոռն:*

զԳրիգոր շղթայակրէս կարէք լիովին տեսանել՝ բաց 'ի պատմութենէ Հաննէ վարդապետի, և ստորագրութենէ Երուսաղէմի, 'ի պատմութեան Հայոց հայր Միքայէլի Չամչեանց հատոր Գ. էջ 770–775: *Իսկ վասն Բեթղեհեմի վանուցն՝ ծննդեան Քրիստոսի, և Յոպպէ վանուցն զոր գրէ անդ թէ նոր կառոյց չկարէ հաւատել, զի նոքա բազում ամօք յառաջ քան զայս Գրիգոր կառուցեալ էին, գուցէ նորոգեալ իցէ:*

124'. Յակոբ Գ. (*) *Նալեան Զմիւռնացի զկնի մահ-*

(*) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք:

ուան Գրիգորի շղթայակրի ընտրի Պատրիարք աթոռոյն Երուսաղէմի, 'ի Կոստանդինուպօլիս ։ Սա աշակերտ գոլով Յովհաննու Բաղիշեցւոյ պատրիարքին Կոստանդնուպօլսոյ, 'ի վախճանիլ վարդապետին իւրոյ յաջորդէ նմա, և յետ ժամանակաց ընտրի յազգէն պատրիարք Երուսաղէմի. և կառավարեալ զաթոռն Երուսաղէմի զամս երիս (3), վերստին լինի պատրիարք Կոստանդինուպօլսոյ, թողլով զաթոռն Երուսաղէմի ։

1752 125°. Թէոդորոս Բ. (*) Խորենացի 'ի տարօն գաւառէ, հրաւիրի յաթոռն պատրիարքութեան յետ գնալոյ Յակոբայ 'ի Կոստանդինուպօլիս ։ Սա աշակերտ գոլով Գրիգորի շղթայակրի, սմա թողեալ էր կտակաւ Գրիգոր զյաջորդութիւնն զկնի իւր, թէպէտ յայնժամ չկատարեցաւ կտակ երանելւոյն. սակայն զկնի Յակոբայ եդին զսա յաթոռն ըստ կտակին, զոր կորդուացի եւս կոչեն, բայց գուցէ սահմանակից լինելոյն ։

Այս Թէոդորոս զամս ինն (9) վարեալ զիշխանութիւնըն կամ սուղ ինչ պակաս վախճանի ։

1761 126°. Կարապետ (**) Գանձակեցի յաշխարհէն սիւնեաց աշակերտ վերոյգրեալ Թէոդորոսի. յետ նորա նըստի յաթոռն, և կառավարեալ զամս վեց (6) վախճանի ։

Սա շինեաց մի թաղ 'ի պէտս բնակութեան ուխտաւորաց, և զտանիս Սրբոյ տաճարին Յարութեան՝ սալիւ նորոգեաց, այլ և 'ի վանս Սրբոց Յակոբեանց բազում շինութիւնս արար ։

1768 127°. Պօղոս Գ. (***) Վանեցի յաջորդէ զաթոռն զկնի Կարապետի և կառավարէ զամս եօթն (7) կամ պակաս ամիսս ինչ ։

1775 128°. Յովակիմ (****) Գանձաքեցի, ընդունի զիշխանութիւն պատրիարքութեանն և վարեալ զամս ութնետասան (18) վախճանի ։

1793 129°. Պետրոս Դ. (*****) Եւդոկիացի յաջորդէ Յովակիմայ ։ Յաւուրս սորա գայ Բօնոբարթ առաջին արքայ գաղղիացւոց 'ի յոպպէ զօրօք, զի առեալ զԵգիպտոս եկ-

(*)—(**)—(***)—(****)—(*****) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք ։

եալ էր գրաւել զհամայն Պաղեստին յամի իբր (1799)ի, իսկ մեծամեծք Երուսաղէմի գնացեալ ընդ առաջ նորա առեն, վասն Երուսաղէմի մի ինչ աշխատ լինիլ, զի եթէ առցես զԱքեայ պատրաստ եմք տալ առանց պատերազմի զԵրուսաղէմ 'ի ձեռս քո. և զքեզ ծանիցուք այնուհետեւ տէր երկրին. և նորա գնացեալ յԱքեայ անդէն անկանի կատարած հիւանդութեան 'ի զօրսն և ձեռնթափ լեալ 'ի Պաղեստինէ անցեալ գնաց ուստի եկն. յայն աւուրս մինչ էրն Պօնօբարթ 'ի Յոպպէ, քրիստոնեայք որ յԵրուսաղէմ բազում չարչարանս կրեցին յարաբացւոց անտի, զի սոքա ժողովեալ զամենայն արս քրիստոնէից լցին 'ի տաճարն Սուրբ Յարութեան, զի մի 'ի գալ Պօնօբարթի յԵրուսաղէմ ձեռնտու լինիցին, վասն համահաւատութեանն և կացին մնացին անդ քրիստոնեայքն մինչեւ մեկնիլն Պօնօբարթի 'ի Յոպպէ: Ապա յետ մեկնելոյ գաղղիացւոց 'ի Պաղեստինու եկն 'ի նոյն ամի կուսակալն Դամասկոսի 'ի Յոպպէ և կոչեալ առ ինքն զմեծամեծս քրիստոնէից պահանջէր 'ի նոցանէ զտոյժ վնասուցն զոր կրեաց աշխարհն 'ի գաղղիացւոց անտի. յայսմ միջոցի և Պետրոս պատրիարքս (*) գնացեալ ընդ քրիստոնեայս առ կուսակալն, և անդ 'ի Յոպպէ 'ի յոյժ սրտնեղութենէն՝ նաեւ անձեռնհաս լինելոյն վճարման տուգանացն հիւանդացեալ վախճանի յամի (1799)ի. և թաղի անդ 'ի գաւթի եկեղեցւոյն սրբոյն Նիկողայոսի, յետ կառավարելոյ զաթոռն զամս վեց (6):

130°. Թէոդորոս Գ. (**) Վանեցի զկնի մահուանն Պետրոսի ընտրի պատրիարք աթոռոյն Երուսաղէմի: 1799

Յաւուրս սորա յամի (1808) այրի տաճարն Սուրբ Յարութեան դիպուածով հրոյ. յորում վախճանի նաեւ

(*) Ոմանք 'ի յիշատակարանաց այլ իմն կերպիւ պատմեն ըզգնալն Պետրոսի պատրիարքին 'ի Յոպպէ, իբր զի վասն շինութեան ինչ որ 'ի տաճարի անդ սուրբ Յարութեան զոր չթողուին յոյնք, խորհի երթալ առ կուսակալն եւ առնուցու հրաման շինութեան, եւ զայս լուեալ յունաց, դեղ մահու արբուցանեն անդ եւ զբաւէն 'ի կենաց.

(**) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք:

տեսուչ վարդապետ տեղւոյն 'ի վերահասեալ հալեալ արծիծէ անօթ, որ 'ի վերայ տաճարաց գմբեթին. ընդ որս ոչ սակաւ ոսկիս և զգեստս եկեղեցւոյ. և ապա յամի (1810) շինեցին Յոյնք բռնութեամբ 'ի ձեռն կռուակալին դամասկոսի և այլոց արաբացւոց. իսկ միջակն մեր որ անդ 'ի Սուրբ Յարութեան, այն է վերնատունն նորոգեցաք յետ երկուց ամաց շինութեան գմբեթին (1812). յորում ամի նորոգեցան հնագոյն հրովարտակքն մեր հրամանաւ բարեխնամ արքային Սուլթան Մահմուտ երկրորդի Ասլի տասցելոյ. 'ի վերայ Սուրբ Ծննդեան Քրիստոսի և 'ի վերայ գերեզմանի Սուրբ Աստուածածնի պատարագելոյ յամենայն աւուր ընկերութեամբ ընդ յունաց միանգամայն հաւասարելով ընդ նոցայն զթիւ կանթեղաց, պատկերաց, աշտանակաց և զարդուց մերոց. Եւ այս Թէոդորոս կառավարեալ զաթոռն զամս ինն և-տասան (19) վախճանի:

Յաւուրս յայսմիկ յամի (1802) Կիրակոս Կաթուղիկոս Սսոյ գայ յԵրուսաղէմ յուխտ սրբազան տնօրինական տեղեացն և դառնայ:

1819 131°. Գաբրիէլ, Նիկոմիդացի (*) յաջորդէ Թէոդորոսի յետ մահուան նորա. այս տարաբախտ պատրիարք սակս անյաջող ընթացից ժամանակին և անհմուտ իւրում կառավարութեան անկանի ընդ ծանր պարտիւք, որոյ քանակութիւնն հասանէր աւելի հազար քսակ դրամոյ. ապա խորհուրդ արարեալ 'ի Կոստանդինուպոլիս ընդ ազգանաց միաբանից՝ որք ոչ սակաւ նեղութիւնս կրէին 'ի ձեռաց պարտատերաց. կոչեն 'ի Կոստանդնուպոլիս զայս Գաբրիէլ պատրիարք զկնի հինգ ամաց իշխանութեանն (1824) և առաքեն զնախկին պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ Անդրիանուպոլսեցի Պօղոս եպիսկոպոս որ եկեալ տեղեկացեալ զորպիսութենէ իրացն յետ քառասուն աւուրց երթայ յԵգիպտոս, և անտի 'ի Կոստանդնուպոլիս. ապա

(*) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք, ընդ որս է եւ ստորագրութիւն Երուսաղէմի, զոր մի ըստ միոջէ պատմէ. կամեցողքն տեսցեն. անդ. էջ 198—211.

արքունի հրովարտակաւ զոր էառ ազգն յարքայէն Օսմանցւոց, վերադառնայ յԵրուսաղէմ հոգւոյ զպաշտօն (1827)։ Իսկ Գաբրիէլ պատրիարք կեցեալ յՒւսկիւտար զամս հինգ առաքի 'ի Զմիւռնիա (1829) մնալ անդ առ ժամանակ մի։

Եւ Պօղոս եպիսկոպոս յառաջնում ամի առ 'ի վճարել «զԹագաւորն» պարտուց. քանզի 'ի մէջ «Թագաւորին» ամի ամի ունէին հատուցանել ըստ հրամայելոյ հրովարտակին. եւ կոտորել զկանթեղս զաշտանակս արծաթեայս, և զերիս մեծամեծ ջահս և զբազում զարդս արծաթեղէնս և ոսկեղէնս. եւս և եւ քակել զմարգարիտս՝ որ 'ի վերայ Թագից և սաղաւարտից, որովք զառաջին «Թագաւորն» վճարեաց, այլ յաճախեալ ջերմեռանդն ուխտաւորաց յուխտ 'ի սուրբ Երուսաղէմ. որոց տրօքն տակաւ առ տակաւ վճարեցաւ պարտն ցլրումն վեց ամաց։

Յաւուրս յայսմիկ յամի (1829) նորոգեցաւ հնագոյն հրովարտակն մեր պատարագելոյ 'ի վերայ Սուրբ Գերեզմանին Քրիստոսի տեառն մերոյ, 'ի ձեռն Զաքարիա եպիսկոպոսի, որ յայնժամ փոխանորդ էր աթոռոյն 'ի Կոստանդնուպօլիս, ձեռնտուութեամբ ազգայնոց ամիրայից որ նոյն ամի սկիզբն եղեւ երից ազգաց 'ի միասին պատարագել 'ի վերայ գերեզմանին. նախ Յոյնն, զկնի նոցա Հայք, և հուսկ ապա Լատինք յամենայն աւուրս։ Այս հրովարտակ առաքեալ 'ի Կոստանդնուպօլսոյ յԵրուսաղէմ. առ Պօղոս եպիսկոպոս որ փոխանորդ էր պատրիարքին՝ գործադրեցաւ։ Առ սովաւ այսինքն մինչդեռ Պօղոս եպիսկոպոս յԵրուսաղէմ էր, ծագեցաւ վէճ իմն ազգայնոց որ յԵգիպտոս ընդ աթոռն Երուսաղէմի, զի 'ի հոգեւորականս Եգիպտոս ընդ իշխանութեամբ աթոռոյն Երուսաղէմի գոլով յառաջ, յամի (1832)ի, նստէր անդ յԵգիպտոս 'ի կողմանէ աթոռոյն առաջնորդ Գաբրիէլ վարդապետ Գերմանիկցի, ուստի 'ի զօրանալ Մէհմէտ Ալի բաշային որ յԵգիպտոս, Թարգման նորա Հայկազն Պօղոս Եռւսուֆեան կոչեցեալ, որ յոյժ սիրելի էր բդեշխին՝ միաբանեալ ընդ Հայոց եղելոց յԵգիպտոս կամեցան զի լիցի առաջնորդն իւրեանց եպիսկոպոս որպէս զի փառաւոր հանդիսասցին 'ի մէջ այլոց քր-

րիստոնեայ ազգաց, մանաւանդ 'ի մէջ Խալտւոց, որոյ վասն գրեցին առ Պօղոս եպիսկոպոս Նախկին պատրիարքն Կոստանդինուպօլսոյ, որ էր յԵրուսաղէմ որպէս ասացաք 'ի վեր անդր սակս պարտուց աթոռոյն, զի տացին յաթոռոյն վկայական վասն Գաբրիէլ վարդապետի զի գնացեալ ձեռնադրեսցի եպիսկոպոս, և վերադարձցի յԵգիպտոս. իսկ բարքն հակառակասիրութեան մարդկան յարոյց սատան այսմ խնդրոյ 'ի վարդապետաց անտի յԵրուսաղէմ. Եթէ ո՞ էցէ Գաբրիէլ զի նախ քան զինքեանս լիցի եպիսկոպոս, և այսու զմիտս Պօղոս եպիսկոպոսի գրգռեալ, Նա մանաւանդ Պօղոսս այս ևս խիթայր ընդ առաջնորդելն Գաբրիէլի յԵգիպտոս, ուստի գրեն պատասխանի յԵգիպտոս առ Պօղոս պէյ և առ ազգն թէ չկարէ Գաբրիէլ, եպիսկոպոս լինել յառաջ քան զինքն ձեռնադրեալ վարդապետսն որք աստ. վասն որոյ ասեն եթէ կամիք զի լիցի առաջնորդ ձեր եպիսկոպոս մեք առաքեմք աստի զայլ ոք, թողէք զԳաբրիէլ դառնալ յաթոռս. բայց ըստ որում կամք էին Պօղոս պէյի և ազգայնոցն. եթէ Գաբրիէլ եղիցի եպիսկոպոս, միանգամայն և առաջնորդ ինքեանց չկամեցան զայլ ոք, թէպէտ Դաւիթ վարդապետ առաքեցաւ 'ի տեղի Գաբրիէլի՝ բայց չընկալան, և այնուհետեւ թէպէտ և իւրաքանչիւր կողմն փութայր կատարել զկամս իւրեանց, սակայն որպէս ասացաք Պօղոս պէյ սիրելի զօրով բդեշխին հատեալ բաժանեաց իսպառ զԵգիպտոս, յաթոռոյն Երուսաղէմի յիշխանութենէ, և առաքեաց զԳաբրիէլ վարդապետ 'ի Միս, հրամանաւ Մէհմէտ Ալի բաշայի, և ետ ձեռնադրել եպիսկոպոս, որ և եկեալ նստաւ առաջնորդ յԵգիպտոս անկախ յումեքէ, ընդ որս և զկալուածս աթոռոյն Երուսաղէմի, զորոց Գաբրիէլ վարդապետ 'ի փոխանորդութեան իւրում, զհասս առաքէր յաթոռն, անկաւ 'ի ձեռս ազգայնոց. Իսկ յԵրուսաղէմէ գրեալ ծանուցին 'ի Կոստանդնուպօլիս զվտարանջութիւն Գաբրիէլի, զի եթէ չհնազանդի Երուսաղէմի, հնազանդեսցի ազգին, և պատրիարքին Կոստանդնուպօլսոյ, որպէս զի այսու տացեն հանել անտի զԳաբրիէլ, սակայն առաւել ևս հեռացաւ Եգիպտոս յԵրուսաղէմէ, քանզի զանուն Երուսաղէմի ևս չը-

յիշեցաւ այնուհետեւ յԵգիպտոս . և պատրիարքն և ազգայինք ոչինչ կարացին առնել Գաբրիէլի, որեւ եկաց մընաց անդ յԵգիպտոս, մինչեւ ցամն (1867) և մեռաւ անդ։ Յօրէ յայնմանէ մնաց զկալուածս աթոռոյն Երուսաղէմի 'ի ձեռս ազգայնոցն որ անդ մինչ (1867-68)։

Եւ յաւուրս իշխանութեան իւրոյ այս Պօղոս ետ շինել զվերնատունն կանանց, յեկեղեցւոյն Սրբոց Յակոբեանց, և քանի մի սենեակ 'ի բնակութիւն միաբանից եւս և հաստատեաց զՏպարանն որ 'ի Վանս մեր ձեռընտուութեամբ բարեպաշտ ուխտաւորաց. սկիզբն եղեւ Երուսաղէմ հաստատութիւն տպարանիս նախ քան զայլ ազգս։ Ի սմին ժամանակի եկն զօրօք բազմօք յամի (1834)ի Իպրահիմ բաշայն Եգիպտոսի յԵրուսաղէմ, զոր առեալ զրավանդական պաղեստին անց 'ի Դամասկոս։

Յետ այսր ամենայնի Գաբրիէլ պատրիարք որ 'ի բազում ամաց հետէ էր 'ի Զմիւռնիա, ըստ հաճութեան ազգային ժողովոյ, յամի (1834)ի, վերադառնայ յԵրուսաղէմ յաթոռն իւր, յետ տասն ամաց տարագրութեանն. յորում եկաց մինչ ցվախճան աւուրց կենաց իւրոց, մինչեւ ցամն (1840) որոյ պատրիարքութեան իշխանութեանն ամք հաշուեն զամս քսան և մի (21)։

132°, Զաքարիա . Բ. (*) Տէր Գրիգորեան Կոբեցի 'ի 1840
Տարօնոյ, յաջորդէ զաթոռն զկնի ննջման Գաբրիէլի 'ի ձեռն սորա եղեւ նորոգումն հրովարտակին, զոր 'ի վերոյ յիշեցաք յորժամ էր փոխանորդ Երուսաղէմի 'ի Կոստանդնուպօլիս, ձեռնտուութեամբ Պիշմիշեան Միքայէլ ամիրայի։

Սա արար հիմնարկութիւն միոյ թաղի սակս ուխտաւորաց, սակայն կանխեալ մահու, մնաց անկատար, որ և յետոյ շինեալ կոչեցաւ "Լեմոնի թաղ" կամ "Նոր թաղ". էառ սա ։ և զբանալի արտաքին երկաթեայ դրան սրբոյ Ծննդեան ընկերութեամբ ընդ յոյնս, սակայն զկնի միոյ ամի կաշառացն զօրութեամբ առին յոյնք և զմեր բանալին։

Յաւուրս սորա յամի (1841)ի, եկն յԵրուսաղէմ եպիսկոպոս մի անգղիոյ, և սկսաւ շինել զեկեղեցի ինք-

---

(*) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք.

եանց յԵրուսաղէմ որ մինչ ցայն վայր չգոյր, և այս լրումն յեօթն ամաց միջոցի (1848). զի 'ի ժամանակին յայնմիկ չէր ինչ դիւրին Եւրոպացւոց շինել զեկեղեցի 'ի տէրութեանն Օսմանեան ։

Եւ յամի (1845)ին, պատրիարքն յունաց որ յառաջն 'ի Կոստանդնուպոլիս մնայր և յԵրուսաղէմ փոխանորդն կառավարէր զաթոռն նորա, իբրև ինչ գրով հարցանելով, յայսմ ամի եկն և նստաւ յԵրուսաղէմ կալ այնուհետև յաթոռն իւր ։

Կեցեալ Զաքարիա յիշխանութեան պատրիարքութեանն զամս վեց (6) վախճանի ։

1847 133°. Կիրակոս Մնացականեան Երուսաղէմացի յաջորդէ Զաքարիայ, և վարեալ զիշխանութիւն պատրիարքութեան զամս երիս (3) վախճանի ։

Սա 'ի կատար հասոյց զշինութիւն նոր թաղին, որ 'ի Զաքարիա պատրիարքէն էր հիմնարկեալ, նաև զխաչկալսըն երից տաճարացն այն է, Սրբոց Յակոբեանց, Սուրբ Հրեշտակապետի և Սուրբ Ծննդեան տաճարի արտաքոյ այրին եղեալ երկուց խորանացն, որ 'ի մեր բաժնի, եւ ոսկեզօծել գեղեցիկ յօրինմամբ, այլ և մի քանի սենեակ ևս շինել նորոգ վասն ուխտաւորաց բնակութեան ։

Ի ժամանակս սորա յամի (1847) հիմնարկեալ շինեցաւ եկեղեցին հռովմէական յունաց, որ չէր յԵրուսաղէմ յառաջն, և (1848) յամին եկն յԵրուսաղէմ պատրիարք Լատինաց և նստաւ, յորմէ սկիզբն եղեւ պատրիարքութեան յԵրուսաղէմ, զի գրեթէ 'ի ժամանակէ վերջանալոյ խաչակրացն մինչև ցարդ, յորում գտանի (611) ամ միջոց, չէր ոք պատրիարք 'ի Լատինացւոց աստ յԵրուսաղէմ. և զոր ասեմք, եթէ այժմ նստի պատրիարք 'ի Լատինացւոց յԵրուսաղէմ, դարձեալ այս պատրիարքութիւն նոցա չունի զիշխանութիւնն զայն՝ զոր ունին Հայոց և Յունաց պատրիարքունքն, քանզի իբրև ինչ միաբանական կեցութեան և որ տնօրինական տեղեաց պատկանի փոխանորդն Պապին որ յԵրուսաղէմ, նա գիտէ տնօրինել. իսկ պատրիարքն 'ի նոցին ազգարարութենէ ունի

(*) Ա. եւ Բ. յիշատակարանք ։

գործադրել, եթէ լինէր այնպիսի գործ ինչ ՚ի տէրութե-
նէ կառավարութեանն որ ՚ի վեր իցէ ձեռնհասութենէ
փոխանորդին, նաեւ ՚ի հանդէս եկեղեցական պատրի-
արքն ՚ի հրաւիրելոյ փոխանորդին կարէ կատարել, եւս
և զթափոր և զպատարագ առնել ՚ի վերայ գերեզմանին
Քրիստոսի և այլոց տնօրինական տեղեաց. գիտել արժան
է և թէ ունի պատրիարքն իւր յատկացեալ եկեղեցի
և միաբանութիւն ինչ, որ են ազգաւ Գաղղիացի որպէս
և ինքն, պատրիարքն, որոյ վասն տարազ սոցին չմիանան
ընդ միաբանութեան Լատինացւոց, որք յառաջն էին
յԵրուսաղէմ.

134՝. Յովհաննէս. ԺԲ. (*) Մովսէսեան Զմիւռնիացի 1850
զկնի վախճանի Կիրակոսի նստի յաթոռն. Սա փոխանորդ
էր Երուսաղէմի ՚ի Կոստանդնուպոլիս, ուր ընտրեցաւ
պատրիարք Սուրբ աթոռոյն, և եկն յԵրուսաղէմ զկնի
հինգ ամսոց զի ըստ հնացեալ սովորութեան գրեցաւ ՚ի
միաբանութենէ զանուանս եպիսկոպոսացն աթոռոյն, ՚ի
Կոստանդնուպոլիս առ ազգն, որք էին առաջին այս Յով-
հաննէս, երկրորդ Դաւիթ եպիսկոպոս, երրորդ Գէորգ
եպիսկոպոս, որ Լուսարարապետ էր եկեղեցւոյն Սրբոց
Յակովբեանց. թէպէտ ունել ունէր աթոռն հինաւան-
դութեան, Լուսարարապետն ընտրել պատրիարք, սա-
կայն փառասիրութիւն մարդկան քաջ գիտէ յաւանդից
անտի մին պահել անփոփոխ, միւսն արհամարհել իբրա-
ւելորդ. ներումն յընթերցողաց խնդրեմք վասն երկա-
րելոյ մեր զբանս աստ. զի յայսմ ընտրութեան և յե-
տագայիցն ներքոյ գոլով մեր ճշմարտութեանն և եթ կա-
միմք վկայ լինել որպէս իսկ վայելէ պատմչի.

Այս Յովհաննէս յերկրորդումն ամի իշխանութեան
իւրոյ ետ կառուցանել զպատրիարքարանն մեծ հոյակապ
՚ի վերայ քարէից կամարաց որ ՚ի վերայ ճանապարհին յա-
րեւմտեան կողմն Վանուց, և յամի (1853) շինեաց մի
թաղ ՚ի հիմանէ յարաւակողմն մեծի եկեղեցւոյն որ ասի
"Չամ Թաղ„ ՚ի բնակութիւն ուխտաւորաց. եւս և կանգ-
նեաց առ ընթեր նոյն թաղի ուսումնարան մի մեծ (1857).

(*) Երկրորդ յիշատակարանք.

գմբեթարդն որքանտաշ վիմօք. բաց ՚ի յայսմ շինուածոց, որք ՚ի Վանս Սրբոց Յակովբեանց, գնեաց նաեւ արտաքոյ քաղաքին զերկուս ընդարձակ արտս, մին՝ հանդէպ վանուցն Ռուսաց յարեւմուտս, որոյ երկարութիւնն է ՚ի ճանապարհէ գերեզմանատան տաճկաց մինչ ցթաղն հրէից ցմիւս ճանապարհ. իսկ լայնութիւնն հասանէ մինչ ՚ի գերեզմանատունն տաճկաց, բայց ոչ ամենայն կողմն է հաւասար։ Իսկ միւս արտն յարաւակողմն վերոյիշեալ արտին ընդ այլ կողմն ճանապարհին, ուր շինեաց նա ինքն մի օրճարան երեք կամարաւ (1859) թուին. եւս և գնեաց աղբիւրն Փիլիպպոսի առաքելոյ, յորում մկրտեաց զներքինին առաքեալն Փիլիպպոս և զայգին ՚ի միջի որոյ գայ ջուր յաղբիւրն։ Այլ և ՚ի ներքս ՚ի քաղաքն էառ մի մեծ տուն մերձ ՚ի Վանս Հրեշտակապետի կից Վանուցն յունաց Սրբոյն Գէորգայ ՚ի կողմանէ հիւսիսոյ, յորում պարունակի աւելի քան գլխուն սենեակս։

Եւ յետ առնելոյ զայս ամենայն վախճանի (1860) ՚ի Դեկտեմբերի (23), կառավարեալ զաթոռն զամս տասն (10)։

Այստէն գիտել պարտ է, զի զկնի ննջման սորա աթոռն առանց պատրիարքի մնաց իբրեւ զամս երիս, և ՚ի յայսմ միջոցի թէպէտ զիշխանութիւն կառավարութեանն ՚ի ձեռն միաբանութեան գործադրիւր, սակայն ՚ի կոնդակս՝ զորս տային ուխտաւորաց, զանուն այս Յովհաննէս պատրիարքի յիշէին. և զայս վասն այնր յիշեցաք, զի եթէ տեսանիցի գրութիւն ինչ յանուն Յովհաննու պատրիարքի, յետ վախճանի նորա գրեալ, մի տացի տեղի կասկածանաց, որպէս այլ անգամ գտեալ այսպիսի գրութիւնք երկբայութեան տեղի ետուն. եւս և տարժանական են նաեւ ՚ի յորոշել, և այսպիսի գրուածք ոչ միայն յայսմ դարու գտանի այլ և ՚ի դարս առաջինս։

1864 135՝. Եսայի, Դ. Կարապետեան ՚ի Թալաս գեղջէ որ ՚ի Կեսարիա, ընտրի պատրիարք զկնի երից ամաց. և ութն ամսոց վախճանի Յովհաննու պատրիարքի։ Զսորա ընտրութեանն լուր հաղորդեցաւ մեզ յԵրուսաղէմ ՚ի տասնեւչորս Օգոստոս ամսոյ։

Զընտրութենէ սորին հարկ համարիմ սակաւ ինչ երկար խօսիլ, քանզի ոչ ոք մինչեւ ցարդ գրեալ է ինչ զոր-

մանէ. ուստի մի ըստ միոջէ պատմել պարտ համարեցաք զճշմարտութիւնն եւեթ գոլով քարոզ, որ իրաւասիրաց է ըղձալի, թողլով այլոց, զի ըստ հաճոյից իւրեանց յարմարել ոմն չափազանցելով գովութեամբ զպատմութիւնն, և ոմն գուցէ նուազեցուցանելով։

Յայսմ ժամանակի ազգն, սահմանադրութիւն կանոն ինչ յօրինեալ, վասն օգտի կառավարութեան ազգիս, և փոյթ մեծ էր յառաջացուցանել զայն. 'ի հասանել մահուան Յովհաննու պատրիարքի, հարկ էր ըստ ազգային սահմանադրութեան ընտրել պատրիարք ոչ միայն զաթոռոյն Կոստանդնուպօլսոյ, այլ և զաթոռոյն Երուսաղէմի, և քանզի ոմանք յազգայնոց անտի, որք 'ի Կոստանդինուպօլիս կամէին զպատրիարքն 'ի միաբանութենէ Երուսաղէմի չընտրել, այլ յայլոց եպիսկոպոսացն ազգին, ուստի միաբանք Սուրբ աթոռոյն ընդդէմ կացին այսմ որոշման նոցա. յերկուց պատճառաց պարտաւորեալ, մի՝ զի հակառակ աւանդութեանց նախնեացն էր չընտրել պատրիարքն 'ի միաբանութենէն. և երկրորդ՝ զի վնաս համարէին աթոռոյն ընտրութիւնն անհմուտ ուրուք ընթացիցն աթոռոյն կառավարութեան. քանզի այս կառավարութիւն ընդ այլ ազգ քրիստոնէից գործոց խառն գոլով, փոքր սխալն մեծամեծ վնասուց լինի պատճառ որով և պնդէին թէ չընդունիմք պատրիարք յարտաքին եպիսկոպոսաց. մեծ մասն ազգիս համամիտ գտաւ միաբանութեանս, որոյ աղագաւ երկարէր միջոցն ընտրութեան։ Բայց յուսկ ապա փոքր ինչ խաղաղեալ երկպառակութիւնս գրեցին յԵրուսաղէմ 'ի Պօլսոյ, զի միաբանութիւնն որոշեսցէ գաղտնի քուէարկութեամբ զեօթըն անձինս յեպիսկոպոսաց և 'ի վարդապետացն և գըրեսցեն զանուանս նոցա առ ժողովն ազգային, որպէս զի անդ 'ի խառն ժողովի յեօթն անուանց անտի զերիսն եւեթ որոշելով ներկայացուսցեն ազգային ընդհանուր ժողովոյն, և ժողովն տացէ քուէ նոյն երից արանցն, ապա ո՛ որ յերեցունցն առաւել քուէ շահեսցի նա լիցի պատրիարք աթոռոյն Երուսաղէմի. ըստ այսմ որոշման միաբանք աթոռոյն ընտրեցին ընդ միոյ եպիսկոպոսի և վեց վարդապետս, և առաքեցին զանուանս նոցա 'ի Կոստան-

դղեստուպօլիս, առ վարչութիւնն ազգային, և ապա զկնի քանի ինչ աւուր ընտրեցաւ անդ Եսայի վարդապետն ; ՚ի պատրիարք աթոռոյն Երուսաղէմի յամին (1864 Օգոստոսի 14)։ Եւ ՚ի նմին ամի որ էր Սեպտեմբերի տասն, գնաց Եսայի վարդապետն ՚ի Կոստանդնուպօլիս, և անտի յէջմիածին և օծեալ եպիսկոպոս վերադառնայ դայ ՚ի Կոստանդինուպօլիս յերեք թուոյն Դեկտեմբեր ամսոյն 1864 թուականին. և յետ քանի մի ամսոց, զոր անցոյց ՚ի Կոստանդնուպօլիս ; սակս գործոց աթոռոյն ; անկանի ՚ի Ճանապարհ գալ յԵրուսաղէմ յաթոռն պատրիարքութեան, որ և եկն ՚ի թուին (1865) Ապրիլ ամսոյ հնգին յերկուշաբթի օրն մեռելոցի զատկին, յերեկոյեան ժամու ;

Սա զկնի վերադարձին յէջմիածնայ ՚ի Կոստանդնուպօլիս ջանս բազումս եդոյց անդ վասն եկամտից Սրբոյ աթոռոյն Երուսաղէմի ; և առաջարկեաց առ վարչութիւնն կ։ Պօլսոյ դժնդակ կալուածոցն Եգիպտոսի, և վարչութիւնն գրեալ ծանոյց յԵգիպտոս ազգայնոց զհրաման Եսայի պատրիարքին, ուրոց ազդարարեալ էր յայնժամ Նուպար բաշա հայկազն Ջմիւռնիացի, որ էր առաջին գործակալ Սայիտ բաշա խտիւադյուին Եգիպտոսի ; և Նուպար բաշան յանձն առեալ վճարել զայն գործ տրամէ յառաջ քան զՆայլն Եսայեան յէջմիածին խոստացեալ էր նմա զի ՚ի դարձին յԵրուսաղէմ նախ եկեսցէ յԵգիպտոս ; և անդ խորհեսցին վասն կալուածոց աթոռոյն. իսկ Եսայեայ միաբանեցեալ ՚ի բանս Կոստանդնուպօլսեցւոց որք խոստանային առնուլ և յանձնել աթոռոյն Երուսաղէմի, ապախտ արարեալ զհրաւէր Նուպար բաշային վարձեալ շոգենաւ մի յատուկ եկն ուղղակի յԵրուսաղէմ եդեալ ՚ի մտի հատանել յաւուրս հանդիսից զատկի յաթոռն ; քանզի իղձ փառասիրութեան ՚ի մուացօնս տայր արկանել զօգուտն աթոռոյն յայսմ առթի, բայց յերկոցունցս մասին զրկեալ գտաւ նորընտիր պատրիարքըն, քանզի յաւուրս հանդիսից որում ըղձայր, չկարաց ժամանել յԵրուսաղէմ այլ յօրն երկուշաբթի որ էր մեռելոց զատկի ; յերեկոյեան ժամու եկն եհաս ՚ի Սուրբ աթոռս ։ Իսկ Նուպար բաշայ և ազգայինքն որք յԵգիպտոս, տեսեալ եթէ զանց արար Եսայի պատրիարքն զբան–

խաք իւրեանց ցաւեցան ոչ սակաւ, որոյ վասն բացաւ նոր դուռն հակառակութեան, քանզի մինչդեռ զառաջինն խոստանային յանձնել զկալուածսն 'ի ձեռն պատրիարքին, այնուհետեւ խոստումն դարձաւ 'ի ժխտումն, վասն զի չկամեցան յանձնել, ասելով ո և իցէ կալուած Վանուց, է ազգին. մեք եւս եմք ազգ և ունիմք աղքատս և վարժատունս վասն մանկանց ազգիս, ապա ուրեմն մեզ անկանի. եթէ աթոռոյն տայցեմք զի՞նչ ունիմք առնել, ոչ ապաքէն որպէս զայլ եկամուտս, նոյնպէս և զսոսա 'ի յագուրդ իւրեանց ծառայեցուցանել. և այնպէս մնաց խնդիրն, բազում անգամ վարդապետք և եպիսկոպոսք առաքեցան վասն այսր խնդրոյ, եւս և նա ինքն պատրիարքն Եսայի անձամբ գնաց (1866) թուին և եկաց անդ յԵգիպտոս զամիսս իբր եօթն, բայց ոչինչ կարացին վճարել. և դարձեալ գրեցին 'ի Կոստանդնուպօլիս առ ազգային վարչութիւնն, նաեւ քանիցս անգամ առաքեցին վարդապետս սակս այսր խնդրոյ. հուսկ ապա խոստացաւ վարչութիւն ազգային, կատարել զխնդիր պատրիարքին և միաբանութեան, և պատրիարքն զկնի ութն ամսոց դարձաւ յաթոռն յԵրուսաղէմ. և այնուհետեւ յետ բազում գրութեանց երթեւեկելոյ յանձնեցին ազգայինքն որք յԵգիպտոս զայնոսիկ կալուածսն միայն՝ որք յանուն աթոռոյն իցէ գնեալ, բայց և զայսոսիկ ոչ հատուցին լիովին, քանզի առին մի քանի տեղիս յայսց կալուածոց, 'ի շահ եկեղեցւոյն և հիւանդանոցին, որ անդ յԵգիպտոս. և այսպիսեօք իբր թէ լրացեալ է առ այժմ։ Այս խառովութիւն ծագեցաւ յամին (1868)։ Են եւս այլ տեղիք, այն է պարտէզ մի և տունս քանի մի աթոռոյն Երուսաղէմի, այնոքիկ եւս այնպէս մնացեալ է 'ի ձեռս նոցա։

Առ սովաւ (1866) 'ի հիմանէ նորոգ շինեցաւ եկեղեցին Սրբոյն Սարգսի վանուցն՝ որ 'ի Դամասկոս, գմբեթաւոր, քարուկիր, և գեղեցիկ սրբատաշ քարամբք, հաստատեալ 'ի վերայ չորից կամարաց ձեռամբ պատմչիս, որ տեսուչ էր յայնժամ անդ 'ի Դամասկոս. սորին շինութեան ծախսն յարքունուստ տուաւ, փոխան այրեցելոյն, քանզի եօթն ամօք յառաջ քան զայս թուական (1859)

'ի ձեռն Մահմետական բնակչացն Դամասկոսի այրեցաւ տունք և եկեղեցիք քրիստոնէից. յորում և մեր եւս էր եկեղեցի մի և քանի տունս, և յայնմ խռովայոյզ միջոցին, նաեւ մեռան 'ի քրիստոնէից սակս այսր անիրաւութեանց ոգիք իբրեւ հինգ հարիւր, բայց յետ ժամանակաց վճարեցաւ յարքունուստ վնասն քրիստոնէից, ուստի և մեր եւս առեալ զփոխարէնն վնասուց մերոց դըրամս, շինեցաք մի քանի տունս և եկեղեցին՝ զոր աստցաք 'ի վեր անդր. փոխանակ առաջնոցն՝ որք ստացուածք էին Սուրբ աթոռոյն.

Որպէս բազում անգամ պատահեալ է վէճ 'ի մէջ երից ազգաց, Հայոց, Յունաց, Լատինաց 'ի վերայ սրբազան վայրացն որ յԵրուսաղէմ, և յայսմիկ աւուրս (1870) եւս եղև դատ, քանզի Լատինք կամեցան բռնութեամբ արգելուլ զաւելածելն մեր հնգից աստիճանացն Սանդըխոյ այրին Սուրբ Ծննդեան որ 'ի Բեթղէհէմ, մինչդեռ յառաջ քան զպատահել գժտութեանս, մի շաբաթ մեք աւելածէաք, և մի շաբաթ նոքա, այսինքն Լատինք. այս վէճ որ սկսեալ էր նախընթաց յունիս 25 ին և դեռ եւս տեւէր, վասն զի Լատինք միջոցաւ Գաղղիոյ հիւպատոսին գործէին, և տէրութիւնն Օսմանեան յաւուրս յայսմիկ շնորհս առնէր տէրութեան Գաղղիոյ, որոյ վասն երկարաձգէր դատն զի և մերս իրաւունք 'ի ձեռն բդեշխին Երուսաղէմի կարէաք ընդունիլ, մինչ այս դատ երկարաձգմամբ անկատար մնացեալ էր ցՅուլիս 11, 'ի նմին ժամանակի ծագեցաւ այլ եւս խնդիր, քանզի որպէս սովորութիւն էր լեալ 'ի բազմաց հետէ Լատինք ամ ըստ ամէ յաւուր Գլխադրի տօնի իւրեանց գային Սուրբ Պատարագ մատուցանել յեկեղեցւոջ մերում 'ի Սուրբ Յակոբ 'ի վերայ սեղանոյ գլխադիր առաքելոյն, յառաջին երեկոյին եւս նախատօնակ առնէին. բայց այս Գալուստ նոցա շնորհք իմն եղեալ էր 'ի մէնջ խնդրանօք Թագաւորացն Սպանիոյ, և թէ երբ իցէ սկսեալ այս սովորութիւն և կամ յումմէ զօրոյգն չկարացաք գիտել, աւստի դարձցուք պատմութեանս յայսմիկ աւուրսն, 'ի 11 Յուլիս ամսոյ յորժամ կամեցան գալ նախատօնակ առնել որպէս առնէին յայլ անգամս, ասացաւ նոցա թէ յայսմհետէ

չկարեմք ներել զգալն ձեր 'ի վանս մեր առ 'ի պատարագել զի վնաս է այդ գալն ձեր մեզ. և ըստ որում իւրաքանչիւր ազգի է իւր սեպհական վանս, ուստի անպատեհ իմն է թոյլ տալ ձեզ այսուհետեւ գալ յեկեղեցիս մեր, և յեկեղեցւոջ մերում, զմեզ նզովել։ Քանզի 'ի 1869 Դեկտեմբեր ամսոյն, Պապն Հռովմայ ժողով գումարեալ յԵպիսկոպոսաց իւրոց Տիեզերական ժողով անուամբ զիւր անսխալութեանն վարդապետութիւն տայր հաստատել որով 1870 Յունիս ամի 20 ի այն աստուածամարտ հպարտութեան ախտիւ ախտացելոց ընդհանուրս հաղորդել չէր արժան. և որովհետեւ դատս այս կրօնական գոլով թէպէտ չվերաբերէր հիւպատոսին և բդեշխին, բայց և այնպէս Լատինք ջանային 'ի քաղաքական դատս վերածել, զի դիւրաւ մտցի իւրեանց շահել. իսկ բդեշխն (Քեամիլ բաշայ) ծանոյց հեռագրաւ 'ի Կ. Պօլիս առ Եպարքոսն, թէ վէճն որ 'ի մէջ Հայոց և Լատինաց կրօնական է և ոչ քաղաքական։

Սա՝ այս Եսայի ցայժմ վարէ իշխանութիւնն պատրիարքութեան սրբոյ աթոռոյն Երուսաղէմի։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԵՒ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՑՍ

Ի վեր անդր խոստացաք խօսել սակս Ծուազատկին որ պատահէր 'ի մէջ Հայոց և Յունաց, զոր և տեղիս տեղիս նշանակեցաք 'ի յընթացս պատմութեան երկրորդ գրոյս։ Այս թիւրութիւն զատկի, 'ի յիննսուն ամաց միանգամ պատահիւր, և որոյ աղագաւ բազում վէճ և կռիւներ 'ի մէջ երկուց ազգացս, և նախապատճառն այսր վիճի էր լուսաւորեայն՝ զոր վառէին և վառեն մինչև ցարդ 'ի կանթեղացն անտի, որ 'ի գերեզմանն Քրիստոսի որպէս և յայլ ամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց օրէն է Զատկի ճրագալուցի երեկոյին լուցանել մի և եթ կանթեղ առաջի Սուրբ սեղանոյն և 'ի ժամ երգեցման "Լուսաւորեա Երուսաղէմ" շարականի, վառել 'ի կանթեղէ անտի զամենայն կանթեղս և զջահս, որ և մինչև ցարդ անվրդով պահի և մինչև ցյաւիտեան ունի այնպէս լինել, զոր կարէ իւրաքանչիւր ոք 'ի տօնացուցէ Հայաստանեայցքս եկեղեցւոյ ուսանիլ և գիտել հաւաստի զորպէսն. արդ և մերս ազգի լուսաւորեայն որ 'ի շիրմէ կենսատուին մերոյ Քրիստոսի վառի, այն օրինադրութիւնն է, որ 'ի տօնացուցի և ոչ այլ ինչ նորահնար վարդապետութիւն. մանաւանդ թէ օրինակ գոլով Յարութեանն Քրիստոսի, առանց պարսաւանաց պատուի 'ի մէնջ որպէս և այլ խորհուրդք եկեղեցւոյ, և այս արարողութիւն յորում ժամու և պատահի, զկնի կէս աւուր չէք խտիր 'ի միջի, որպէս և միւս խորհուրդքն աւանդեալք 'ի սրբբազան հարց անտի յեկեղեցւոջ. իսկ որպէս 'ի վերոյ ասացաք վէճ առնէին Յոյնք ընդ Հայս 'ի վերայ սորա, քանզի նոքա այս է ազգն Յունաց, որ անդ յԵրուսաղէմ ոչ այնպիսի աւանդութեամբ որպէս Հայոցն՝ կատարէին և կատարեն

զայս լուսաւորեալն, այլ ասէին և ասեն 'ի ժամ երեկոյի եօթն կնոյ շաբաթ աւուր Ճրագալուցի Զատկի, յորժամ Թափօրն իւրեանց աւարտի, Նորաստեղծ իմն լոյս ելանէ 'ի գերեզմանէն Քրիստոսի, և 'ի Նորաստեղծ լուսոյ անտի վառեն զմոմս և շնորհեն արտաքոյ եղեալ ժողովրդեանն և այս լինի միայն 'ի մերս Ճրագալուցի Զատկին ասեն Յոյնք ժողովրդոց իւրեանց, և ոչ յաւուր Ճրագալուցի այլոց ազգաց: Ուստի 'ի հանդիպել Թիւրութեան Զատկի, որ յունացն միով շաբաթու յառաջ լինէր քան զմերն և յորժամ 'ի միւսում շաբաթուն հայք եւս ունէին առնել լուսաւորեալն ըստ նախնի սովորութեան իւրեանց, վա-ռելով 'ի կանդեղէն գերեզմանին Քրիստոսի, որով և սուտ վարդապետութիւն իւրեանց խայտառակիլ ունէր եթէ ոչ 'ի Նորաստեղծ լուսոյ, այլ 'ի կանթեղէ գերեզ-մանին Քրիստոսի վառեն մոմս և տան արտաքս, որոյ ա-ղագաւ գուն գործէին յոյնք, զի մի յայտնեսցի ժողո-վրդեանն այնպիսի ծածկեալ ստութիւն իւրեանց, և չտային Թոյլ հայոց ուրոյն կատարել զԶատիկս իւրեանց և ահա վասն այսր էր որ լինէր մեծամեծ վէճք մինչեւ մարդասպանութիւն իսկ տեղի տանէր: Այս է Ծռա-զատիկ ասացեալն զորս յիշեցաք 'ի տեղիս տեղիս 'ի վեր անդր:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ

ՍԿՍԵԱԼ ՅԱՌԱՔԵԼՈՑ ԱՆՏԻ

ԹԱԴԷՈՍԷ

ԵՒ

ԲԱՐԹՈՒՂԻՄԷՈՍԷ

ՄԻՆՉ ՅՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Առաքելական յաջորդութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սկսեալ 'ի Թադէոսէ առաքելոյ յառաջնոյ ընդ Բարթուղիմեայ, եւ Յուդա Թադէի առաքելոյ մինչ ցԳրիգոր Լուսաւորիչ Հայրն մեր, զի մնայր զբաղուած ամս 'ի մթան զանուանս յաջորդացն, որոյ փոյթ եղեւ ըստ մեր գիտութեան. առաջին հայր Միքայէլ Սալլանդեան 'ի լոյս ընծայել որքան եւ եղեւ ձեռնհաս, որում հետեւող լեալ Նորին շաւղաց Յովսէփ քահանայ Ջուղայեցի կարգել Գաւազանագիրս, յորոյ միջի յաւելեալ քանի մի անձինս 'ի նշանակելոցն Սալլանդեանի եւ զկնի սորա Յովհաննէս եպիսկոպոս Շահխաթունեան յէջմիածին շարագրեալ ստորագրութիւն կաթուղիկէ Էջմիածնի, յաւել կարգադրել բաց յերկուց գրուածոցն քանի մի անուանս ժողովեալ 'ի հին ճառընտրաց եւ յայլ տեղեաց. իսկ թէ ո՞յք որոյ աթոռոյ հովիւ կացեալ են՝ խառնեն երիս գրուածս իսկ: Արդ փոյթ կալաք դոյզն ինչ աշխատանօք որոշել ուրոյն ուրոյն աթոռոց իշխանութիւնս աստէն զպատմութիւնս նոցա համառօտեալ, եւ յետոյ զգաւազանագիրսն կարգելով հանդէպ դնելով զթուականս. եւ որչափ ձեռնհաս կարացաք լինել այլոց մատենից եւս ստուգեալ 'ի չորս աթոռոց ուրոյն յիշելով զանուանս տեղեացն ուր կարգեալ են սրբազան առաքեալքն վերոյիշեալ զհովիւս հօտին Քրիստոսի. եւ 'ի վերջոյ գաւազանաւ որոշ դասեմք յորոց հասեալ մինչ ցԳրիգոր Լուսաւորիչ ցամ տեառն 303 բովանդակութիւն չորից աթոռոցն 'ի մի հովուապետութիւն գումարի որ անուանեցաւ կաթուղիկոսութիւն, այս է ընդհանրութիւն ազգային Եկեղեցւոյ:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՑԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ

ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ

ԴԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՄՔ ՏԵԱՌՆ

1°. Թադէոս առաքեալ (*) մի յեօթանասնիցն եղ- 30
բայր Թովմայի առաքելոյ՝ գայ յՆդեսիա և զկնի լուսա-
ւորելոյ զարքայն հայոց զԱբգար հանդերձ ժողովրդովք,
ձեռնադրէ եպիսկոպոս զխոյրարարն արքային զԱդդէ,
և ինքն երթայ 'ի Շաւարշան Ցարտազ գաւառ և անդ
քարոզելով լուսաւորէ զժողովուրդն և հաստատէ զեկե-
ղեցի անդ'. և ձեռնադրեալ զՉաքարիա եպիսկոպոս թողու
անդ 'ի տեղի իւր, ինքն անցանէ յԱղուանս և 'ի Սիւնիս
անդ եւս հաստատեալ զեկեղեցի վասն 'ի քրիստոս հաւա-
տացելոցն և ձեռնադրէ նոցա եպիսկոպոս զմին յաշա-
կերտաց իւրոց որում անունն էր Եւստաթէոս յաշխար-
հէն Սիւնեաց, յորմէ սկիզբն եղեւ նոյն աթոռոյ, իսկ
առաքեալն գնացեալ 'ի Կեսարիա Կապադովկացւոց, և
քարոզեալ զՔրիստոս հաստատէ և անդ զեկեղեցի ձեռ-
նադրեալ նոցա միանգամայն եպիսկոպոս՝ զԹէոփիլոս Ան-
տիոքացի որ մի էր յաշակերտաց իւրոց. և դառնայ անդրէն
'ի Շաւարշան և անդ յամին 48 նահատակի յարքայէն Հայոց
Սանատրկոյ ընդ դստեր նորին Սանդխտոյ և թաղի անդ ։

2°. Ադդէ եպիսկոպոս (**) զկնի մեկնելոյ առաքելոյն 30

(*) Պատմութիւն Հայոց Չամչեան հատոր Ա. երես 289։ Կրօ-նագիտութիւն. երես 96։ Ստորագրութիւն կաթուղիկէ էջմիածնի. հատ. Ա. եր. 145։ Ստորագր. կաթու. էջմի. զգալն Թադէոսի առաքելոյն յՆդեսիա դնէ յամին 39 ի, բայց այս թիւ սխալ երեւի, զի թէ Ադդէ որ նահատակեցաւ որդւոյն Աբգարու է լեալ 37 թուոյն զիարդ կարէ դնել զթիւ գալստեան առաքելոյն 39 թուոյն թէ եւ եղեալ իցէ 'ի թուականէ ծննդեան Քրիստոսի չունի այդչափ տարբերութիւն։

(**) Պատմ. Հայոց Չամչեան. հատ. Ա. եր. 291։ Կրօնա. եր.

առաջին կացեալ 'ի հովուապետական յիշխանութեան 'յԵդեսիա յամի 30 և վարեալ զայն հովուապետական իշխանութիւնն զամս եօթն (7) նահատակի Ցանանեայ որդւոյ Սրբոյն Աբգարու յամին 37 Թուականին Քրիստոսի ։

35 3'. Եւստաթէոս (*) առաջին Եպիսկոպոս եկաց 'ի Սիւնիս . սա որպէս ասացաւ ձեռնադրեալ յառաքելոյն Թադէոսէ յամի 35 կարգեցաւ հովուապետ հօտին Քրիստոսի , և կացեալ անդ յիշխանութեանն զամս քսան և հինգ (25) նահատակեալ Թաղի 'ի Սիւնիս որ այժմ կոչի Ստաթեւ այն է վանքն Ստաթեւու . 'ի հնգետասաներորդի ամի իշխանութեան սորա մին յաշակերտակցաց սորին Եղիշէ անուն զկնի մահուան Սրբոյ առաքելոյն Թադէի գնացեալ յԵրուսաղէմ և ձեռնադրեալ եպիսկոպոս 'ի Յակոբայ Տեառնեղբօրէ , երթայ անցանէ յԱղուանս հաստատելով զաթոռ եպիսկոպոսութեան որ հաստատեալ իսկ էր յառաքելոյ անտի Թադէոսէ որպէս յիշեցաք 'ի վերոյ ։

37 4°. Աքիաս եպիսկոպոս (**) նստի զկնի Ադդէի յաթոռն Եդեսիոյ յամի 37 և կացեալ 'ի պաշտօնի հովուապետութեան զամս տասն (10) մինչ ցհինգերորդ ամն Սանատրկոյ՝ նահատակի հրամանաւ նորին յամին 46 և Թաղի 'ի դերեզմանի հաւատացելոց ։

40 5°. Թէոփիլոս եպիսկոպոս (***) ձեռնադրեալ 'ի Սրբոյն Թադէոսէ առաքելոյ եկաց առաջին հովուապետ յաթոռն Կեսարիոյ յամի 40 և կառավարեալ զամս քսան (20) հանգեաւ յամին 60 ։ Սա էր Անտիոքացի աշակերտեալ առաքելոյն Թադէոսի յառաջ քան զեպիսկոպոսանալն իւր

96։ Ստորագր. Կաթու. Էջմի. հտ. Ա. եր. 151։ Առաջին քննելի մեր զպատմութիւն Չամչեան չհամայ հարկ մի ըստ միջէ մերձեալ գրուրննացին եւ զայլս ։

(*) Պատմութիւն Հայոց Չամչեան. հտ. Ա. եր. 298։ Կրօնա. եր. 96։ Ստորագր. Կաթու. Էջմի. հտ. Ա. եր. 152 ։

(**) Ստորագր. Կաթու. Էջմի. հտ. Ա. եր. 145։ Յովսէփ քահանայ Ջուղայեցի 'ի դաւաղանագիրս ։

(***) Պատմ. Հայոց Չամչեան. հտ. Ա. եր. 296։ Կրօնա. եր. 97։ Ստորագր. Կաթու. Էջմի. հտ. Ա.

6՝. Բարթուղիմէոս առաքեալ (*) մի յերկոտասանից, 49
զկնի նահատակման Թադէի գայ 'ի Հայս բերելով ընդ իւր զպատկեր Տիրամօրն և մտեալ 'ի վիճակ առաքելոյն Թադէի յԱրտազ, անտի գնայ յայլ և այլ գաւառս Հայաստանու, որ և գնացեալ 'ի Սիւնիս 'ի Գողթան գաւառ անդ ձեռնադրէ զմին յաշակերտացն իւրոց զԿումսի՝ եպիսկոպոս և թողեալ անդ առ Եւստաթէի, ինքն դարձ առաքեալ անցանէ հեր և զարեւանդ գայ հասանէ Ուրբանոս քաղաք և 'ի ձեռն որոյ հաւատայ 'ի Քրիստոս քոյրն արքային Սանատրկոյ Ողուհի և ապա նահատակի 'ի քաղաքի անդ հրամանաւ Սանատրկոյ յամին 63, և թաղի անդ ։

7°. Կումսի եպիսկոպոս (**) զկնի մահուանն Եւստաթէի ընկալեալ զնոյն իշխանութիւն հովուապետական աթոռոյն Սիւնեաց յամի 60 կառավարեաց զամս քսան և ութ (28), և վախճանեալ յԱքուլիս թաղի անդ ։ Սա յառաջն մոգ էր, բայց յետոյ հաւատաց 'ի քարոզութիւնն Բարթուղիմէոսի առաքելոյ և ձեռնադրեալ 'ի նմանէ եպիսկոպոս 'ի Գողթան, ապա զկնի մահուան Եւստաթէի հովուապետական իշխանութեամբ կեցեալ յաթոռն Սիւնեաց վախճանի յամին 88 ։ 60

8°. Դուբիաս եպիսկոպոս (***) եկաց երրորդ հովուապետ Եդեսիոյ յամի 65 որոյ իշխանութեանն ամք մինչ յաւուրս Տումիտիանոսի կայսեր այսինքն՝ զամս քսան (20)։ քանզի 'ի հալածանացն սորին Տումիտիանոսի նահատակեցաւ յամին 94 ։ Սա էր ազգաւ Հրեայ և որպէս հաւանական թուի էր յազգականութենէ Տուբիայ որ ասպընջական կալաւ զառաքեալն Թադէոս 'ի գալ նորա յԵդեսիա ։ 65

9՝. Յուդա Թադէոս (****) մի յերկոտասանից որ և Ղեբէոս անուանեալ ։ սա նախ քարոզեալ 'ի Հնդիկս զկնի Գալստեան հոգւոյն սրբոյ, ապա յամի 65 գայ 'ի Հայաս- 66

(*) Պատմ. Հայոց Չամչեան. հատ. Ա. եր. 297։ Կրօնաս. եր. 96։ Սոտաբագր. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 146—148։

(**) Կրօնաս. եր. 97։ Սոտրա. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 154։

(***) Սոտաբագր. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 155։ Յովսէփ քահանայ 'ի գաւառագանագիրս ։

(****) Կրօնաս. եր. 96-97։ Սոտաբագր. կաթուղ. էջմի. հատ. Ա. եր. 155-156։

տան մինչդեռ կենդանի էր Բարթուղիմէոս առաքեալ ; որ և 'ի քարոզելն և 'ի շրջելն 'ի Հայս պատահեալ միմեանց 'ի բլուրն Արտաշու խառն լինէին 'ի տեղ . և այսպէս յամի 66 զկնի նահատակութեան Բարթուղիմեայ , գայ 'ի միջակ Թադէի և Բարթուղիմեայ , և անդ կացեալ զամս երիս (3) նահատակի՝ 'ի Զարեւանդ գաւառի յորմէ քաղաքի , յարքայէն Հայոց Երուանդայ երկրորդէ 'ի 69 թուականութեան Քրիստոսի . և մարմին այսր Յուդայի թաղի անդ՝ 'ի հաւատացելոց յորոյ վերայ շինեցաւ եկեղեցի որ կայ ցայժմ :

69 10°. Զաքարիա եպիսկոպոս (*) սա որպէս աւանդեալ 'ի վեր անդր ձեռնադրեցաւ եպիսկոպոս յառաքելոյն Սրբոյն Թադէոսէ յամի 31 Յարտազ գաւառի 'ի Շաւարշան և անդ հովուէր զհօտ հաւատացելոցն որ 'ի Քրիստոս , և զի այս միջակ յատուկ էր առաքելոցն 'ի գնալ և 'ի գալ , յառաջ քան զսա զերիս առաքեալս դասեցաւ 'ի թիւ յայսմ աթոռոյ և այսպէս զկնի նահատակմանն Յուդայ Թադէի սա ընկալաւ նոյն հովուապետական իշխանութիւնն զամս երկու (2) , և նահատակեալ յերկրորդ յԵրուանդայ արքայէն Հայոց 'ի գրգռութենէ մոգուցն յամի 70 թաղեցաւ անդ 'ի Շաւարշան :

70 11°. Զեմենտոս եպիսկոպոս (**) յաջորդէ 'ի Շաւարշան Զաքարիայ յամի 70 և կառավարեալ զհօտն զամս ինն (9) նահատակեցաւ 'ի Մոգուց անտի 'ի Շաւարշան յ79 թըւականին Քրիստոսի :

89 12°. Բաբելաս եպիսկոպոս (***) նստեալ յաթոռն հովուապետական 'ի Սիւնիս յամի 89 զկնի մահուան Կումաեայ և կառավարեալ զամս երեսուն և մի (31) վախճանի յամին 120 լի աւուրբ ծերութեան . քանզի սա ձեռնադրեալ ընդ Կումնեայ 'ի Բարթուղիմէոսէ առաքելոյ . կեայր 'ի մի գաւառս Սիւնեաց եպիսկոպոսութեամբ ընդ

(*) Կրօնա . եր . 96—97 . Սոսորագր . Կաթուղ . Էջմի . հտր . Ա . եր . 153 : Պատմ . Հայոց Չամչեան եւ այլք .

(**) Պատմ . Հայոց Չամչեան . հտր . Ա . եր . 291 . Կրօնա . եր . 97 . Սոսորագր . Կաթու . Էջմի . հտր . Ա . եր . 153 :

(***) Կրօնա . եր . 97 . Սոսորագր . Կաթու . Էջմի . հտր . Ա . եր . 155—156 .

իշխանութեանց հովուապետակին Կումենայ, իսկ զկնի վախճանի նորա յաջորդէ նմա ։

13°. Յարութիւն եպիսկոպոս (*) Հայկազն յաջորդէ 95
Ցուքիայ յՆդեսիա յամի 95 'ի հովուապետական աթոռոյն, և կեցեալ 'ի նոյն իշխանութիւն զամս քսան և հինգ (25) քաջութ' չարչարանս կրեալ յաւուրս հալածանաց Տրայիանոսի կայսեր վասն համարձակ քարոզելոյ զՔրիստոս Աստուած. և այսպէս ազատ լեալ 'ի տանջանացն զկնի ինչ ժամանակի վախճանի 'ի բարւոք ծերութեան յամի 120 և թաղի անդ յՆդեսիա ։ Աստ զկնի Յարութեան Նդեսացւոյ՝ չորից աթոռոցն եւս եպիսկոպոսունք թէ ոյք անունք իցեն լեալ մեզ 'ի մթան, այն է յերեսուն ամաց միջոցիս հովուապետացն, որոց յայտնութեանն ակն ունիմք յապագայ ժամանակի, 'ի ձեռն ազգասէր անձանց գուցէ յայտնեսցի, զի յայտ է թէ այս աթոռք չկարեն կալ պարապ առանց հովուապետի թէպէտ պատմութիւն ժամանակիս զլռեան մեզ այժմ ։

14°. Մխիթար եպիսկոպոս (**) Վանահայր Թանահա- 150
տի Վանուց 'ի թուին 150 հրաւիրի 'ի պաշտօն հովուապետական յաթոռն Սիւնեաց, զոր և ճգնողական վարուք կառավարեալ զամս քսան (20) հանդերձ խաղաղութեամբ 'ի 170 թուականին քրիստոսի և թաղի անդ 'ի փոքր բըլըրակի մերձ յեկեղեցին ։

15°. Զօթիկոս եպիսկոպոս (***) կացեալ 'ի հովուապե- 161
տական պաշտօնի յաթոռն Կեսարիայ յամի 161, իսկ վասն հալածանաց ժամանակին նստէր 'ի Կոմանայ մերձ 'ի քաղաքն Եւդոկիայ, և հովուէր զհօտն Քրիստոսի, որ 'ի վիճակի իւրում ։ Սա կեցեալ յաւուրց անտի հալածանացն Որելիոս կայսեր մինչ ցաւուրս հալածանացն Սեւերոսի կայսեր նահատակի 'ի սմին ժամանակի յամին 190 ։ Աւառէն եւս զկնի Զօթիկոսի 'ի քսան ամաց միջոցի անյայտ

(*) Կրօնա. եր. 97։ Սառըպադր. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 155—156։

(**) Կրօնա. եր. 98. Ստեփաննի Օրբէլ պատմութիւն Սիւնեաց։ Սառըպադր. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 157։

(***) Նուէրիոս Գամբիւլեայ տող. Ն. գլ. 16։ Կրօնա. եր. 97։ Սառըպադր. կաթու. էջմի. հա. Ա. եր. 157։

մեան 'ի մէնջ անուանք հովուապետացն չորից՝ աթոռոցն ։

210 16°. Աղեքսանդր կամ Աղեքսանդրոս (*) եպիսկոպոս կեցեալ յաթոռն Կեսարիոյ զամս տասն (10) այսինքն 'ի յ210 ամէն մինչ ցամն 220, և յետ տասն ամաց իշխանութեանն հրաժարեալ յաթոռոյն գնաց յԵրուսաղէմ ըստ խնդրելոյ Նարկեսոսի պատրիարքին Երուսաղէմի, զի այս Նարկեսոս ծերացեալ գոլով 'ի վերջին աւուրս խորոյ կենդանութեանն տայ զպաշտօն հովուապետութեանն Երուսաղէմի այր Աղեքսանդրի յամին 220 ։

221 17°. Մեհրուժան եպիսկոպոս (**) կոչի 'ի պաշտօն հովուապետական յաթոռն Արտազու յամի 221 և կառավարեալ զհօտն որ 'ի վիճակի իւր զամս քսան և եօթն (27). նահատակեցաւ 'ի մեծէն Խոսրովայ յարքայէն Հայոց յաւուր հալածանաց նոյն արքայի յամին 248. առ այս Մեհրուժան գրեաց գիրս վասն իւրոց եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոսն Աղեքսանդրու այն է Դիոնեսիոս՝ նախ քան զնահատակութիւնն. որպէս յիշէ Եւսեբիոս Կեսարացի Պամփիլեայ եպիսկոպոսն ։

240 18°. Ակակիոս եպիսկոպոս (***) յաջորդ եկաց հովուապետական աթոռոյն Եդեսիոյ յ240 թուին և յաւուրս հալածանացն շրջէր աստ և անդ զհօտիւն որ և զհարուստ ժամանակս 'ի Տիգրանակերտ անցուցանէր. և կեցեալ 'ի նոյն հովուապետական իշխանութեան զամս քսան 'ի ժա-

---

(*) Կրօնա. եր. 99. Սոսրապր. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 158. Յաջորդաւ. պատրի. Երուսղմի ։ Զիշխանութիւն սորին Աղեքսանդրի հայր Միքայէլ Սալլանդեան 'ի Կեսարիոյ համարեցանէ մինչ 230. սակայն ճշգրտագոյն օրինակք 220 ամի տան զսորի. Երուսաղէմի. որում չմնայ առա 20 ամ 'ի Կեսարիայ վարել զպաշտօնն հովուական ։

(**) Եւսեբի պատմ. եկեղ. գիրութիւն Զ. գլ. 45 համար ։ Կրօնա. եր. 98. Սոսրապր. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 158 ։ Հայր Միքայէլ 'ի ժամանակէ գրոյ Դիոնէսիոսի գրէ սկիզբն իշխանութեան սորին որ է 230. սակայն աս ոչ 'ի սոյն թուոյ այլ յառաջնմէ խոկ էր նահատակ յաթոռն որպէս ակնարկէ Եւսեբիոս յառաջ քան զայն գրութիւն, էր նա կոչեցեալ յայն պաշտօն առբոյ անկանի սկիզբն իշխանութեան յամի 220—221.

(***) Կրօնա. եր. 99. Սոսրապր. կաթու. էջմի. հատ. Ա. եր. 258.

մանաւանդ Հալածանացն Դեկոսի կայսեր նահատակեցաւ 'ի Տիգրանակերտ 'ի ձեռն Մարկիանոս հիւպատոսին. յ260 թուին, և թաղեցաւ անդ 'ի Տիգրանակերտ ։

19°. Փերմիլիանոս եպիսկոպոս (*) եկաց յաւուրս 251
յաջորդելն յամին 251. հովուապետ աթոռոյն Կեսարիոյ որոյ նախորդքն սորա որք այսր աթոռոյ զկնի Աղէքսանդրի 31 ամ անծանօթ են 'ի մէնջ ։

Սա կացեալ զամս քսան և մէկ (21) յիշխանութեանն հանդերձ խաղաղութեամբ յամի 269 կամ 272 ։ Այս Փերմիլիանոս գտաւ երկիցս 'ի ժողովն Անտիոքայ, որ ընդդէմ Սամոսատացւոյն Պօղոսի աղանդոյն. նաեւ գիտել արժան է, զի սա էր աշակերտ Որոգինեսի առն իմաստնոյ և պատուականի ։

20°. Աղբեղայոս եպիսկոպոս (**) հրաւիրի յաթոռն 260
Եդեսիոյ զկնի Ակակիոսի յամի 260 որ և կառավարեալ զամս քսան (20) վախճանի 'ի Միջագետս յ280 թուոյն և թաղի 'ի հաւատացելոցն որ անդ ։ Սա ընդդէմ եկաց բանից Մանի աղանդապետի 'ի Միջագետս յամին 277 որպէս վկայէ Կիւրեղ Երուսաղէմացի 'ի կոչումն ընծայութեան ։

21°. Կղէմէս եպիսկոպոս (***) եկաց յաջորդ Փերմիլ- 272
եայ 'ի Կեսարիոյ յամի 272 'ի նոյն աթոռ հովուապետական իշխանութեան զամս տասն և հինգ (15) մինչ ցհալածանս Դիոկղետիանոսի կայսեր յորում ժամանակի և ինքն նահատակեցաւ 'ի ձեռն Խաս դքսոյ յ287 թուականին. 'ի ժամանակս յայսոսիկ կային այլ և այլ եպիսկոպոսունք, որք են Վլասիոս եպիսկոպոս 'ի Սեբաստիոյ, Աթանագինէ եպիսկոպոս Սեբաստացի 'ի Փիլոկթօմիոյ որ զկնի Կղէմէսի նստաւ յաթոռն Կեսարիոյ հովուապետական իշխանութեամբ ։

(*) Եւսեբ. Եկեղ. պատմութիւն ։ Կրօնա. եր. 99։ Սոփրա. կաթու. Էջմի. հայր. Ա. եր. 159 ։ Տիեզերական պատմ. հա. Բ. եր. 247։

(**) Կրօնա. եր. 99։ Սոփրագր. կաթու. Էջմի. հայր. Ա. եր. 159 ։ Տիեզերական պատմ. Ղափթըրճեանի. հա. Բ. եր. 248։

(***) Կրօնա. եր. 9։ Սոփրագր. կաթու. Էջմի. հա. Ա. եր. 160։

280 22°. Կոն կամ Կոնոս եպիսկոպոս (*) կոչի 'ի պաշտօն եպիսկոպոսապետութեան զկնի մահուանն Արքեղայոսի յա թոռն Եղեսիոյ յամի 280, և կառավարեալ զեկեղեցի զամս եօթն (7), այսինքն մինչ ցաւուրս հալածմանց Դիոկղետիանոսի կայսեր նահատակի 'ի հալածանացն որ դատաւորութեան Մուսիանոսի յ287 թուոյն և թաղ անդ 'ի հաւատացելոց:

287 23°. Աթանագինէ եպիսկոպոս (**) յաջորդէ Կղէնոս յամի 287 զկնի մահուան նորա. սա որպէս ասացաք վեր անդր նախ լեալ էր եպիսկոպոս 'ի Փիլադելփեայ քա ղաքի որ էր ընդ իշխանութեամբ աթոռոյն Կեսարիոյ որ և զկնի նահատակութեան Կղէնէսի 'ի նոյն աթոռ հովուապետական կոչի, և կառավարեալ զամս չորս (4 նահատակի առ Դիոկղետիանոսիւ, Յադրիկողայոս դատա ւորէ Սեբաստիոյ, յամին 290 և թաղի 'ի Կեսարիա:

290 24°. Ղևոնդ կամ Ղևոնդիոս եպիսկոպոս (***), յա ջորդէ զաթոռն հովուապետական զկնի Աթանագինեա յ290 թուականին, և հասեալ մինչ ցաւուրս ժողովոյ Նիկիոյ, ցամն 325: Յերկոտասաներորդ ամի իշխանու թեան սորա յ302 թուոյն յաւուրս Տրդատայ արքայի Հայոց, կամ եղեւ Աստուծոյ զընդհանուր զազգն Հայո 'ի լոյս գիտութեան վերածել, ուստի և յարոյց զՄե հովիւն զքաջամաչարչար նահատակն զՍուրբն Գրիգոր զԼու սաւորիչն հանուրց ազգիս. որ յայն ժամանակս գնացեա ձեռնադրեցաւ 'ի Կեսարիա յեպիսկոպոսէն Ղևոնդեայ ընդհանուր հովիւ Հայկազնեանս սեռի այսինքն Կաթուղի կոս, որ է հանրական գլուխ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւո

(*) Ի հին ճառընտիրս 'ի վարս Շմոնայ եւ Գուրիասայ: Ստորագր. Կաթող. Էջմի. հատ. Ա. եր. 156:

(**) Վարք սրբոց 'ի վարս իւր: Ստորագր. Կաթուղ. Էջմի. հատ. Ա. եր. 161:

(***) Կրօնս. եր. 99: Ստորագր. Կաթող. Էջմի. հատ. Ա. եր. 154: Պատմ. Հայոց Չամչեան. հատ. Ա. էջ. 390:

ԱՂԻՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԵՏ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԴԱՐ Ա.

Ամք Տեառն ըստ հասարակ Թուոյ.	Յաջորդ. Գործոցն Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցսուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ				Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ՑԵԴԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑՒՈՑ	
30	Յակոբ առաքեալ Ա. յամս 30	Թադէոս առաքեալ 18	Ադդէ 7			
34						Քարկոծումն սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային
35				Եւստաթէոս 25		
37			Աբրոս 10			
40					Թէոփիլոս 20	
42						Յակոբոս Զեբեդեայ գլխատի 'ի Հերովդէ.
43						Հեղինէ դշխոյ կին Աբգարու՝ գայ յԵրուսաղէմ ընդ Խուրանոյ.
45						Վերափոխումն սուրբ Աստուածածնոյ.
48						Թադէոս առաքեալ նահատակի ընդ Սանդխտոյ կուսին.

Ամք Տեառն ըստ հասարակ թուոյ	Ցաջոր. Պորբցն. Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցսուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ				Քրիստոնէութիւնք իւրոյն անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ԵԴԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑԻՈՑ	
49		Բարթուղիմէոս առաքեալ 16				
50						Եղիշէ առաքեալ գնայ յաղուանս Դշխոյն Հեղինէ Հայոց կին Աբգարու թագաւորին մեռանի յԵրուսաղէմ։
51						Ժողով առաքելոցն յԵրուսաղէմ։
60	Շմաւոն առաքեալ 48			Կումիւ եպիսկոպոս 28		Յակոբ Տեառնեղբայր նահատակի։
65			Դուրիա 29			
66		Յուդա Թադէոս 3				
67						Առաքեալն Երուսաղէմի 'ի Տիտոսէ։
69		Զաքարիա եպիս. 2				
89				Բարեղաս [illegible]		

ԱՂԻՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԵՏ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԴԱՐ Բ.

Ամք Տեառն ըստ հասարակ թուակ.	Յաջոր. Պարքեն. Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցաւուրսն Գրիգոր Լուսաւորչի				Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ՑԵՓԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑՒՈՑ	
95			Բարսումայ 25			
107						Շմաւոն ազգական Քրիստոսի նահատակի։
108	Յուստոս Ա. 10					
118	Զակէ ժամանակն անորոշ					
„	Տովբիթ					
„	Բենիամին					
„	Յովհաննէս Ա.					
„	Մատաթիա					
„	Փիլիպպոս Ա.					

Ամք Տեառն ըստ հասարակ Թուոյ.	ԱՂԻՒՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՅԵՏ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԴԱՐ Բ.					
	Յաջոր. Պորքս. Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցաւուրսն Գրիգոր Լուսաւորիչ				Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ՅԵԴԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑԻՈՑ	
118	Սենեկա					
”	Յուստոս Բ.					
”	Ղեւի					
”	Եփրեմ					
”	Յովսէփ					
”	Յուդա Ա. ժբ-ն 20 ամ					Աւերումն Երուսաղէմի Ադրիանոս կայսեր Հռովմայեցւոց. և նորոգումն անդրէն 'ի նոյն կայսերէ.
138	Մարկոս Ա.					
150				Մխիթար 20		
157	Կասիանոս 7					

ԱՂԻՒՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԵՏ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԴԱՐ Բ.

Ամք Տեառն ըստ հասարակ Թուոյ	Յաջոր. Պտրքցն. Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցսուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ				Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ՑԵԴԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑԻՈՑ	
161	Պապղիոս Թիւ. անորոշ				Զոթիկոս 29	
”	Մաքսիմոս Ա.					
”	Յուլիանոս Ա.					
”	Գայիոս Ա.					
”	Սիմաքոս					
”	Գայիոս Բ.					
”	Յուլիանոս Բ. էն 25 ամ					
186	Կապիտոն 4					
190	Մաքսիմոս Բ. Թիւն անորոշ					

ԱՂԻՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԵՏ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԴԱՐ Գ.

Ամք Տեառն ըստ հասարակ թուակ.	Յաջոր. Պապերն. Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցատուրն Գրիգոր Լուսաւորիչ				Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ՅԵԴԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑԻՈՑ	
190	Անտոնինոս					
„	Վաղէս					
„	Դողքիանոս ք-ն 8 ամ					
199	Նարկէսոս 17					
210					Աղեքսանդր 10	
212	Տիոս թիւն անորոշ					
„	Գերմանիոն					
„	Գրիգորիս ք-ն 8 ամ					Աղեքսանդր հրաժարի 'ի Կապադովկիոյ. գնայ յԵրուսաղէմ:
[illegible]	Աղեքսանդր					

Ամք Տեառն ըստ հաշուոյ Թ…	Յաշոր· Գործքն. Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցաւուրքն Գրիգոր Լուսաւորիչ				Յիշատակութիւնք իւրեանց անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ԵԴԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑԻՈՑ	
221		Մեհրուժան 27				
240			Ակակիոս 20			
251	Մշաբիանոս 42				Փիրմիլիանոս 21	
260			Արքելայիոս 20			
264	Նիմենոս 5					
269	Դոմնաս 19					
272					Կղէնէս 15	
280			Կոն 7			
287					Աթանակինէ 4	

ԱՂԻՒՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԵՏ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԴԱՐ Դ.

Ամք Տեառն ըստ հասարակ Թուոյ.	Յովհր. Պատրգն. Երուսաղէմի	Առաքելական յաջորդութիւն եկեղեցւոյն Հայոց Սկզբնաւորեալ 'ի չորս աթոռս մինչ ցաւուրսն Գրիգոր Լուսաւորիչ				Ցիշատակութիւնք իրացն անցելոց
	Անուանք Պատրիարքացն	Ի ՇԱՒԱՐՇԱՆ	ՑՆԴԵՍԻԱ	Ի ՍԻՒՆԻՍ	Ի ԿԵՍԱՐԻԱ ԿԱՊԱԴՈՎԿԱՑԻՈՑ	
288	Ըզբերգայ 10					
290					Ղեւոնդ մինչ ցաւուրսն Լուսաւորիչ 12	
298	Զաբտաս 5					
299						
304	Հերմոն 11					Սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ ձեռնադրի Եպիսկոպոսապետ Հայոց և Կաթողիկոս որ է ընդհանրական գլուխ եկեղեցւոյն Հայոց. յետ գլխոյն Քրիստոսի.
302						
312	Մակար Ա. 23					
327						Խաչափայտն Քրիստոսի գտանի 'ի ձեռն գչխոյն Հեղինէ մօր Կոստանդիանոս կայսեր.
328						

ԱՂԻՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԴԱՐ Դ.-Է.

Ամ Տեառն բառ հայկ. թվ.	Անուանք Պատրիարքաց	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամ Տեառն	Անուանք Պատրիարքաց	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամ Տեառն	Անուանք Պատրիարքաց	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
335	Մակարիոս Գ. 15		424	Յովինալոս 4		520	Մակար Բ. 26	
350	Կիւրեղ Երուսաղեմացի Ա. 16		428	Յորնաղ 27		546	Եւստաթէոս 2	
355	Եւթիմէոս անորոշ թուով		452		Փոխումն լինի Քաղկեդոնի	548	Յովհաննէս Գ. 27	
”	Կիւրեղ Երկ. նոր Բ.		453	Թէոդոսիոս Ա. 2		575	Ամոս 19	
”	Հերակլիոս ք-ն 4 ամ		458	Անաստաս 5		594	Սահակ Ա. 8	
359	Յուդաս Կիւրեղ Գ.		461	Մարտիրիոս Ա. 17		602	Զաքարիա Ա. 27	
367	Ընկերիան թիւն անորոշ		478	Սելուստիոս 7		614		Աւերումն Երուսաղէմի 'ի Պարսից Գերումն սուրբ խաչին և Զաքարիայ պատրիարքին
”	Դամասոս ք-ն 12 ամ		485	Եղիա Ա. 17		615		
387	Յովհաննէս Բ. 30		502	Յովհաննէս Գ. 14		629	Սոփրոնիոս 9	Դարձ Ս. խաչին յԵրուսաղէմ 'ի ձեռն Հերակլ կայսեր
417	Պրայլոս 7		513	Պետրոս Ա. 7		630		

ԱՂԻՒՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԴԱՐ ԺԴ.

Ամք Տեառն ըստ հայկ. թը.	Անուանք Պատրիարքացն	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամք Տեառն	Անուանք Պատրիարքացն	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամք Տեառն	Անուանք Պատրիարքացն	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
637	Աբրահամ Ա. 32	Առումն Երուսաղէմի յՕմէր խալիֆայէ.	1076		Գրիգոր վկայասէր գայ յԵրուսաղէմ յերկրպագութիւն անօրինական տեղեաց.	1187		Առումն Երուսաղէմի ՚ի Սալահատինայ սուլթանէն Եգիպտոսի.
669	Գրիգոր Ա. 12		1080			1191	Մինաս Ա. 14	
684	Գէորգ 27		1090	Սիմէոն 19	Գրիգոր վկայասէր կրկին գայ Եգիպ. գաւառս	1205	Աբրահամ Դ. 13	
708	Մկրտիչ Ա. 22		1099		Առումն Երուսաղէմի ՚ի խաչակիր զօրաց Լատինացւոց.	1216		Սարգիս եպիսկոպոս Սիւնեաց գայ յԵրուսաղէմ. եւ Նահատակի անդ.
730	Յովհաննէս Ե. 23		1109	Մովսէս 24		1217		
758	Սողոմոն 16		1133	Նոյի Ա. 19		1218	Առաքել 12	
774	Եղիա Բ. 25		1141		Գրիգոր Կաթող. եղբայր Շնորհալւոյն գայ յԵրուսաղէմ, եւ լինի ժողով ընդ Լատինացւ.	1227		Հեթում թագաւոր Հայոց գայ յԵրուսաղէմ եւ առնէ նուիրութիւնս
885	Աբրահամ Բ. 24		1142			1228		
981	Գրիգոր Բ. 25		1152	Սահակ Բ. 28		1230	Յովհաննէս Զ. 8	
1006	Արսէն 32		1180	Աբրահամ Գ. 11		1238	Յակոբոս Բ. 43	

Ամք Տեառն ըստ հայ. Թ.	Անուանք Պատրիարքացն	Ցիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամք Տեառն	Անուանք Պատրիարքացն	Ցիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամք Տեառն	Անուանք Պատրիարքացն	Ցիշատակութիւնք իրացն անցելոց
1281	Սարգիս Ա. 32		1358	Գրիգոր Գ. 8		1417	Պօղոս Բ. 2	
1286		Լեւոն Գ. արքայ Հայոց գայ յԵրուսաղէմ. և չնէ պարգևս.	1366	Մկրտիչ Ա. 15		1419	Մարտիրոս Բ. 11	
1290			1381	Յովհաննէս Ը. 4		1430	Եսայի Գ. 11	
1302		Հեթում Բ. արքայ Հայոց գայ յԵրուսաղէմ	1382		Լեւոն Զ. Լուսինեան արքայն Հայոց գայ յԵրուսաղէմ ընդ թագուհւոյն իւրոյ և ընդ դստերն.	1431		Վիրք առին զԳողգոթա բռնութեամբ ՚ի ձեռաց մերոց.
1313	Աստուածատուր Ա. 4		1383			1432		
1317	Դաւիթ Ա. 4		1385	Գրիգոր Դ. 5		1441	Յովհաննէս Թ. 4	
1321	Պօղոս Ա. 10		1390	Եսայի Բ. 5		1454		Օսմանցիք առին զԿոստանդնուպոլիս և բարձաւ կայսրութիւնն Յունաց.
1331	Վարդան 10		1393	Սարգիս Բ. 24		„		
1341	Յովհաննէս Է. 12		1405		Մարիամ թագուհի ընդ դստերն վախճանին յԵրուսաղէմ.	1445	Աբրահամ Ե. 9	
1353	Բարսեղ		1406			1454	Մեսրոպ	

ԱՂԻՍԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՑՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԴԱՐ ԺԸ·

Ամք Տեառն ըստ հռոմ. թվ.	Անուանք Պատրիարքացն	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամք Տեառն	Անուանք Պատրիարքացն	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց	Ամք Տեառն	Անուանք Պատրիարքացն	Յիշատակութիւնք իրացն անցելոց
1461	Գէորգ Բ. 15	Սկիզբն պատրիարքութեան Հայոց 'ի Կ. Պօլիս Յովակիմ եպիսկոպոսէ ։	1523	Աստուածատուր Բ. 21	րիսպն Երուսաղէմի շըրջապատելով։	1684	Յովհաննէս ԺԱ. 7	
1462			1542	Փիլիպպոս Բ. 20		1691	Մինաս 11	
1476	Մկրտիչ Բ. 3		1564	Անդրէաս 29		1701	Աւետիք	
1479	Յովհաննէս Ժ. 12		1593	Դաւիթ Բ. 20		1705	Մատթէոս	
1491	Մարտիրոս Գ. 10		1613	Գրիգոր Ե. 32		1705	Մարտիրոս	
1501	Գէորգ Գ. 6		1645	Աստուածատուր Գ. 22		1706	Միքայէլ	
1507	Սարգիս Գ. 16		1651		Փիլիպպոս կաթողիկոս Էջմիածնայ և Ներսէս կաթուղիկոս Սսոյ գան յԵրուսաղէմ։	1707	Սահակ	
1517		Առումն Երուսաղէմի յՕսմանեանց 'ի Սուլթան Սէլիմէ Եաւուզ անուանելոյ։	1652			1708	Յովհաննէս	
1518			1664	Եղիազար 14		1714	Յովհաննէս	
1520		Քանունի Սուլէյման Սուլ.	1667	Մարտիրոս Դ.		1745	Գրիգոր Զ.	

Ամ թուա	Պատրիարքացն	Իրացն անցելոց	Ամ Տեա	Պատրիարքացն	Իրացն անցելոց	Ամ Տեա	Պատրիարքացն	Իրացն անցելոց
1749	Յակոբ Գ. 5		1819	Գաբրիէլ 21		1847	Կիրակոս 5	Շինեցաւ եկեղեցի հռոմէական Յունաց որ յառաջն չէր։
1752	Թէոդորոս Բ. 9	Եղաւ ազգ մեծանուն ամիրայ գայ յԵրուսաղէմ։	1824		Գաբրիէլ պատրիարք գնաց 'ի Կ. Պօլիս հրամանաւ ազգին։	"		
1761	Կարապետ 6		1825			1848		Եկն յԵրուսաղէմ պատրիարք Լատինաց յորմէ սկիզբն եղեւ։
1768	Պօղոս Գ. 7		1827		Պօղոս եպիսկոպոս նախկին պատրիարք գայ յԵրուսաղէմ։	1850	Յովհաննէս Ժ.Բ. 10	
1775	Յովակիմ 18		1828			1857		Սկիզբն կալաւ եպիսկոպոսի Ռուսաց նստիլ յԵրուսաղէմ որ յառաջն չէր։
1793	Պետրոս Դ. 6		1834		Իպրահիմ փաշայն Եգիպտոսի գայ զօրօք յԵրուսաղէմ։	1858		
1799	Թէոդորոս Գ.	Գանձարք Ա. գայ 'ի Յոպպէ զօրօք և դառնայ անդրէն։	1835			1860		Շինեցաւ վանքն Ռուսաց արտաքոյ պարըսպին Երուսաղեմայ որ սկիզբն եղեւ յաճախելոյ Ռուսաց յԵրուսաղէմ։
1800			1840	Զաքարիա Բ. 6		"		
1808		Սուրբ յարութեան տաճարն այրեցաւ։	1841		Անգղիացիք հաստատեն եպիսկոպոս և շինեն եկեղեցի յԵրուսաղէմ։	1861		
1810		Սուրբ յարութեան տաճարն նորոգեցաւ։	1842			1864	Եսայի Դ. որ այժմ է	Խոստանայ վարել զիշխանութիւնն սահմանադրական օրինօք։

ՑԱՆԿ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ԻՐԱՑ

ՈՐՔ ԳՏԱՆԻՆ Ի ԳԻՐՍ ԱՅՍ ԸՍՏ ԿԱՐԳԻ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻՑ

Երե·

Ազգն Ղպտւոց Ասորւոց և Հաբեշից հպատակ են Հայոց · 31–45
Աթոռակիցք լինին 'աշխարհականք ոմանք պատրիարքացն Աթոռոյն Երուսաղեմի 56–57
Աթոռակից լինին Մինասայ, Գալուստ վարդապետ և Գրիգոր անկեալ կաթուղիկոսն Սսոյ 57
Այրումն սրբոյ յարութեան և Նորոգումն 63–64
Անաստաս կայսր Յունաց 20
Անդրիանոս կայսրն Հռովմայեցւոց աւերէ զԵրուսաղէմ և կանգնէ կուռս 'ի վերայ սրբազան տեղեացն Քրիստոսի 10–26
Աշոտ Թագաւոր Հայոց 34
Առումն Գողգոթային 'ի ձեռաց ազգիս Հայոց 'ի Վրաց անտի 48
Առումն և աւերումն Երուսաղեմի 'ի Պարսից 22
Առումն 'ի սուլթան Սէլիմէ զԵրուսաղէմ յԵգիպտացւոց անտի 51
Առումն Կ· Պօլսոյ 'ի պետութենէ Օսմանեան 49
Արգիլեալ լինի ձեռնադրութիւն առնելն եպիսկոպոսաց Հայոց յԵրուսաղէմ 'ի Յունաց անտի 21
Աւերումն Երուսաղեմի 'ի Տիտոս կայսերէ Հռովմայեցւոց 8
Բագոս նահատակ Թաղի հանդէպ Փրկչայ վանուցն ազգիս Հայոց 34
Բաժանումն պատրիարքութեան Երուսաղեմի 46
Գազա քաղաք մերձ Երուսաղեմի 46
Գերեզման սուրբ Աստուածածնայ 64
Գերելն Պարսից զսուրբ խաչն Քրիստոսի 22
Գիւտ կենսատու խաչին ընդ ձեռն դշխոյն Հեղինէի . . 14–27
Գողգոթա լեալ 'ի ձեռն ազգիս Հայոց 46–48
Գրիգոր եպիսկոպոս Արծրունեաց գրէ թուղթ յԵրուսաղեմէ առ Հայս 20
Գրիգոր կաթուղիկոս գայ յԵրուսաղէմ 36–37

Գրիգոր Անաւարզեցի 42
Դարձ սուրբ խաչափայտին Քրիստոսի յԵրուսաղէմ . . . 22
Դուռն սրբոյ յարութեան որմով փակի 46
Ելեսբոամ արքայ Եթէովպացւոց 21
Եկեղեցի ազգիս 'ի տաճարի սրբոյ յարութեան վերնա-
տուն ասացեալ 61–64
Եղիշէ աշակերտ Թադէոսի առաքելոյն՝ ձեռնադրի յԵրու-
սաղէմ 'ի Յակոբայ Տեառնեղբօրէ 8
Զենոն կայսր Յունաց 20
Էօմէր խատտապ առնու զԵրուսաղէմ, և առնէ շինութիւնս 28–45
Ժողով առաքելոց յԵրուսաղէմ 8
Ժողով Նիկիոյ 14
Ժողով Կոստանդնուպօլսոյ առաջին 16–17
Ժողով Կոստանդնուպօլսոյ երկրորդ 21
Ժողով Եփեսոսի 19
Ժողով Քաղկեդոնի 19–35
Ժողով յԵրուսաղէմ Հայոց ընդ Լատինս 37
Ժողով Սսոյ 42
Իշխանք Հայոց առաքեն դրամս առ Յուստինիանոս կայսր 20
Իշխան Քերեկու 39
Լեւոն իշխան Կիլիկիոյ 39
Լեւոն երկրորդ օծանի թագաւոր 39
Լեւոն երրորդ թագաւոր Հայոց 45
Լեւոն վեցերորդ Լուսինեան գայ յԵրուսաղէմ 46
Խուրան զօրապետ Աբգարու արքային Հայոց գայ յԵրու-
սաղէմ ընդ Հեղինեայ 7–8
Խռովութիւն յԵրուսաղէմ վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն . 19
Խռովութիւն և վէճ 'ի վերայ պատրիարքութեանն Երու-
սաղեմի աթոռոյն 19–35
Ծանօթութիւն 'ի վերայ Ծռազատկի 77
Կառուցումն աբեղայ Թաղից 56
Կոմիտաս կաթուղիկոս գրէ թուղթ յԵրուսաղէմ . . . 22
Կոստանդիանոս կայսր 27
Կոստանդին կաթողիկոս 42
Կոտիփռատոս առնու զԵրուսաղէմ 36
Կռիւ Յունաց ընդ Հայս 20–33
Հայք բազում նեղութիւնս կրեն 'ի Յունաց 20–33
Հաստատութիւն պատրիարքութեան աթոռոյն Երուսղմի . . 14
Հեթում թագաւոր Հայոց առաջին 39
Հեթում թագաւոր Հայոց երկրորդ 44

Հեռակլինէ գլխոյ կին Սպարապետ թագաւորին Հայոց . . . 7-25
Հեռակլինէ գլխոյ մայր Կոստանդիանոսի կայսեր 27
Հենորիկոս Գանիսիոս արքայ պատմիչ սուրբ երկրին . . 26
Հերակլ կայսր դարձուցանէ զսուրբ խաչն յԵրուսաղէմ . 22
Ճաֆրէ Ապտալլահ Ալմանսուր ամիրապետ Հագարացւոց 34
Մագիստոս երէց 30
Մակար և Սիմէոն նշանագործ Հայք գան յԵրուսաղէմ . 36
Մարկիանոս կայսր Յունաց 19
Մարիամ թագուհի կին Լեւոնի արքային գայ յԵրուսաղէմ 46
Մարինոս Լատին պատմիչ Երուսաղեմի 26-33-37-40
Մելիք Զահեր սուլթան Եգիպտոսի 49
Մեսրովպ թարգմանիչ Ս. Հայրապետ մեր գայ յԵրուսղէմ. 18
Միջոցք պարապք պատրիարքութեանն Հայոց 34-41
Մուհամմէտ առաջին ամիրապետ Հագարացւոց 30
Յակոբ առաքեալ որդին Զեբեթեայ 7-27
Յակոբ կաթուղիկոս Էջմիածնի 55
Յովհաննէս Չմշկիկ կայսր Յունաց գայ յԵրուսաղէմ . . 34
Յովհաննէս պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ ոչ սակաւ
բարութիւնս առնէ աթոռոյն Երուսաղեմի 60
Յուդա որ կոչեցաւ Կիւրեղ 14
Յուստինիանոս կայսր 21
Յուստիանոս կայսր 20-21
Նահատակութիւն երկուց աբեղայից Գրիգորի և Կիրակոսի 46
Նորոգումն հրովարտակին ազգիս վասն պատարագ մա-
տուցանելոյ 'ի վերայ գերեզմանին Քրիստոսի ընդ ձեռն
Զաքարիա պատրիարքի 'ի փոխանորդութեան յուրում
'ի Կոստանդնուպօլիս 65
Շահանդուխտ մայր Ներսէսի Լամբրոնացւոյն գայ յԵրուսղմ 38
Շէյխիւլ Համպալի պատմիչ Արաբացւոց 32
Պալտին Լատին թագաւոր Երուսաղեմի 37
Պապայք աշխարհականք առաքեալք 'ի Կ. Պօլսոյ յԵրուղէմ. 58
Պատիւ և որպիսութիւն պատրիարքայն Երուսաղեմի . 29
Սալահատտին Սուլթան Եգիպտացւոց առնու զԵրուղմ . 37
Սարգիս եպիսկոպոս Սիւնեաց գայ յԵրուսաղէմ և աստ
նահատակի երկու ընկերօք 39
Սիոն լեառն 8-26-37
Սիոնի վանքն անկանի 'ի ձեռս Լատինաց 36
Սկիզբն հիմնարկութեան սրբազան տեղեացն Քրիստոսի . 8-26
Սկիզբն պատրիարքութեան ազգիս Հայոց յԵրուսաղէմ
յԱբրահամայ եպիսկոպոսէ 29

Սկիզբն պատրիարքութեան ազգիս 'ի Կոստանդնուպոլիս 50
Սուլթան Սիւլէյման գանունի շինէ զպարիսպն Երուսղմի . 51
Սուրբ յարութեան տաճարն 56–61–63
Սուրբ ծնունդ Տեառն 64
Վանք ազգիս Հայոց յԵրուսաղէմ սրբոց Յակովբեանց . . 8–26
Վանք 'ի Յոպպէ 32–61–63
Վանք 'ի Բեթղեհէմ և Նորոգումն նորին 39–61
Վանք յանուն փրկչին 'ի Սիօն 34
Վանք սուրբ Կարապետի 'ի Տարօն 60
Վէճ կրօնի Յունաց ընդ Հայս 20–33–53
Վճարումն պարտուց վանուցն սրբոց Յակովբեանց 'ի ձեռըն Գրիգորի Պարոնտեառն 53
Վճարումն պարտուց դարձեալ ձեռամբ Գրիգորի շղթայակրի 60
Վրթանէս սուրբ Հայրապետ 15
Տայիպերթ Պիզացի առաջին համարեալ պտրրք . Լատինաց 33
Տեղեկութիւն 'ի վերայ Սիմաքոսի և Գայիոսի եպիսկոպոսացն Երուսաղէմի 28
Տեղի տաճարին Սողոմոնի շինի մզկիթ 23
[Տրդատ արքայ Հայոց պատճառ հիմնարկութեան վանուց սրբոյն Յակոբայ՝ յԵրուսաղէմ և այլն 8–27
Փեննա դուստր Լեւոնի արքայի ընդ մօրն իւրոյ վախճանի յԵրուսաղէմ, և թաղի առաջի եկեղեցւոյն սրբոյն Յակովբայ 46
Օշին թագաւոր Հայոց 42